

Ժամանակակից ԵՎՐԱՍԻԱ

II(2)
2013

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՉ ԵՎՐԱՍԻԱ

ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐ,
ՆՈՐ ՍԱՐՏԱԿՐԱՎԵՐՆԵՐ

ՈՒՐԵՆ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻ ԽՍՐԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ

ՀԱՏՈՐ II (2)

ԵՐԵՎԱՆ - 2013

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

CONTEMPORARY EURASIA

EURASIAN CROSSROADS:
NEW CHALLENGES

EDITED BY RUBEN SAFRASTYAN

VOLUME II (2)

YEREVAN — 2013

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

СОВРЕМЕННАЯ ЕВРАЗИЯ

ЕВРАЗИЙСКИЕ ПЕРЕКРЕСТКИ:
НОВЫЕ ВЫЗОВЫ

ПОД РЕДАКЦИЕЙ РУБЕНА САФРАСТЯНА

ТОМ II (2)

ЕРЕВАН — 2013

ՏՊԱԳՐՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՄԲ

ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳԻՐ

Ռուբեն Սաֆրաստյան, պ. գ. դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Լիլիթ Հարությունյան, պ. գ. թ., դոցենտ

Գոհար Իսկանդարյան, պ. գ. թ., դոցենտ

Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, պ. գ. թ.

Լևոն Հովսեփյան, պ. գ. թ.

Նազելի Նավասարդյան, պ. գ. թ. (հատորի պատասխանատու)

«Ժամանակակից Եվրասիա» գիտական պարբերականի սույն համարում քննարկվում են Եվրասիայում ընթացող աշխարհաքաղաքական, սոցիալ-քաղաքական գործընթացներն ու դրանց ազդեցությունները տարածաշրջանային զարգացումների վրա: Հատորն ընդգրկում է Մերձավոր Արևելքում, Կենտրոնական և Արևելյան Ասիայում, Կովկասում ընթացող քաղաքական վերափոխումներին, զուգապես նաև ուսկանազոյթան հիմնախնդիրներին վերաբերող հոդվածներ:

Նախատեսված է պատմաբանների, քաղաքագետների, փորձագետների, դիվանագետների, ուսանողների, ինչպես նաև ընթերցող այլ շրջանների համար:

ISSN 1828-3948

PUBLISHED BASED ON THE DECISION OF THE SCIENTIFIC
COUNCIL OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF NAS RA

EDITOR IN CHIEF

Ruben Safrastyan, Prof., Dr., Corresponding Member of NAS RA

EDITORIAL BOARD:

Lilit Harutyunyan, Assoc. Prof., PhD

Gohar Iskandaryan, Assoc. Prof., PhD

Vahram Ter-Matevosyan, PhD

Levon Hovsepyan, PhD

Nazeli Navasardyan, PhD, Responsible for the Volume

The current issue of the “Contemporary Eurasia” analyses contemporary geopolitical and socio-political problems in Eurasia and their effects on major regional developments. The articles deal with the political transformations, globalization and security issues in the Middle East and Caucasus, as well as Central Asia and East Asia. The volume may be of interest for scholars, politologist experts and students.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Рубен Сафрастян, д. и. н., профессор, член–корреспондент НАН РА

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Лилит Арутюнян, к. и. н., доцент

Гоар Искандарян, к. и. н., доцент

Ваграм Тер–Матевосян, к. и. н.

Левон Овсепян, к. и. н.

Назели Навасардян, к. и. н., ответственная за выпуск

В выпуске II (2) “Современная Евразия” анализируются актуальные геополитические и социально-политические процессы, проблемы преобразований в Евразии и их влияние на развитие ситуации в регионе. Сборник включает статьи, посвященные вопросам глобализации и безопасности на Ближнем Востоке и на Кавказе, а также в Центральной и Восточной Азии. Выпуск предназначен для историков, политологов, дипломатов, экспертов, студентов, а также для широкого круга читателей, интересующихся ближневосточным регионом.

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔ

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱԼ

«Շաղրանկարային պատերազմ».

պայքար գլոբալ արժեքների համար..... 10

ՎԱՀՐԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱԼ

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի խնդիրն

Իրաքյան Քուրդիստանում թուրքական ռազմական

ներկայության համատեքստում 23

ՆԱՏԱԼՅԱ ՍԼՈՐՈՂՅԱԼ

«Մեծ Մերձավոր Արևելք» նախագիծը.

ամերիկյան և ռուսական մոտեցումներ 37

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԱՍԻԱ

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱԼ

«Նոր մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու»

չինական հայեցակարգը 46

ՆԱՐԵՎ ՄՎՐՏՉՅԱԼ

Ղազախստանի ազգաշինության մարտահրավերները..... 68

ԱՐԾՐՈՒՆ ՀՈՎՃԱՆՆԻՍՅԱԼ

Ռազմականացման նոր խնդիրներն Ասիայում և

ամերիկյան նոր հայեցակարգը 81

ԿՈՎԿԱՍ

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՐ–ՄԱԹԵՎՈՍՅԱԼ

Անվտանգության խնդիրները Հյուսիսային Կովկասում.

հայության օրինակը..... 99

ՆԱՐԵՎ ԳԱԼՍՅԱԼ

Եվրոպական միության հարավկովկասյան քաղաքականության

հիմքերն ու առանձնահատկությունները 111

CONTENTS

MIDDLE EAST

ARAKS PASHAYAN "Cartoon War": Struggle for Global Values	10
VAHRAM PETROSYAN The Issue of the Peace Monitoring Force in the Context of Turkish Military Presence in the Iraqi Kurdistan.....	23
NATALIA SLOBODYAN The Project of "The Greater Middle East": American and Russian Version.....	37

CENTRAL AND EAST ASIA

AGHAVNI HARUTYUNYAN The Chinese Concept of "New Silk Road Economic Belt"	46
NAREK MKRTCHYAN The Challenges of Kazakhstan's Nation Building.....	68
ARTSRUN HOVHANNISYAN New Issues of Militarization in Asia and American New Strategy.....	81

CAUCASUS

VAHRAM TER-MATEVOSYAN Security issues in the North Caucasus: The case of armenians	99
NAREK GALSTYAN Determinants and Features of Geopolitics of the European Union in the South Caucasus	111

СОДЕРЖАНИЕ

БЛИЖНИЙ ВОСТОК

АРАКС ПАШАЯН "Карикатурная война": Борьба за глобальные ценности	10
ВАГРАМ ПЕТРОСЯН Проблема Сил мониторинга по поддержанию мира в контексте турецкого военного присутствия в Иракском Курдистане	23
НАТАЛИЯ СЛОБОДЯН Проект «Большой Ближний Восток»: американская и российская версии	37

ЦЕНТРАЛЬНАЯ И ВОСТОЧНАЯ АЗИЯ

АГАВНИ АРУТЮНЯН Китайская концепция «Экономического пояса нового шелкового пути»	46
НАРЕК МКРТЧЯН Вызовы национального строительства Казахстана.....	68
АРЦРУН ОГАНЕСЯН Новые вопросы милитаризации в Азии и новая американская стратегия	81

КАВКАЗ

ВАГРАМ ТЕР-МАТЕВОСЯН Проблемы безопасности на Северном Кавказе на примере армян	99
НАРЕК ГАЛСТЯН Детерминанты и особенности геополитики Европейского Союза на Южном Кавказе	111

ՄԵՐԶԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼԷՐ

ԱՐԱՐՍ ՓԱՇԱՅԱԼ

«ԾԱՂՐԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ». ՊԱՅՔԱՐ ԳԼՈՐԱԼ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

2006 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին սկիզբ առած «ծաղրանկարային պատերազմը» կապված էր 2005 թ. սեպտեմբերի 30-ին Դանիայի ազգային թերթերից մեկի՝ Յիլանդս-փոսթենի (Jyllands-Posten)¹ «Մուհամեդի երեսը» խորագրով հրապարակման հետ²: Դրանում քննարկված էր արդի իրողությունների, մասնավորապես արևմտյան ժողովրդավարության նկատմամբ իսլամական ժխտողական մոտեցումների հարցը, որը, ինչպես նշում էր թերթի խմբագրությունը, նպատակ ուներ նպաստել խնդրի շուրջ բանավեճի ծավալմանը: Հողվածի գեղարվեստական ձևավորումը ներկայացված էր Մուհամեդ մարգարեի կերպարի մոտիվներով արված 12 ծաղ-

¹ Յիլանդս-փոսթենը (ամբողջական անվանումն է՝ Morgenavisen Jyllands-Posten) հիմնադրվել է 1871 թ. (կայքում այս թիվն է գրված): Թերթի առաջին համարը լույս է տեսել Նույն թվականի հոկտեմբերի 2-ին: Դանիայի ամենամեծ տպագրությունն է և սպառում ունեցող թերթերից մեկն է: Համարվում է անկախ, ազատական և աջ հայացքներ ունեցող թերթ: Պաշտոնական կայքէջն է՝ <http://jyllands-posten.dk/>

² Cartoons of Muhammad, <http://www.aina.org/releases/20060201143237.htm>

րանկարով³, որոնցում իսլամի հիմնադիրը պատկերված էր վանող արտաքինով⁴:

Ծաղրանկարների հրապարակումը Դանիայի մուսուլմանների շրջանում ընդհանուր առմամբ բացասականորեն ընկալվեց: Սակայն խնդրին առաջինն արձագանքեցին սուննի և արաբական ծագում ունեցող մի քանի իմամներ՝ կատարվածը մեկնաբանելով սուննի իսլամի տեսանկյունից: Ըստ այդմ՝ արգելվում է պատկերել թե՛ մարդկանց ու կենդանիներին և թե՛ իսլամի մարգարեին: Քննադատները ծաղրանկարները համարեցին իսլամատյացության և ռասայականության դրսևորում, որ նպատակ ուներ նվաստացնել մուսուլմաններին, վիրավորել նրանց կրոնական զգացմունքները⁵: Հոկտեմբերի 8-ին դանիական մուսուլմանական մի քանի խմբեր Յիլանդս-փոսթենից պահանջեցին ներողություն խնդրել, իսկ դանիական կառավարությունից՝ այդ ուղղությամբ համապատասխան միջոցներ ձեռնարկել: Սակայն թե՛ թերթի խմբագրակազմը, որն, ի դեպ, բազմաթիվ սպառնալից նամակներ ստացավ տեղացի մուսուլմաններից, թե՛ դանիական կառավարությունը, հետևողականորեն պաշտպանեցին ազատ խոսքի իրավունքը⁶:

Դանիայում մեծ տեղ է տրվում ոչ միայն մամուլի ազատությանը, այլև քաղաքացիական իրավունքներին: «Լրագրողներ առանց սահմանների» կազմակերպության 2005 թ. հրապարակած մամուլի ազատության ինդեքսի տվյալներով Դանիան համարվել է մամուլի ազատությունը պաշտպանող առաջատար երկիր՝ տեղ գտնելով առաջին հորիզոնականում⁷:

Նշենք, որ իսլամը Դանիայի երկրորդ ամենամեծ կրոնն է: Մուսուլմանները կենտրոնացած են հիմնականում մեծ քաղաքներում՝

³ Ծաղրանկարների մեթոդաբանական վերլուծությունը տես Marion G. Müller, Esra Özcan, The Political Iconography of Muhammad Cartoons: Understanding Cultural Conflict and Political Action, Political Science and Politics, April 2007, http://www.apsanet.org/imgtest/PSApr07Muller_Ozcan.pdf

⁴ Ծաղրանկարներում իսլամի մարգարեն մոայլ և անհրապույր հայացք ունի, մեղ է անխնամ մորուք, հաստ ունեցր:

⁵ Weiner E., Why Cartoons of the Prophet Insult Muslims, <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=5196323>

⁶ Ammitzboell P., L. Vidino, After the Danish Cartoon Controversy, Middle East Quarterly Winter 2007, pp. 3-11, http://www.meforum.org/1437/after-the-danish-cartoon-controversy#_ftn24

⁷ Press Freedom Index 2005, <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2005,549.html>

Կոպենհագենում, Օդենսում և Աարհուսում⁹: ԱՄՆ-ի պետքարտուղարության տվյալներով՝ Դանիայի 5,4 միլիոն բնակչության 3,7 տոկոսը մուսուլմաններ են (մոտ 210.000 մարդ): Այս հարցի վերաբերյալ կան նաև այլ ուսումնասիրություններ, հրապարակվել են թե՛ ավելի նվազ, թե՛ ավելի բարձր քիչ⁹:

Դանիայում մուսուլմանների՝ որպես ավելի քան 200-ամյա ընտանիքների հոսքը հիմնականում սկսվել է 1960-ականների վերջերից, շարունակվել 1980-90-ականներին Մերձավոր Արևելքից և այլ շրջաններից (Իրանից, Լիբանանից, Պաղեստինից, Մարոկոյից, Թուրքիայից, Իրաքից, Սոմալիից, Պակիստանից, Բոսնիայից և այլն): Դանիայում մուսուլմանական առանձին շրջանակներում իսլամական նոր ինքնության և արմատական մոտեցումների ձևավորմանն ու ամրապնդմանը նպաստել է նաև միջազգային իսլամական քարոզչական կազմակերպությունների գործունեությունը¹⁰: Տարիների ընթացքում նաև բազմաթիվ դահիադիններ իսլամ են ընդունել¹¹:

Ժամանակի ընթացքում, ունենալով նաև կառավարության աջակցությունը, մուսուլմանները հիմնել են սեփական համայնքային կառույցները, այդ թվում՝ մզկիթներ¹²: Դանիայում ընդհանուր առմամբ առկա են մուսուլմանական համայնքների և առնչվող այն խնդիրները, ինչ որ Արևմտյան Եվրոպայում՝ կապված կրոնական իրավունքների ընդլայնման և իսլամի ինտեգրացի-

ոնի ապացման պահանջների հետ: Մասնավորապես մուսուլմանական ներգաղթի և իսլամի ընդլայնման դեմ ակտիվ է գործել աջ ուղղվածությամբ Դանիայի Ժողովրդական կուսակցությունը¹³: Իր հերթին, դանիական կառավարությանը մտահոգում են անվտանգության խնդիրները, մասնավորապես իսլամական շրջանակներից եկող մարտահրավերները¹⁴, մասնավորապես որ Դանիայի մուսուլմանական համայնքներում առկա են նաև ծայրահեղական տրամադրություններ¹⁵:

Հատկանշական է, որ ծաղրանկարների հրապարակումից մի քանի շաբաթ անց՝ հոկտեմբերի 17-ին, դրանք արտատպեց եգիպտական Ալ-Ֆաջր (եգիպտական արտասանությամբ՝ Ալ-Ֆագր) թերթը: Դրանից առաջ՝ հոկտեմբերի 13-ին, դրանք արտատպել էր ինդոնեզական Rakyat Merdeka կայքէջը, որի խմբագրին զարմացրել էր այն հանգամանքը, որ վիրավորական համարվող ծաղրանկարների արտատպումը գրեթե արձագանք չէր գտել¹⁶: Իրականում մի քանի ամիս պահանջվեց, որպեսզի ծաղրանկարները միջազգային արձագանք ստանան:

Ծաղրանկարային բանավեճի նախաձեռնողները շուտով ստեղծեցին հանձնախումբ, մշակեցին 11 կետից կազմված գործողությունների ծրագիր, որը նպատակ ուներ միջազգային հնչեղություն տալ խնդրին՝ կազմակերպել տարաբնույթ բողոքի միջոցառումներ թե՛ Դանիայում, թե՛ դրա սահմաններից դուրս, թերթի դեմ դատ բացել, կապ հաստատել քաղաքական, հասարակական ու կրոնական գործիչների ու դիվանագետների հետ: Նախաձեռնության հանգուցային դեմքերից էին լիբանանյան ծագումով շեյխ Ռայիդ Հուլեյիլը՝ հանձնախմբի ղեկավարը, և պահեստիայան ծագումով իսլամ Ամնադ Աբու Լաբանը: Լիբանանյան ծագումով մեկ այլ գործիչ՝ Ահմադ Աքարին՝ Աարհուս քաղաքից,

⁹ Denmark, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, International Religious Freedom Report 2009, October 26, 2009, <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2009/127307.htm>

¹⁰ Brian Arly Jacobsen, Muslims in Denmark: A Critical Evaluation of Estimation, Islam in Denmark. The Challenge of Diversity. Published by Lexington Book, edited by Jørgen S. Nielsen, UK, 2012, http://books.google.am/books?id=TVohQNH48C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; Population in Denmark, <http://www.dst.dk/en/Statistik/emner/befolkning-og-befolkningensfremskrivning/folketal.aspx>

¹¹ Եվրոպայում և աշխարհի տարբեր հատվածներում իսլամի արմատական գաղափարների ամրապնդման գործում քաջախիլ դերակատարություն են ունեցել և ունեն առանձին մուսուլմանական եկրներ, որոնց մեջ առանձնապես է ապաֆիականություն արտահանող ամենաձեռն պետություն համարվող Սաուդյան Արաբիան՝ իր իսկ կողմից ստեղծված միջազգային քարոզչական կառույցների միջոցով:

¹² Jørgen Bæk Simensen, Denmark, Islam and Muslims: Socioeconomic Dynamics and the Art of Becoming, Islam in Denmark. The Challenge of Diversity. Published by Lexington Book, edited by Jørgen S. Nielsen, UK, 2012, http://books.google.am/books?id=TVohQNH48C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

¹³ Lene Kuhle, Mosques and Organisations, Islam in Denmark. The Challenge of Diversity. Published by Lexington Book, edited by Jørgen S. Nielsen, UK, 2012.

¹³ Anti-Immigration Parties in Denmark and Norway: The Progress Parties and the Danish People's Parties, http://vbn.aau.dk/files/93212/35031999_4.pdf

¹⁴ Canwal Sheikh M., M.Crone, Muslims as a Danish Security Issue, Islam in Denmark. The Challenge of Diversity. Published by Lexington Book, edited by Jørgen S. Nielsen, UK, 2012.

¹⁵ Stå Michael Taarnby Jensen, Jihad in Denmark, An Overview and Analysis of Jihad Activity in Denmark 1990-2006, <http://subweb.diis.dk/graphics/Publications/WP2006/WP%202006-35%20til%20web.pdf>

¹⁶ Shadid A., Sullivan K., Anatomy of the Cartoon Protest Movement, Washington Post Foreign Service, Thursday, February 16, 2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/15/AR2006021502865.html>

դարձավ խմբի խոսնակը: Շուտով կազմվեց Աքարի-Լաբան՝ 43 էջանոց թղթապանակը¹⁷:

2005 թ. հոկտեմբերի 12-ին հանձնախումբը բողոքագրեր ուղարկեց Դանիայում հավատարմագրված մի շարք երկրների դիվանագիտական ներկայացուցիչներին՝ խնդրելով աջակցել, որպեսզի թերթի խմբագրությունը ներողություն խնդրի: Դրանից առաջ հանձնախումբը հավաքել էր 17 000 ստորագրություն խնդիրը բողոքարկելու համար¹⁸:

Հոկտեմբերի 14-ին Կոպենհագենում տեղի ունեցավ բողոքի խաղաղ ցույց մոտ 3500 ցուցարարների մասնակցությամբ, ովքեր թերթից պահանջում էին ներողություն խնդրել¹⁹: Հետաքրքիր է այն փաստը, որ դանիացի մուսուլմաններից շատերը, ովքեր չափավոր հայացքներ ունեին, չմասնակցեցին բողոքի գործողություններին: Հետագայում՝ 2006 թ. հունվարի 16-ին, Յիվանդսփոսթենն իր առաջին էջում հրապարակեց դանիացի քառասունինը մուսուլմանների հայտարարությունը, որում նրանք հավանության չէին արժանացրել իմանների գործունեությունը և դեմ էին մուսուլմանական համայնքի անունից միանշանակ հանդես գալու նրանց մտադրությանը²⁰:

2005 թ. հոկտեմբերի 20-ին մուսուլմանական մեծամասնություն ունեցող երկրների տասնմեկ դեսպաններ Թուրքիայից, Սաուդյան Արաբիայից, Պակիստանից, Իրանից, Ինդոնեզիայից, Ալժիրից, Բոսնիայից և Հեռեգովինայից, Լիբիայից, Մարոկոյից, Եգիպտոսից, նաև՝ Պաղեստինյան Ինքնավարությունից Եգիպտոսի դեսպան Մունա Օմար Աթիայի գլխավորությամբ հանդիպում խնդրեցին Դանիայի վարչապետ Անդերս Ֆոգ Ռասմուսենից՝ քննարկելու հրապարակման վերաբերյալ կառավարության դիրքորոշումը²¹:

¹⁷ Հատկանշական է, որ թղթապանակում ընդգրկվեցին նաև այլ ծաղրանկարներ, որոնք Յիվանդսփոսթենի հետ կապ չունեին:

¹⁸ Anatomy of the Cartoon Protest Movement, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/15/AR2006021502865_2.html

¹⁹ Arsenault A., Sh.Powers, The Danish Cartoon Crisis: The Import and Impact of Public Diplomacy, USC Center of Public Diplomacy, http://www.academia.edu/426018/The_Danish_Cartoon_Crisis_The_Import_and_Impact_of_Public_Diplomacy

²⁰ Ammitzboell P., Vidino L., After the Danish Cartoon Controversy, Middle East Quarterly Winter 2007, pp. 3-11, http://www.meforum.org/1437/after-the-danish-cartoon-controversy#_ftn24

²¹ Ammitzboell P., Vidino L., After the Danish Cartoon Controversy, Middle East Quarterly Winter 2007, pp. 3-11, http://www.meforum.org/1437/after-the-danish-cartoon-controversy#_ftn24

Ռասմուսենը, սակայն, հրաժարվեց հանդիպել դեսպաններին՝ գերադասելով նրանց գրավոր պատասխանել²²: 2005 թ. հոկտեմբերի 21-ին թվագրված նամակում մասնավորապես նշված էր, որ դանիական հասարակությունը հիմնված է խոսքի կառուտության, կրոնական հանրութօղականության և հավասար կրոնական չափորոշիչների վրա, սակայն դանիական կառավարությունը որևէ լծակ չունի ազդելու մամուլի վրա: Նամակում նաև խոսվում էր այն մասին, որ դանիական օրենսդրությունն, այնուամենայնիվ, արգելում է խտրականությունն ու կրոնապաշտությունը: Դանիայի վարչապետն ակնարկում էր, որ տուժող կողմը կարող էր բողոքարկել հարցը դատարանում²³:

Առաջադրված խնդիրների լուծման հարցում չարձանագրելով շրջափեյի արդյունքներ՝ Աբու Լաբանը հայտարարեց, որ իրենք ծրագրել են ընդլայնել գործողությունները, որպեսզի դանիական կառավարությունը գիտակցի, որ վիրավորել են ոչ միայն Դանիայի, այլև ամբողջ աշխարհի մուսուլմաններին²⁴: Օրակարգ մտավ երկու պատվիրակությունների՝ Մերձավոր Արևելք ուղևորությունների ծրագիրը՝ ծաղրանկարների թեման արաբական-իսլամական շրջանակներում բարձրացնելու նպատակով: Շրջագայությունը սկսվեց 2005 թ. դեկտեմբերի սկզբին: Պատվիրակները եղան Եգիպտոսում, Լիբանանում, Թուրքիայում, Սիրիայում, Շոնցի արաբական երկրներում, հանդիպեցին քաղաքական և կրոնական գործիչների ու մամուլի ներկայացուցիչների հետ: Արդյունքում, Աքարի-Լաբան թղթապանակը 2005 թ. դեկտեմբերի սկզբներին ներկայացվեց իսլամական աշխարհի բարձրագույն քաղաքական մարմնի՝ Իսլամական համագործակցության կազմակերպությանը (ԻՀԿ): Դեկտեմբերի 7-ին ԻՀԿ Մեքքայի արտահերթ զագաթնաժողովն ընդունեց ծաղրանկարների հրապարակման փաստը դատապարտող բանաձև և բողոքարկեց խնդիրը ՄԱԿում: Ի դեպ, զագաթնաժողովի օրակարգի հիմնական խնդիրներից մեկը կապված էր սուննի-շիա արդի հակամարտության հետ, սակայն ծաղրանկարների թեման այն երկրորդական դարձրեց՝ ստիպելով իսլամական պետությունների ղեկավարներին մտախոզվել «իսլամի և մուսուլմանների նկատմամբ աճող ատելության

²² Official Response to Ambassadors from A. F. Rasmussen, <http://web.archive.org/web/20060219083657/http://gfx-master.tv2.dk/images/Nyhederne/Pdf/side3.pdf>

²³ Լույս տեղում:

²⁴ Harrison F., Danish Muslims in Cartoon protest, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7247817.stm>

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7247817.stm>

փաստի առիթով»²⁵: ԱՄԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնախումբը դանիական կառավարությունից պահանջեց կատարվածի վերաբերյալ բացատրություն տալ²⁶: 2005 թ. դեկտեմբերի 29-ին Արաբական պետությունների լիգայի (ԱՊԼ) արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը դատապարտեց ծաղրանկարների հրապարակման փաստը և դանիական կառավարությանը²⁷: ԱՊԼ-ն նշված թեմային անդրադարձավ նաև 2006 թ. փետրվարին Թունիսում, որի ընթացքում ԱՊԼ գլխավոր քարտուղար Ամր Մուսան քննադատեց ընդհանրապես եվրոպական մամուլի չափորոշիչները²⁸:

Իսլամական համագործակցության կազմակերպության դիրքորոշումը նպաստեց հարցի միջազգայնացմանը²⁹: Ոչ պակաս նպաստավոր դարձավ արաբական-իսլամական աշխարհի ամենահեղինակավոր հեռուստատեսային քարոզիչներից մեկը՝ արմատական հայացքներ ունեցող իսլամիստ շեյխ Յուսուֆ Ալ-Կարդավին, ով, ելույթ ունենալով քաթարական Ալ-Ջազիրա հեռուստալիդով, մուսուլմաններին կոչ արեց ընդվզելու կատարվածի դեմ³⁰: Քարոզարշավն, ի դեպ, անցավ ոչ առանց սադրանքների: Աբու Լաբանը հայտարարեց, որ Դանիայում պատրաստվում են այրելու Ղուրանի օրինակները³¹:

Փաստացիորեն, ծաղրանկարների հրապարակումից արդեն ամիսներ անց ողջ աշխարհում սկիզբ առավ բողոքի աննախահայ ալիք, որն ուղեկցվեց բռնություններով³²: Ճգնաժամն իր գագաթնակետին հասավ 2006 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին՝ լայնորեն լրաբանվելով միջազգային զանգվածային լրատվամիջոցներով: Մի քանի շաբաթ ծաղրանկարների թեման ՋԼՄ-նե-

րում ամենաառաջնայինն էր և նույնիսկ հետ էր մղել իրաքյան թեման: Արդյունքում, բռնությունների ծավալման հետևանքով մահացավ մոտ 200 մարդ, տեղի ունեցան հարձակումներ դանիական դեսպանատների վրա (մասնավորապես՝ Սիրիայում, Լիբանանում, Ինդոնեզիայում, Պակիստանում փետրվարի 4-5-ը), որոշ եվրոպական դիվանագիտական առաքելությունները, նաև՝ եկեղեցիների և քրիստոնյաների վրա: Յուգարայներից Լազայից մինչև Ջակարտա այրում էին Դանիայի դրոշն ու Ռասմուսենի խրտվիակը: Մուսուլմանական առանձին երկրներ (մասնավորապես՝ Սիրիան, Լիբանանը, Սաուդյան Արաբիան, Իրանը) իրենց երկրներում փակեցին Դանիայի դեսպանությունները: Դանիային ենցված ամենաշոշափելի վնասը դանիական ապրանքների դեմ 2006 թ. հունվարի 26-ից Սաուդյան Արաբիայից սկսված արաբական բոյկոտն էր, որից դանիական բիզնեսը մոտ մեկ մլրդ դոլարի վնաս կրեց³³: Հատկանշական է, որ ծաղրանկարային ճգնաժամն ակտիվացրեց իսլամական կրոնա-քաղաքական ծայրահեղական կազմակերպություններին, այդ թվում՝ Մուսուլման եղբայրներին, որոնց պատկերացումները Արևմուտք-իսլամ անտազոնիզմի մասին նոր թափ ստացան³⁴:

Բողոքի գործողություններին զուգահեռ արաբական մուսուլմանական առանձին շրջանակներում քննադատություններ հնչեցին ծաղրանկարների շուրջ առաջացած բռնությունների դեմ: Օրինակ՝ հորդանանյան թերթերից մեկն արտասպանեց 12 ծաղրանկարներից երեքը՝ նշելով, որ հրապարակվածն ընդամենը ծաղրանկարներ էին, որոնք վիրավորական էին, սակայն դրանց հրապարակումն արժանի չէր բարձրացված աղմուկին: Հարկ է նշել նաև, որ ծաղրանկարների դեմ տեղի ունեցած ցույցերին մասնակցել են թվով քիչ մարդիկ թե՛ մուսուլմանական երկրներում, թե՛ եվրոպայում³⁵:

Դանիայի վարչապետ Անդերս Ֆոգ Ռասմուսենը Դանիայի շուրջ առաջացած միջազգային ճգնաժամը համարեց ամենածանրը երկրորդ համաշխարհային պատերազմից ի վեր: 2006 թ.

²⁵ How a meeting of leaders in Mecca set off the cartoon wars around the world, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/how-a-meeting-of-leaders-in-mecca-set-off-the-cartoon-wars-around-the-world-466109.html>

²⁶ Rynning S., Muhammad Cartoons in Denmark: From Freedom of Speech to Senmark's Biggest International Crisis Since 1945, UNISCI Discussion Papers, May, 2006, No.11, <http://revistas.ucm.es/index.php/UNIS/article/viewFile/UNIS0606230011A/28094>

²⁷ Լույն տեղում:

²⁸ Arab Ministers Condemn Cartoons, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4668068.stm

²⁹ Լույն տեղում:

³⁰ Rennie D., Day of Anger Threatened over Cartoons of Prophet, <http://www.teleggraph.co.uk/news/worldnews/europe/1509559/Day-of-anger-threatened-over-cartoons-of-Prophet.html>

³¹ Լույն տեղում:

³² Muslim Cartoon Row Timeline, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4688602.stm

³³ Rynning S., Muhammad Cartoons in Denmark: From Freedom of Speech to Senmark's Biggest International Crisis Since 1945, UNISCI Discussion Papers, May, 2006, No.11, <http://revistas.ucm.es/index.php/UNIS/article/viewFile/UNIS0606230011A/28094>

³⁴ Guitta O., The Cartoon Jihad, The Muslim Brotherhood's project for dominating the West, The Weekly Standart magazine, FEB 20, 2006, VOL. 11, NO. 22, <http://www.weeklystandart.com/Content/Public/Articles/000/000/006/704newjy.asp>

³⁵ Հովանիսյան Դ., Գլոբալ հակամարտությունը և ծաղրանկարային պատերազմը, Հանրապետական, թիվ 2/33, 2006:

հունվարի 31-ին Յիվանդս-փոսթենը պաշտոնապես ներողություն խնդրեց մուսուլմաններից, ինչը ողջունեց վարչապետ Ռասմուսենը՝ նշելով, որ ինքն այնուամենայնիվ չէր կարող դա անել թերթի անունից: Նա նաև ավելացրեց, որ հարգանք ունի կրոնների նկատմամբ և երբեք չէր ներկայացնի Մուհամեդին կամ Հիսուսին վիրավորական կերպով³⁶:

Նշենք, որ 2005-ի դեկտեմբերի 27-ին դանիական ոստիկանությունը սկսել էր Յիվանդս-փոսթենի դեմ հետաքննությունը, սակայն հանցակազմի բացակայության պատճառով 2006 թ. հունվարի 6-ին գործը կարճվել էր: Իսկ ահա հունվարի 1-ին Ռասմուսենը ամանորյա շնորհավորանքի ժամանակ ավտոսանք էր հայտնել, որ ծաղրանկարները վիրավորել են մարդկանց³⁷:

Շուտով, ի համերաշխություն դանիացի լրագրողների, բազմաթիվ թերթեր, բայց և հատկապես Եվրոպայում, արտատպեցին ծաղրանկարները: Քաղաքական ու հասարակական մի շարք գործիչներ հանդես եկան ի պաշտպանություն Դանիայի: Բացի այդ՝ ԱՄՆ-ում սկսվեց «Գնիր դանիականը» միջազգային շարժում, որը կոչ էր անում գնելու դանիական ապրանքներ: Սակայն նույն Արևմուտքում և արևմտյան մամուլում ևս հնչեցին ծաղրանկարները քննադատող տեսակետներ: Ըստ այդմ՝ խոսքի ազատությունը նույնպես պետք է սահմանափակումներ ունենար³⁸ կամ արդյո՞ք խոսքի ազատությունը ենթադրում էր վիրավորական նկարներ, որ ոչ մի կապ չուներ այն իրողության հետ, ինչը ցանկություն կար ներկայացնելու³⁹:

2006 թ. փետրվարի 19-ին Յիվանդս-փոսթենի մշակութային խմբագիր Ֆլեմինգ Ռոսե «Վաշինգտոն փոսթում» հանդես եկավ «Ինչու՞ տպեցի այդ ծաղրանկարները» հրապարակմամբ⁴⁰՝ ներկայացնելով իր որոշման պատճառները, որոնցից էին՝ կոտրել իսլամական տաբուները և իսլամի շուրջ ազատ բանավեճ ձևա-

վորել⁴¹: Խմբագիրը մուսուլմաններին տեղեկացնում էր, որ թերթը Դանիայի թագավորական ընտանիքի անդամների կերպարներով և ծաղրանկարներ է տպագրել: «Մենք ինտեգրում ենք ձեզ ծաղրանկարների դանիական ավանդույթի մեջ, որովհետև դուք մեր հասարակության մի մասն եք, ոչ թե օտարներ... Ծաղրանկարներն ավելի են ներգրավում, քան հետացնում են մուսուլմաններին», — նշված էր հրապարակման մեջ⁴²:

Ի դեպ, թե՛ Յիվանդս-փոսթենի հունվարի 31-ի պաշտոնական ներողությունը և թե՛ նշված հրապարակումը դանիացի մուսուլմաններին արված այլևս ուղացած փոխզիջում էր, նրանց հետ հաշտության եզրեր փնտրելու ցանկություն, որը միևնույն ժամանակ նպատակ ուներ մեղմել Դանիայի շուրջ առաջացած ճգնաժամը:

Հարկ է նշել, որ մինչև ծաղրանկարները Եվրոպայում առանձին հասարակական-քաղաքական ու մշակութային գործիչներ մեղադրվել են իսլամական սրբությունները վիրավորելու մեջ: Հատկապես ողբերգական էր հուլանդացի ռեժիսոր Թեո վան Գոգի սպանությունը, որը 2004 թ. նոյեմբերի 2-ին իրականացրեց հոլանդացի մի մուսուլման ծայրահեղական: Ոչ պակաս արմավահարույց էր քաշմիրական ծագում ունեցող բրիտանացի մուսուլման Սալման Ռուշդիի «Սատանայական բանաստեղծությունների» պատմությունը, որի հրապարակումից հետո 1988 թ. Այաթոլլա Խոմեյնիին գրողին մեղադրեց անհավատության մեջ և դատապարտեց մահվան: Ծաղրանկարների հեղինակներին դատապարտեցին թալիբները և 100 կգ ոսկի խոստացան մահապատիժն իրականացնողին⁴³:

Խմբագիրն մտածողել էր այն հանգամանքը, որ Դանիայում շատ արվեստագետներ խոսափում էին իրենց անունը հրապարակել իսլամին անչլոդ իրենց իսկ հեղինակած գործերում՝ մուսուլմանություն ունենալով սեփական անվտանգության համար: Արդյունքում, թերթի խմբագիրն առաջարկել է 25 ծաղրանկարի պատկերել Մուհամեդ մարգարեին ըստ իրենց պատկերացումների: Արձագանքել են 12-ը, որոնց աշխատանքներն էլ տեղ են գտել թերթում: Խմբագրի կարծիքով՝ ծաղրանկարիչներն իսլամին մոտեցել էին այն նույն տեսանկյունից, ինչ՝ քրիստոնեությանը, քուրդիզմին, հինդուիզմին և այլ կրոններին: Նա նաև նշում էր, որ թյուրքմերուսների տեղիք է տվել մանավանդ այն ծաղրանկարը, որում Մուհամեդը պատկերված էր գլխին ռուբ: Մինչդեռ իրականում դրանում քննադատության թիրախ էր ոչ թե իսլամի մարգարեն՝ որպես ահաբեկիչ, այլ՝ իսլամի անվան տակ ահաբեկչություն կատարողները:

⁴² Why I Published Those Cartoons, by Flemming Rose, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>, Sunday, February 19, 2006.

⁴³ Taliban promises 100kg of gold for cartoonist's head, <http://english.pravda.ru/world/asia/09-02-2006/75659-taliban-0/>

³⁶ Watt N., Danish paper sorry for Muhammad cartoons, <http://www.theguardian.com/media/2006/jan/31/religion.saudiarabia>

³⁷ Чапнин С., Ислам в Европе: манипуляция общественным мнением, http://chapnin.ru/articles/islam_in_europe_53/

³⁸ Esposito J., Muslims and the West: A Culture War?, <http://www.commongroundnews.org/article.php?id=1484&lan=en&sp=0>

³⁹ Levine M., Cartoogate and the Long Road to Civilization, <http://www.beliefnet.com/Faiths/Islam/2006/02/Cartoogate-And-The-Long-Road-To-Civilization.aspx?p=2>

⁴⁰ Why I Published Those Cartoons, by Flemming Rose, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>, Sunday, February 19, 2006.

Առանձին տեսակետների համաձայն՝ «ճաղրանկարային պատերազմի» իրական շարժառիթները կարող էին կապված լինել քաղաքական շահարկումների հետ: Ըստ այդմ՝ ճաղրանկարների խնդրին նման հնչեղություն կարող էին տալ միջազգային առանձին դերակատարներ, օրինակ՝ Իրանը և ԱՄՆ-ը⁴⁴: Ճաղրանկարային ճգնաժամի օրերին ՄԱԿ-ի օրակարգում էր Իրանի միջուկային թղթապանակը: Հակաիրանական քայլերին հակազդելու համար Իրանը կողմ էր ԱՄՆ-ի դեմ ուղղված բոլոր հետաքրքիր միջազգային ծրագրերին: Սակայն նրա համար հատուկ նշանակություն ունեին իսլամական գլոբալիզացիոն ծրագրերը⁴⁵:

Իր հերթին, ԱՄՆ-ը ձգտում էր ապահովելու Իրանի միջուկային ծրագրերի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամների, ինչպես նաև ԵՄ-ի աջակցությունը: Իրականում, եվրոպական երկրների անմիջական շահերից էր բխում Իրանի հետ բնականոն հարաբերությունների պահպանումը՝ վերջինիս նախային և գազային պաշարներից օգտվելու համար, ինչը թույլ կտար պլանավորել եվրոպական տնտեսության զարգացման դինամիկան՝ չափից ավել կախվածության մեջ չընկնելով Ռուսաստանից⁴⁶:

«Ճաղրանկարային պատերազմի» պատճառների և հետևանքների վերլուծության տեսանկյունից հետաքրքրական և արժեքավոր թեզեր է պարունակում դանիացի գիտնական, կրոնների պատմության մասնագետ Թիմ Յենսենի բավական ծավալուն հետազոտությունը⁴⁷: Դրանում հեղինակը նշում է, որ խնդիրն այդքան մեծ հնչեղություն չէր ստանա, եթե Արևմուտքի և իսլամական աշխարհի միջև խորքային խնդիրներ չլիներին⁴⁸:

Այս տեսանկյունից հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև այն փաստը, որ աշխարհիկ հիմքեր ու ավանդույթներ ունեցող Ադրբեջանում ևս 2006-ի սկզբին կազմակերպվեցին բողոքի անսախաղեպ ակցիաներ՝ ընդդեմ ճաղրանկարների: Փետրվարի 7-ին

Քաբվում, իսկ հետո շիայական արմատական տրամադրություններով հայտնի Նարդարանում տեղի ունեցած ցույցերի ժամանակ այրվեցին ԱՄՆ-ի, Իսրայելի, Դանիայի, նաև՝ Հայաստանի և Շվեյցարիայի դրոշները: Փետրվարի 11-ին «Յենի խաբար» քիչ հայտնի ադրբեջանական թերթը իրապարակեց Հիսուս Քրիստոսի և Աարիան Աստվածածնի ճաղրանկարները⁴⁹:

Միանշանակա՞ն է, որ «ճաղրանկարային պատերազմը» բարդ հանգրվանի առաջ կանգնեցրեց դանիական կառավարությանը՝ քացասական ազդեցություն ունենալով Դանիայի միջազգային վարկանիշի վրա: Իրողությունները հետադարձ հայացքով արժևոտելու տեսանկյունից հետաքրքրություն է ներկայացնում մի շատ ուշագրավ փաստ՝ կապված բանավեճի մասնակիցներից մեկի՝ Ահմադ Աքարիի հետ: «Ճաղրանկարային պատերազմից» յոթ տարի անց՝ 2013 թ. օգոստոսին, Ահմադ Աքարին հանդես եկավ անսպասելի հայտարարությամբ: Նա, ով ժամանակին խստորեն քննադատել էր թերթի իրապակումը և նպաստել խնդրի միջազգայնացմանը, հայտարարեց, որ Յիլանդս-փոսթեն իրավունք ուներ նման հրապարակում անելու⁵⁰: Աքարին խոստովանեց, որ ուղևորությունները նույնպես սխալ էին: Նա նույնիսկ անձամբ ներողություն խնդրեց Քուրտ Վեսթերգարդից⁵¹, ով գծագրել էր ամենաստոր ճաղրանկարներից մեկը, որում Աուհամեդ մարգարեի թուրքանի վրա պատկերված էր ռումբ:

«Ճաղրանկարային պատերազմը» ի ցույց դրեց այն հակասությունները, որ գոյություն ունեին իսլամական և արևմտյան արժեքային համակարգերի միջև: Այն ընդգծեց իսլամական կրոնական և մշակութային իրողությունների նկատմամբ մուսուլմանների ցավագին ընկալումները՝ ընդհանուր առմամբ հակադրելով խոսքի ազատությունն ու կրոնական սրբությունները: Ըստ էության, անչվելով Դանիայի մուսուլմաններին, այն իրականում մեկ անգամ ևս ի հայտ բերեց մուսուլման ներգաղթյալների և ընդհանրապես եվրոպայում իսլամի ներկայության դեմ հարաճուն բողոքի տրամադրությունները, որոշ իմաստով նաև այն խտրականությունը, որ գոյություն ուներ Հին մայրցամաքում:

Ճաղրանկարների դեմ մուսուլմանական երկրներում տեղ

⁴⁴ Հովհաննիսյան Դ., Գլոբալ հակամարտությունը և ճաղրանկարային պատերազմը, Հանրապետական, թիվ 2/33/, 2006:

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 32:

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 33:

⁴⁷ Jensen T., The Cartoon Crisis Revisited: A Danish Perspective, Real Instituto Elcano, ARI 65/2006 - 2.6.2006, http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/riecano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari-65-2006

⁴⁸ Jensen T., The Cartoon Crisis Revisited: A Danish Perspective, Real Instituto Elcano, ARI 65/2006 - 2.6.2006, http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/riecano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari-65-2006

⁴⁹ Юнусов А., Исламская палитра Азербайджана, Институт мира и демократии, Б., 2012, с. 11.

⁵⁰ Ahmad Akkari, Danish Muslim: I was wrong to damn Muhammad cartoons, <http://www.theguardian.com/world/2013/aug/09/ahmad-akkari-islam-danish-cartoons-muhammad>

⁵¹ Վեսթերգարդը մշտապես դանիական ոստիկանության հսկողության ներքո է: Տես նաև http://chaprin.ru/articles/islam_in_europe_53/

գտած արձագանքներն ու բողոքի ակցիաները խոսում են թե՛ տվյալ պետությունների, թե՛ միջազգային հարաբերություններում իսլամական գործոնի ակտիվացման, ինչպես նաև մուսուլմանների շրջանում կրոնական արմատական տրամադրությունների հարաճում ընդլայնման մասին:

Հարկ է նշել, որ մուսուլմանական երկրներում ծաղրանկարների շուրջ առաջ եկած լարվածությանը նախորդել էին 2001 թ. սեպտեմբերի 11-ը, 2003 թ. Իրաք ամերիկյան ներխուժումը, իրաքյան գործընթացներում ԵՄ երկրների մասնակցությունը, Աֆղանստանում ԱՄՆ-ի ռազմական գործողությունները, իսլամի դեմ ԱՄՆ-ի և ընդհանրապես Արևմուտքի քարոզչությունը և այլն:

Սխալ է «ծաղրանկարային պատերազմը» համարել իսլամական և ոչ իսլամական աշխարհի միջև անշրջելի անջրպետի կամ քաղաքակրթությունների բախման արդյունք: Ավելի հավանական է, որ ծաղրանկարների խնդրին քաղաքական հնչեղություն տրվեց: Թե՛ Դանիայում, թե՛ դրա սահմաններից դուրս հնչած առանձին տեսակետների համաձայն՝ ծաղրանկարների վեճը չէր ընդլայնվի, եթե վարչապետ Ռասմուսենն ավելի ճկուն գտնվեր, հանդիպեր դեսպաններին, փորձեր գտնել խնդրի փոխզիջումային տարբերակներ:

ՎԱՀՐԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՄՈՆԻԹՈՐԻՆԳԻ ՈՒԺԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆ ԻՐԱՔՅԱՆ ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆՈՒՄ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՆԵՐՎԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

1991 թ. սկսած Թուրքիան սկսեց դրոշակի փոքրաթիվ ռազմական խմբավորումներ պահել Հյուսիսային Իրաքի տարածքում: Երբ թուրքական զորքերը մուտք էին գործում Իրաքյան Քուրդիստան՝ PKK-ի դեմ գործողություններ իրագործելու նպատակով, գործողությունների ավարտից հետո նրանցից ոչ բոլորն էին հեռանում, այլ մի մասը մնում կամ տեղակայվում էր Իրաքյան Քուրդիստանում՝ իրադրությունն ու PKK-ի գործողությունները վերահսկելու նպատակով: Թուրքական կողմը կարողացավ նաև օգտվել 1994-1998 թթ. Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության (հետայսու՝ ՔԴԿ) և Քուրդիստանի հայրենասիրական միության (հետայսու՝ ՔՀՄ) միջև Իրաքյան Քուրդիստանում տեղ գտած քաղաքացիական պատերազմից՝ իր ռազմական ներկայությունն ու միջամտությունն այս շրջանում ընդլայնելու տեսանկյունից: Արդյունքում Իրաքյան Քուրդիստանի՝ Թուրքիայի հետ սահմանամերձ գոտում Թուրքիան ապահովեց ու աստիճանաբար մեծացրեց իր ռազմական ու հետախուզական կայանների ներկայությունը:

1992-2013 թթ. միջև ընկած ժամանակահատվածի տարբեր փուլերում Հյուսիսային Իրաքի տարածքում տեղակայված թուրքական զորախմբի թվաքանակի մասին ճշգրիտ տվյալները բացակայում են: Սակայն, թուրքական աղբյուրների համաձայն, Հյուսիսային Իրաքում (մասնավորապես Իրաքյան Քուրդիստանի

¹ Gareth Jenkins, Unwelcome Guests: The Turkish Military Bases in Northern Iraq-Terrorism Monitor Volume: 6 Issue: 6, March 24, 2008, http://www.jamestown.org/programs/gta/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=4807&tx_ttnews%5BbackPid%5D=167&no_cache=1

տարածքում) Թուրքիան երեք տեսակի զինված խմբավորումներ է պահում: Առաջինը ներառում է Թուրքիայի ու Իրաքի միջև առկա սահմանային գոտու իրաքյան հատվածում՝ ռազմակայաններում ու հենակետերում տեղակայված ու հաստատված թուրքական զորախումբը, որը 2000-ից 2500 մարտիկներն ու համապատասխան սպառազինություն ունի (այդ թվում՝ տանկեր ու հրետանային միջոցներ): Երկրորդը ներկայանում է ի դեմս Էրբիլում, Ջախտում, Դոհուկում, Սուլեյմանիեում և Քյոյսանջակում տեղակայված թուրքական կապի ու փոխազդեցության գրասենյակների (liaison offices): Եվ վերջապես երրորդը, այսպես կոչված, թուրքական «խաղաղապահ ուժերն» են կամ «խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը», որոնք Իրաքյան Քուրդիստանում էին տեղակայվել 1996 թ. միջբրդական քաղաքացիական պատերազմի բարձրակետին (1996թ.) հաջորդած Անկարայի գործընթացի արդյունքում²: Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում վերջինիս կարգավիճակը, քանզի այն որոշակիորեն պարզաբանում է առաջին երկուսին և ընդհանրապես թուրքական ռազմական ու հետախուզական ներկայությանն առնչվող մի շարք հարցերի հնարավոր պատասխանները:

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը: Դեռ 1996 թ. հոկտեմբերի 31-ին, միջբրդական՝ Քուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության և Քուրդիստանի հայրենասիրական միության միջև տեղ գտած քաղաքացիական պատերազմի պայմաններում, ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և Թուրքիայի միջնորդությամբ Անկարայում ստորագրվեց մի պայմանագիր, որով դադարեցվում էին ռազմական գործողությունները կողմերի միջև: Պայմանագրի կետերի կենսագործման վերահսկողությունն իրագործելու էին, այսպես կոչված, «խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը» («ռազմական դիտորդների զորախումբը»), որի մեջ պետք է ներգրավվեին քրդական այլ կուսակցությունների, ինչպես նաև թուրքումանների ու ասորիների ներկայացուցիչները: Այդ նպատակով Անկարայի համաձայնագրի կնքումից հետո Իրաքյան Քուրդիստանում նախատեսվում էր հատուկ ռազմական ուժերի ստեղծումը, որում ընդգրկված պետք է լինեին ՔԴԿ-ին և ԲՀՄ-ին չհարող քրդերի, ինչպես

² Funda Keskin, Turkey's Trans-Border Operations in Northern Iraq: Before and after the Invasion of Iraq, - Research Journal of International Studies - Issue 8 (November, 2008), p. 62. Sbu նաև Serhat Erkmen, 2003. "4 Temmuz'dan Sonra Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Askeri Varlığı," - Stratejik Analiz 2003, № 4, pp. 48-52.

նաև թուրքումանների³ ու ասորիների զորաջոկատներ: Սպառազինությունը նրանց տրամադրելու էին միջնորդները՝ ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան և Թուրքիան: Այդ ջոկատները պետք է տարանջատեին ՔԴԿ-ի և ԲՀՄ-ի զինյալներին⁴:

Ժամանակի ընթացքում այդ ուժերը մի իրական խնդիր դարձան Իրաքյան Քուրդիստանի համար՝ սպառնալով վերջինիս անվտանգությանն ու կայունությանը: Հետևաբար հիշյալ խնդիրը լուրջ հետազոտման կարիք է գզում:

1996 թ. հոկտեմբերի 31-ի Անկարայի համաձայնագրի 5-րդ և 7-ից 11-րդ հոդվածներն անմիջականորեն վերաբերում էին Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ստեղծմանն ու գործունեությանը: Պայմանագրում մասնավորապես նշվում էր.

Չեզոք Խաղաղության մոնիթորինգի ուժեր (ԽՄՈՒ, անգլերեն՝ Peace Monitoring Force /PMF-Վ.Պ.) կկազմավորվեն և կստեղծվեն իրադարձի պահպանման պարտավորությունները դիտարկելու նպատակով: Մոնիթորինգի այս ուժերի ստորաբաժանումները կգործեն իրադարձի գծի երկայնքով՝ նախապես համաձայնեցված դիրքերից: Նրանք կկազմակերպվեն լրկալ հրամանատարական օղակներով և կզեկուցեն Էրբիլում հիմնված տարածաշրջանային շտաբին: Հյուսիսային Իրաքի թուրքումաններից և այլ չեզոք քրդական և ասորական կուսակցությունների ներկայացուցիչներից կազմավորված և բոլոր մասնակիցների կողմից համաձայնեցված, համապատասխան չափի կոնտինգենտ (զինուժ) կստեղծվի որքան հնարավոր է արագ իր գործառույթներին անցնելու համար (Հոդված 7):

Կողմերը լիովին կհամագործակցեն Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի հետ, կնպաստեն նրա աշխատանքներին և կնշանակեն համապատասխան անձնակազմ՝ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ստորաբաժանումների, հրամանատարության և շտաբի հետ կապ պաշտպանելու, իրադարձարը դիտարկելու, նրանց ջանքերին աջակցություն ցուցաբերելու և վեճերը լուծելու կամ հետաքննություններ անցկացնելու նպատակով (Հոդված 8):

Սույնով հիմնվում է Խաղաղության մոնիթորինգային վերստուգիչ խումբը (ԽՄՎԽ)⁵ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի աշ-

³ Բրիտանական և ընդհանրապես արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ այդպես էր բնորոշվում Իրաքյան թուրքմենների, թուրքերի և Իրանում բնակվող այլ թյուրքախոսների ընդհանրությունը: Իրաքյան թուրքումանների գերակշիռ մեծամասնությունը թուրքմեններն են:

⁴ Шахбазян Г.С., Межкурджский конфликт в Южном Курдистане, Южный Курдистан сегодня (Уроки кризиса), Москва, 1997, с. 46-47.

խատանքային գործունեությունը վերահսկելու և կողմերի բողոքները ստանալու և ուսումնասիրելու նպատակով: Խաղաղության մոնիթորինգային վերատուգիչ խումբը իր հետազոտությունների շրջանակներում կհավաքի նաև այլ մատչելի տեղեկատվություն, ինչպես, օրինակ, Իրաքում ՄԱԿ-ի պահապան կոնտինգենտից⁵ ստացվելիք մատչելի տեղեկատվությունը (Հոդված 9):

Խաղաղության մոնիթորինգային վերատուգիչ խումբը (ԽՄՎԽ) տեղաբաշխվում էր Անկարայում և կազմված էր Թուրքիայի, ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, ՔՂԿ-ի, ԲՀՄ-ի և Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ներկայացուցիչներից: Խումբը կհանդիպի 1996 թ. նոյեմբերի առաջին շաբաթվա ընթացքում՝ որոշելու ներքին աշխատանքային ընթացակարգը (Հոդված 10):

Բողոք կարող է ներկայացվել Խաղաղության մոնիթորինգային վերտուգիչ խմբի ցանկացած անդամի կողմից (Հոդված 11):

ՔՂԿ-ի և ԲՀՄ-ի ուժերի 1996 թ. հոկտեմբերի 23-ի կեսգիշերվա դրությամբ զբաղեցրած դիրքերը, տեղում հնարավորինս շուտ կսահմանազատվեն (կոդմարկացվեն) Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ներկայացուցիչների ու երկու կողմերի կապի անձնակազմի կողմից և կսահմանվեն որպես հրադադարի գիծ: Հրադադարի այս գծի մասին կզեկուցվի Խաղաղության մոնիթորինգային վերատուգիչ խմբին (Հոդված 5)⁶:

Ապահովվեց նաև պայմանագրի իրագործման ու ԽՄՈՒ-ի ստեղծման ֆինանսական կողմը: ԱՄՆ-ը 3 միլիոն դոլար կանխիկ գումար և լրացուցիչ՝ Պենտագոնի հաշվին, 4 միլիոն դոլար փոխադրամիջոցներ, սպառազինություն և սարքավորումներ տրամադրեց Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ֆինանսավորման համար⁷: Սակայն ամեն ինչ չէ, որ գնաց հստակ սահմանված նպատակներին համապատասխան: Նախ՝ ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի լուր համաձայնությամբ ԽՄՈՒ-ն ստեղծվելու էր Թուրքիայի հրամանատարության ներքո: Չեզոք քրդական կուսակցությունների ներկայացուցիչները հիմնականում չներգրավվեցին

ԽՄՈՒ-ի կազմում: Նախնական որոշման համաձայն՝ ավելի քան 200 զինյալներ (ասորիներ և թուրքմաններ) պետք է ներառվեին այդ ուժի մեջ⁸: Սակայն հետագայում ԽՄՈՒ կազմում որոշվեց ներառել 400 զինյալների: Ընդ որում՝ Թուրքիային հանգստացնելու և վերջինիս աջակցությունը ստանալու նպատակով ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան համաձայնեցին, որ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի հիշյալ 400 անդամներից 300-ը լինեն թուրքմաններ⁹, որոնց միանան նաև թուրք սպաները, փորձագետներն ու օժանդակ անձնակազմը: Այսպիսով՝ ինչպես ՔՂԿ խոսնակն էր նշում, թեև գերազանցապես ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան էին (Թուրքիայի մասնակցությամբ և վերջինիս հետ համատեղ) հիմնել Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը, դրանք հետագայում վերածվեցին զուտ թուրքական ուժերի¹⁰:

Հյուսիսային Իրաքում Թուրքիայի հրամանատարության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը (ԽՄՈՒ/PMF) պաշտոնապես ստեղծվեցին 1997 թ. ապրիլի 15-ին¹¹ և կազմված էին հիմնականում իրաքյան թուրքմեններից, իսկ ասորիների մասնակցությունը հիմնականում ձևական բնույթ էր կրում: Ժամանակի ընթացքում այդ ուժերում ներգրավված զինյալների թիվը որոշ տվյալներով հասցվեց 800-ի¹²:

1996 թ. հոկտեմբերի 31-ի Անկարայի համաձայնագրի կնքումից հետո պատերազմական գործողություններում որոշակի դադար արձանագրվեց: Սակայն ՔՂԿ-ԲՀՄ ընդհարումները (PKK-ի ու Թուրքիայի գործադրած «ջանքերի» արդյունքում) վերսկսվեցին 1997 թ. գարնանը: Իր հերթին Թուրքիան 1997 թ. մայիսին

⁵ Saadet Oruc, Peace monitoring in Northern Iraq to Begin Immediately, Turkish Daily News (February 28, 1997), <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=peace-monitoring-in-northern-iraq-to-begin-immediately-1997-02-28>

⁶ Quil Lawrence, նշվ. աշխ., էջ 88:

⁷ Daren Butler, "Kurds ask Turkish peacekeepers to leave north Iraq", Arbil, 14 May, 2003, <http://www.freedom-for-ocalan.com/bulletin/2003/eMay14.htm>

⁸ Sîu Iraqi Kurds (1932-present), University of Central Arkansas, <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>

⁹ Sîu Iraqi Kurds (1932-present), University of Central Arkansas, <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>

¹⁰ Reuters լրատվական գործակալությունն ու թուրքական որոշ աղբյուրներ նշում են, որ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի կազմում 1990-ականներին առավելագույնը եղել են 400 զինվորներ: Sîu Turkey withdraws peacekeepers from n. Iraq., Turkish Daily News, July 5, 2004, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n.iraq-2004-07-05>

⁵ Իրաքում ՄԱԿ-ի պահապան կոնտինգենտը (The United Nations Guards Contingent in Iraq /UNGCI) գործել է 1991 թ. մայիսից մինչև 2003 թ. նոյեմբեր ամիսը:

⁶ Text: 10/31: Statement on Enforcing Iraqi Kurd Cease-fire (Faction Stand-down Brokered at Ankara Meeting), October 31, 1996, <http://usembassy-israel.org.il/publish/press/state/archive/november/sd31101.htm>

⁷ Saadet Oruc, Peace monitoring in Northern Iraq to Begin Immediately, Turkish Daily News (February 28, 1997), <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=peace-monitoring-in-northern-iraq-to-begin-immediately-1997-02-28>

լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ սկսեց Իրաքյան Քուրդիստանում: Այսպիսով՝ միջերդական քաղաքացիական պատերազմում հրադադարը պահպանվեց ամիսներ շարունակ՝ նախքան ԽՄՈՒ-ի ստեղծումը, իսկ վերջինիս ստեղծումը տեղ գտավ լարվածության սրման պայմաններում: Արդեն 1998 թ. սեպտեմբերի 17-ին ՔԴԿ-ի ու ՔՀՄ-ի միջև ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ, ստորագրվեց Վաշինգտոնի համաձայնագիրը: Այսպիսով կարելի է փաստել, որ 1999 թ. սկսած՝ Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը լուրջ անելիքներ չունեին Իրաքյան Քուրդիստանում: Սակայն այդ ուժերը շարունակում էին պաշտոնապես գործել Թուրքիայի հրամանատարության ներքո:

Քիչ են Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ունեցած դրական դերակատարման մասին պնդումները, մինչդեռ բացթողումների ու նույնիսկ հանցանքների վերաբերյալ պնդումները բազմաթիվ են¹³: Ըստ էության, Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ուշադրության կենտրոնում գերազանցապես իրաքյան թուրքոմանների՝ իբրև խաղաքարտի հզորացման և Հյուսիսային Իրաքում թուրքական ռազմական ներկայությունն ապահովելու հեռանկարն էր:

Թուրք փորձագետ Սոներ Չաղափթայի պնդմամբ 1997 թ. ապրիլից, այն է՝ իր գործարկումից սկսած, Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը ծառայել են որպես մի յուրահատուկ վերապատրաստման դպրոց իրաքյան թուրքմենների համար, և ավելի քան 2.000 իրաքյան թուրքմեններ են այդ ընթացքում մասնակցել այդ ուժերի գործունեությանը՝ ծառայությանը զուգահեռ ստանալով մասնագիտական գիտելիքներ և պրոֆեսիոնալ ռազմական ցուցումներ ու հրահանգավորում թուրքական բանակից¹⁴: Սա, բնական է, հետագայում պետք է խորացներ իրաքյան քրդերի ու թուրքոմանների միջև լարվածությունը, ինչը չէր բխում իրաքյան թուրքոմանների շահերից¹⁵:

¹³ Secret: Northern Iraq: Masoud Barzani in Ankara: Despite Improvement in "Tone" of Relations W/Got, Turkish Military Presence in Iraq Unacceptable (January 10, 2003), <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=03ANKARA278>

¹⁴ Soner Cagaptay, Turkmens, the Soft Underbelly of the War in Northern Iraq, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Watch #735, March 27, 2003, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/turkmens-the-soft-underbelly-of-the-war-in-northern-iraq>

¹⁵ Թուրքոման որոշ գործիչներ (միաձայնյալ տարբեր հիմնավորումներով) դեմ էին Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերին (ԽՄՈՒ-ին) իրաքյան թուրքոմանների այդքան ակտիվ մասնակցությանը: Բողոմեստի համարում ունեցող թուրքոման գործիչները մտահոգված էին իրաքյան քրդերի ու թուրքոմանների միջև հարաբերությունների սրման հեռանկարով: Նույնիսկ նախկինում

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի մնացյալ մութ էջերը հետագայում բացեցին իրենք՝ իրաքյան քրդերը: 2003 թ. հակաիրաքյան կառուցվածից առաջ օրակարգում էր դրված կոալիցիոն ուժերի պատմում թուրքական զորքերի Հյուսիսային Իրաք ներխուժելու հարցը: Իրաքյան Քուրդիստանի ղեկավարությունն ու մասնավորապես ՔԴԿ-ն կտրականապես դեմ էին նման հեռանկարին: Այս համատեքստում Իրաքյան Քուրդիստանում թուրքական զորքերի ներկայության խնդիրն ընդհանրապես և Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի խաղացած դերը մասնավորապես հայտնվեցին առանձնահատուկ ուշադրության կենտրոնում: 2003 թ. հունվարի 7-9-ը Անկարա այցելած Մասուդ Բարզանին մատնանշում էր Թուրքիայի հրամանատարության ներքո և ՔԴԿ-ի ու ՔՀՄ-ի միջև հրադադարը վերահսկելու նպատակով ստեղծված Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործունը, որպես օրինակ, թե ինչու իրաքյան քրդերը չեն ցանկանում լրացուցիչ թուրքական զորքերի մուտքն Իրաքյան Քուրդիստան: Մասուդ Բարզանին նշում էր. «Ես ձեզ հստակ կասեմ, թե ինչ է անում ԽՄՈՒ-ն. ամեն ինչ՝ բացի մեր (ՔԴԿ-ի - Վ.Պ.) և ՔՀՄ-ի միջև միջնորդությունը: Նրանք փորձում են մարզել և զինել Իրաքի թուրքոմանների ճակատին, նրանք սեփականում են պատմական արտե-

թուրքամետ դիրքորոշում ունեցող գործիչներն էին արտահայտում իրենց անհամաձայնությունը: Մասնավորապես Իրաքի ազգային թուրքմենական կուսակցության նախկին ղեկավար և իրաքյան թուրքոմանների (թուրքմենների) առաջատար գործիչ Մուզաֆֆեր Արսալը քննադատեց Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի ստեղծման ծրագիրը, որում նախատեսվում էր ներառել նաև թուրքմեններին (թուրքմեններին): Մուզաֆֆեր Արսալը գտնում էր, որ Իրաքի թուրքմենները պետք է ներգրավվեն Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի՝ առավել հետևյալ հիմնավորումը. «Թուրքմենների խնդիրները չեն կարող լուծվել առանց Բաղդադի հետ խորհրդակցելու: Թուրքմենների մեծագույն մասն ապրում է Իրաքի ներսում (Սաղհամ Հուսեյնի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում-Վ.Պ.) և ոչ թե քրդերի կողմից վերահսկվող իրաքյան տարածքներում: Իրաքյան Սահմանադրությունը պետք է ճանաչի թուրքմեններին, ինչպես դա անում է քրդերի դեպքում: Սահմանադրության մեջ Իրաքը նշվում է միայն որպես արաբների և քրդերի (բայց ոչ թուրքմենների) կողմից բնակեցված հող: Մշտական լուծման կարելի է հասնել միայն Բաղդադի կտասակարության հետ բանակցելու միջոցով: Թուրքմենները չեն կարող որդեգրել ընդհանրապես ունենալ քրդերի միջև խաղաղության հաստատման գործում: Տարիների ընթացքում հաստատված իրողությունն է, որ քրդերը երբեք չեն հրաժարվի պատերազմելուց»: Միաժամանակ, մեկնաբանելով Թուրքիայի թուրքմեններին ցուցաբերվող աջակցության խնդիրները, Մուզաֆֆեր Արսալը նշում էր. «Ազգային շարժումն ոչ կարող է վաճառվել և ոչ էլ գնվել: Ինքը՝ ժողովուրդը, պետք է համոզված լինի»: Süs Saadet Oruc, Peace monitoring in Northern Iraq to Begin Immediately, Turkish Daily News (February 28, 1997), - <http://www.hurriyetdailynews.com/default.asp?pageid=438&n=peace-monitoring-in-northern-iraq-to-begin-immediately-1997-02-28>

Ֆակտեր, ներգրավված են թմրանյութերի մաքսանենգության և նույնիսկ սպանության պատմություններում, և նրանք չեն հեռանում: Սա դեռ այն դեպքում, երբ նրանք ընդամենը մի քանի հարյուրն են: Եթե ԱՄՆ-ը ստորագրի մի փաստաթուղթ, որում ասվի, որ թուրքերը պետք է հեռանան իրենց առաջադրանքներն անբողջությամբ կատարելուց անմիջապես հետո, մենք կարող ենք քննարկել Հյուսիսային Իրաքում (ոազմական գործողություններին-Լ.Պ.) Թուրքիայի մասնակցությունն աջակցելու հարցը»¹⁶:

Նախքան 2003 թ. իրաքյան պատերազմն ու 2008-2009 թթ. միևնույն օրս Թուրքիա-Քուրդիստանի ռեզիստան կառավարություն (այսուհետ՝ ՔՌԿ) հարաբերություններում տեղ գտած աննախահայ ջերմացումը, թուրքական ռազմական ներկայությունն Իրաքյան Քուրդիստանի տարածքում լրջագույն խնդիր էր մասուղ Բարզանու համար. «Թուրքիան արդեն իսկ զորքեր ունի Հյուսիսային Իրաքում: Դրանք տեսանելի են, և նրանց ներկայությունն ընդունելի է: Ավելին քան կան ընդունելի չէ: Եթե որոշում կայացվի Իրաքում թուրքական ռազմական ներգրավվածության վերաբերյալ, այն կարող է փոփոխել հանգամանքներն ու հավասարակշռությունը», — նշում էր մասուղ Բարզանին ու վերահաստատում. «Թուրքական ռազմական միջամտությունը մեզ համար գոյատևման խնդիր է: Դա կնշանակի, որ մենք ընկնում ենք Թուրքիայի տիրապետության տակ: Եթե մենք չկարողանանք կանգնեցնել դրա իրագործումը, մենք կլքենք երկիրը»¹⁷:

Իրաքի քրդերը 2003 թ. հակաիրաքյան պատերազմից սկսած ու այդ պատերազմից անմիջապես հետո ձգտում էին հասնել Իրաքյան Քուրդիստանից թուրքական զորքերի դուրսբերմանը՝ նշելով, որ այդ ուժերը կարող են լարվածության հանգեցնել ներիրաքյան զարգացումներում ու թուրք-քրդական ապագա հարաբերություններ

ում»¹⁸: Սակայն առաջին հերթին դրվում էր հաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործունեությունը դադարեցնելու հարցը: Թուրքական մնացյալ ուժերի դուրսբերման կամ թուրքական հենակետերի ու ռազմակայանների փակման մասին առնվազն պաշտոնական մակարդակով որոշումներ չէին կայացվում, իսկ քննարկումները մնում էին կոպիսների հետևում: Դա ուներ որոշակի պատճառներ.

ա) ԽՄՈՒ-ն ավելի լուրջ իրավական հիմքեր ուներ՝ ի դեմս 1996 թ. Անկարայի համաձայնագրի, որտեղ ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան և Թուրքիան գործում էին համատեղ:

բ) Քաղաքական տեսանկյունից ավելի տրամաբանական ու հիմնավորված էր միջքրդական քաղաքացիական պատերազմի ավարտից շուրջ հինգ-վեց տարի անց պահանջել իր առաքելությունը ավարտած հաղաղության մոնիթորինգի ուժերի լուծարումը, քան պահանջել PKK-ի գործունեությունը վերահսկելու նպատակով ստեղծված թուրքական ռազմակայանների ու հետախուզական բյուրոների փակումը, երբ PKK-ի բազաները Հյուսիսային Իրաքի տարածքում շարունակում էին գործել, և վերջինիս սպառնալիքը չեզոքացված չէր:

գ) ԽՄՈՒ-ն, ըստ էության, վերածվել էր Թուրքիայի հրամանատարությամբ գործող թուրքումասական զորախմբի՝ իրաքյան քրդերի համար ներիրաքյան սպառնալիքի: Իսկ հետսահրամայան Իրաքում Քիրքուն և մյուս վիճելի տարածքների առաջին պլան մղվելու պայմաններում թուրք-թուրքմենական զորախմբի առկայությունը քրդերի համար անհամեմատ ավելի մեծ վտանգ էր ներկայացնում, քան թուրքական ռազմակայանների ու հետախուզական բյուրոների ներկայությունը, քանզի վերջիններիս առաջնահերթ թիրախը PKK-ն էր:

դ) հաղաղության մոնիթորինգի ուժերի լուծարման խնդիրը քրդերի կողմից դիտվում էր իբրև առաջին քայլ, որին, ամենայն հավանականությամբ, պետք է հետևեր նաև Իրաքյան Քուրդիստանում թուրքական բոլոր ռազմակայաններն ու հենակետերը փակելու և ընդհանրապես թուրքական ռազմական ներկայությունը բացառելու ուղղակի կամ միջնորդավորված պահանջը, որի ուղղությամբ լուրջ փորձ արվեց առնվազն 2008 թ.: Սակայն հետագայում, Թուրքիա-ՔՌԿ հարաբերությունների աննախարհ սերտացումը ստիպեց իրաքյան քրդերին ծեռնալիս մնալ ռազմակայանների, հենակետերի ու ռազմական ներկայության խնդրի արժարժունից:

¹⁶ Secret: Northern Iraq: Masoud Barzani in Ankara: Despite Improvement in "Tone" of Relations W/Got, Turkish Military Presence in Iraq Unacceptable (January 10, 2003), <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=03ANKARA278>

Բարզանին գտնում էր, որ իրենց առջև մի տազնապալի խնդիր է ձագնել. «Թեև թուրքերը ցանկանում են Իրաքում լինել իրենց սեփական նպատակների համար, եթե ՔՌԿ-ն հանդես գա թուրքերի մասնակցության դեմ, նրանք կնվազորեն իրենց կոալիցիայի դեմ հանդես գալու և պոռ-Սադդամական լինելու մեջ, իսկ եթե ՔՌԿ-ն ընդունի թուրքական մասնակցությունը, թուրքերը կոպիսների հետևում կաշխատեն ընդդեմ ՔՌԿ-ի, ինչպես նրանք անում են ԽՄՈՒ-ի շրջանակներում»: Տես նույն տեղում:

¹⁷ Secret: Northern Iraq: Masoud Barzani in Ankara: Despite Improvement in "tone" of Relations W/Got, Turkish Military Presence in Iraq Unacceptable (January 10, 2003), <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=03ANKARA278>

¹⁸ Turkey Withdraws Peacekeepers from N. Iraq, Turkish Daily News, July 5, 2004, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n-iraq-2004-07-05>

Ի վերջո 2003 թ. մայիսի 13-ին Իրաքյան Քուրդիստանի խորհրդարանն ընդունեց մի բանաձև, որով կոչ էր արվում լուծարելու Հյուսիսային Իրաքում Թուրքիայի հրամանատարության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը¹⁹: Սակայն ինքնին հասկանալի էր, որ Իրաքյան Քուրդիստանի իշխանություններն անկարող են ինքնուրույն հասնել հիշյալ բանաձևի իրագործմանը, առավել ևս, որ ուժային ճնշման տարբերակն ի սկզբանե բացառվում էր²⁰: Սակայն այս հարցում Իրաքյան Քուրդիստանը հզորագույն դաշնակից ուներ ի դեմս ԱՄՆ-ի:

Որոշակի աղբյուրներից ամերիկյան կողմին հայտնի դարձավ, որ թուրքական գլխավոր շտաբի որոշ պաշտոնյաներ 2003 թ. կեսերին խնդրել էին ՔԴԿ-ին ճնշում չգործադրել Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը ցրելու հարցում, խստասանալով, որ Թուրքիան միակողմանի կցրի ու կլուծարի այդ ուժերը մինչև 2003 թ. վերջը²¹: ԱՄՆ-ի գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ (միացյալ շտաբի պետերի հրամանատարի տեղակալ՝ Vice Chairman of the Joint Chiefs of Staff-VJCS) գեներալ Փիթր Փեյսի (այդ պաշտոնը վարել է 2001 թ. հոկտեմբերի 1-ից մինչև 2005 թ. օգոստոսի 12-ը) 2003 թ. դեկտեմբերի սկզբներին Անկարա կատարած այցի ընթացքում թուրքական գլխավոր շտաբի պաշտոնյաները հայտարարել էին, որ ԽՍՌՈՒ-ն հաջողություններ ու ձեռքբերումներ ունեցած նախաձեռնություն էր, «և առաջարկեցին այն ներառել նոր Իրաքի անվտանգության կառույցներում՝ հավանաբար նոր զինվորագրվածներին վերապատրաստելու նպատակով»²²: ԱՄՆ-ը սկզբունքորեն դեմ չէր հիշյալ առաջարկին: Սակայն Թուրքիան

անվերջ հետաձգում էր Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի լուծարման վերաբերյալ որոշման կայացումը:

2004 թ. փետրվարի 6-ին Անկարայում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան (2003–2005 թթ.) Էրիկ Սթիվեն Էդելմանը գերազանցապես Թուրքիայի վերահսկողության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի վերաբերյալ տալիս էր հետևյալ եզրակացությունը.

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը (ԽՍՌՈՒ կամ PMF), որի միակ նպատակն էր իրագործել 1997 թ. Քուրդիստանի դեմոկրատական կրասկզության և Քուրդիստանի հայրենասիրական միության միջև հաստատված հրադադարի մոնիթորինգը, այժմ ոչնչի նկատմամբ էլ մոնիթորինգ չեն իրագործում, բայց շարունակում են կայանել Հյուսիսային Իրաքում որպես օտար պետության հրամանատարության ներքո գտնվող զինված Իրաքի թուրքմենների ու սաորիների ռազմական ուժ, որ դուրս է CJTF-7-ի (Combined Joint Task Force 7) հրամանատարության շրջայից և Իրաքի անվտանգության կառույցներից:

ՔԴԿ վարչապետ Նեչիրվան Բարզանու հունվարյան հայտարարությունը և թուրքական մամուլի ու պաշտոնական ջրջանակների արձագանքը ցույց են տալիս, որ Թուրքիայի հրամանատարության ներքո գործող Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը (ԽՍՌՈՒ կամ PMF) Հյուսիսային Իրաքում շարունակվում են մնալ մի գրգռիչ իրողություն, որն ավելի երկար ապրեց, քան իր օգտակարությունն էր²³:

Էդելմանն առաջարկում էր. «Պետական դեպարտամենտը՝ երկկողմ, սակայն բարձրաստիճան որևիցե մակարդակով, իր մտտեցումների մասին տեղյակ պահի թուրքերին, պարզ դարձնելով, որ ամերիկյան կառավարությունը, կոալիցիայի ժամանակավոր իշխանությունները (The Coalition Provisional Authority-CPA-Վ.Պ.), CJTF-7-ը (Combined Joint Task Force 7) և Իրաքի կառավարման խորհուրդը ցանկանում են լուծարել Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը, քանի որ վերջինիս առաքելությունն ավարտված է»: «Մենք պետք է այս մտտեցումը առաջ քաշենք հանգիստ ու հանդարտ կերպով և հնարավորություն տանք թուրքերին՝ պնդելու, թե իրենք են միակողմանիորեն լուծարում հիշյալ ուժերը՝ վերջինիս առաքելության հաջող ավարտից հետո: Մենք պետք է հավաստիացնենք թուրքերին, որ Իրաքյան ոչ մի կողմ չի տեղեկացվել այս դեմարշի

¹⁹ Sbu Iraqi Kurds (1932-present).-University of Central Arkansas - <http://uca.edu/politicalscience/dadm-project/middle-eastnorth-africapersian-gulf-region/iraqkurds-1932-present/>

²⁰ Մինչ Էրբիլի զորանոցների թուրք զինվորները հրաժարվում էին մեկնաբանել Քուրդիստանի խորհրդարանի ընդունած բանաձևն ու խորհուրդ տալիս դիմել պաշտոնական Անկարային, իսկ թուրքական գլխավոր շտաբի պաշտոնյաներն իրենց հերթին նշում էին, որ թուրք խաղաղապահներին դուրս բերելու որևիցե պահանջ իրենք չեն ստացել, ՔԴԿ խոսնակն այն հարցին, թե ինչ քայլեր կենտարկեն քրդական իշխանությունները. եթե Թուրքիան մերժի հեռանալու պահանջը, պատասխանեց. «Մի քան հաստատ է, որ ոչ մի ուժ չի կիրառվի»: Daren Butler, "Kurds ask Turkish peacekeepers to leave north Iraq", - Arbil / 14 May, 2003, - <http://www.freedom-for-ocalan.com/bulletin/2003/eMay14.htm>

²¹ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, Տես նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²² Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, Տես նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²³ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, տես նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

մասին, և որ այն չի իրականացվում իրաքյան որևիցե կուսակցության (կողմի) խնդրանքով, այլ այն պատճառով, որ հատադրության մոնիթորինգի ուժերի գործունեության ավարտը բխում է ԱՄՆ-ի և Իրաքի շահերից: Եթե մենք հստակ չլինենք այս կետում, թուրքերը կարող են ենթադրել, որ մենք սա պահանջում ենք իրաքյան քրդերի խնդրանքով, ինչի արդյունքում նախ ավելի քիչ հավանական է, որ նրանք ենթարկվեն պահանջին, բացի այդ՝ կնյարդայնացնենք, որ կրկին ամերիկյան կառավարությունը իրաքյան քրդերի կողմն է բռնում՝ ընդդեմ Թուրքիայի: ... Մենք կարող ենք առաջարկել, որ հատադրության մոնիթորինգի ուժերի առանձին անդամների խրախուսան գինվորագրվելու նոր Իրաքի անվտանգության կառույցներին, և հավաստիացնենք թուրքերին, որ կոալիցիան հրապարակավ կողջունի ԽՍՌՆ անդամների դիմումներն այդ կառույցներում պաշտոնների տեղակալման համար»²⁴, — նշում էր Անկարայում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան Էրիկ Սթիվեն Էդելմանն ու եզրակացնում. «Քանի որ մենք արդեն 2004 թ. երկրորդ ամիսն ենք մտել, ժամանակն է մի կողմ դնենք այս պոտենցիալ գրգռող խնդիրն ու խնդրենք թուրքերին՝ իրենց խոստման համաձայն, ավարտին հասցնել ԽՍՌՆ-ն»²⁵:

Թուրքական կողմը, սակայն, ձգձգում էր գործընթացը: Միայն 2004 թ. հուլիսի 2-ին Թուրքիայի ԱԳ նախարարությունը հայտարարեց, որ ԽՍՌՆ-ի առաջելությունն ավարտված է²⁶: Թուրքիայի ԱԳՆ խոսնակ Նամըք Թանըք նշել էր, որ ԽՍՌՆ-ն նպաստել է Հյուսիսային Իրաքում խաղաղության և կայունության պահպանմանը, և որ ՔԴԿ-ն ու ՔՀՄ-ն նորոհակալ են այդ ուժերին հաջողությունների ու ձեռքբերումների համար: Թանըք նաև վստահություն էր հայտնում, որ այդ ուժերն այժմ կարող են աշխատանքի անցնել նոր Իրաքի անվտանգության համակարգում²⁷:

Թուրքիայի ԱԳՆ-ի հիշյալ հայտարարությունը տեղ գտավ այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ-ի գլխավորած կոալիցիոն ուժերն իշխա-

²⁴ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, տես նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²⁵ Secret: Northern Iraq: Calling in Turks' Promise to End PMF (6 February 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA676>, տես նաև <http://wikileaks.org/cable/2004/02/04ANKARA676.html>

²⁶ Secret: Northern Iraq: Turks Announce End of PMF – Turkish PMF Troops Waiting to See How We Treat PMF Turkmen Before Returning To Turkey (6 Jul 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA3758>

²⁷ Turkey withdraws peacekeepers from n. Iraq. – Turkish Daily News, July 5, 2004, - <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n.iraq-2004-07-05>

նությունը փոխանցեցին Իրաքի ժամանակավոր կառավարությանը (Interim Government of Iraq): Իսկ թուրքական զանգվածային լրատվամիջոցները մի շարք շեշտադրումներ էին կատարում.

Հայտարարվում էր, որ Թուրքիան որոշել է Հյուսիսային Իրաքից դուրս բերել այնտեղ մնացած իր խաղաղապահներին:

Հաստատվում էր, որ ԽՍՌՆ-ի լուծարումից ու վերջինիս թուրքական անձնակազմի Թուրքիա վերադառնալուց հետո էլ Թուրքիան կշարունակի մի քանի հազարի հասնող թուրքական այլ գործեր պահել Հյուսիսային Իրաքի տարածքում՝ PKK-ի քուրդ զինյալների գործողությունները կանխելու նպատակով:

Նշվում էր նաև, որ Անկարան Հյուսիսային Իրաքը համարում է իր ազդեցության ոլորտի մի մասը, և մտավախություն ունի, որ հետպատերազմյան Իրաքի պայմաններում քրդերը կփորձեն հոչակել իրենց անկախությունն ու նոր շունչ տալ անջատողականությանը Թուրքիայի քրդերի շրջանում²⁸:

Ամերիկյան կողմը փորձեց ճշտել թուրքական ՋԱՄ-ներում հայտնված տեղեկատվությունը, թե ԽՍՌՆ-ում ներգրավված թուրքերը վերադառնում են Թուրքիա: Սակայն Թուրքիայի ԱԳՆ Իրաքի վարչությունը չհաստատեց այդ տեղեկատվությունը, նշելով, որ թուրքական գլխավոր շտաբի տվյալներով ԽՍՌՆ-ի շուրջ 25 թուրք անդամներ դեռ Իրաքում են, և կվերադառնան որոշակի տեխնիկական խնդիրների կարգավորումից հետո միայն²⁹: Թուրքիայում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպանը հանգեց հետևյալ եզրակացությանը. «Ակնհայտորեն, ԽՍՌՆ-ում ներգրավված թուրք տարրերը դիտարկում են իրականացնում՝ տեսնելու համար, թե արդյոք մենք քայլեր կձեռնարկենք Իրաքի անվտանգության կառույցներում ԽՍՌՆ-ի անդամներին աշխատանքի տեղավորելու նախկինում արված մեր առաջարկների շրջանակներում: Մեր արագ քայլերն այս ուղղությամբ կերաշխավորեն ԽՍՌՆ թուրք տարրերի դուրսբերումն ու կհանգեցնեն ԽՍՌՆ-ի վերջնական փակմանը»³⁰:

Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերը պաշտոնապես լուծար-

²⁸ Turkey withdraws peacekeepers from n. Iraq. – Turkish Daily News, July 5, 2004, - <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-withdraws-peacekeepers-from-n.iraq-2004-07-05>

²⁹ Secret: Northern Iraq: Turks Announce End of PMF – Turkish PMF Troops Waiting to See How We Treat PMF Turkmen Before Returning To Turkey (6 Jul 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA3758>

³⁰ Secret: Northern Iraq: Turks Announce End of PMF – Turkish PMF Troops Waiting to See How We Treat PMF Turkmen Before Returning To Turkey (6 July 2004), - <http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=04ANKARA3758>

վեց 2004 թ. հոկտեմբերի 3-ին: Անձնակազմը, սակայն, լիովին չէր ցրվում, այլ վերջինիս անդամները պետք է ներգրավվեին Իրաքի անվտանգության կառույցներում³¹:

ԽՄՈՒ-ի լուծարումից ու վերջինիս թուրքական անձնակազմի Թուրքիա վերադառնալուց հետո էլ Թուրքիան շարունակում էր մի քանի հազարի հասնող թուրքական այլ ռազմական ուժեր պահել Հյուսիսային Իրաքի տարածքում՝ PKK-ի քուրդ զինյալների գործողությունները կանխելու և Իրաքյան Քուրդիստանի իշխանություններին վերահսկելու նպատակով: Մինչդեռ որոշակի փորձագիտական շրջանակներ թյուրիմացաբար կամ կանխամտածված կերպով Իրաքյան Քուրդիստանում տեղաբաշխված ու մինչ օրս գործող թուրքական ռազմական խմբավորումներն ու ռազմակայանները նույնացնում էին արդեն իսկ լուծարված Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի հետ: Հիշյալ «թյուրմբռնումը» նպաստավոր էր թուրքական կողմի համար, քանզի Խաղաղության մոնիթորինգի ուժերի գործունեությունը Իրաքյան Քուրդիստանի տարածքում իրավական տեսանկյունից անհամեմատ ավելի հիմնավորված էր:

³¹ ԽՄՈՒ-ի լուծարման և վերջինիս իրաքցի անդամների ապագային առնչվող պլանների մասին տես Video: Turkish Peace Monitoring Force Transitions to Iraqi Security Forces.- <http://www.dvidshub.net/video/86253/turkish-peace-monitoring-force-transitions-iraqi-security-forces#.URKnM6UT8n0>

НАТАЛИЯ СЛОБОДЯН

ПРОЕКТ «БОЛЬШОЙ БЛИЖНИЙ ВОСТОК»: АМЕРИКАНСКАЯ И РОССИЙСКАЯ ВЕРСИИ

В статье проанализированы американская и российская версии понятия «Большой Ближний Восток». Исследованы основные принципы определения границ Большого Ближнего Востока.

The article is focused on the American and Russian versions of the notion of «Greater Middle East». The author analyses main principles for the determination of the borders The Greater Middle East.

На сегодняшний день мировые историко-политические школы не имеют единого подхода к определению содержания понятия и границ Ближнего Востока. Историки и политологи определяют границы ближневосточного региона, ссылаясь исключительно на географический, культурный, экономический либо исторический принцип, что окончательно усложняет концептуальное определение данного понятия. Содержание термина «Ближний Восток» неоднократно менялось и уточнялось в связи с происходящими в геополитическом ландшафте мира изменениями, а в наши дни упомянутая дефиниция существенно расширилась, приобретя контур так званого «Большого Ближнего Востока». Поэтому сегодня актуальным заданием является корректный выбор для научного оборота понятия «Ближний Восток» либо «Большой Ближний Восток», а также комплексное исследование границ и содержания данного термина.

Важное значение для понимания проблематики темы имели научно-аналитические работы отечественных и зарубежных исследователей, в частности, Н. Арбатовой, Л. Васильевой, Р. Дэвисо-

на, К. Коппс, Е. Коппель, С. Лузянина и др. Также использовались энциклопедические словари, исторические и географические справочники, официальные интернет-ресурсы Госдепартамента США и администрации президента Российской Федерации.

Цель статьи – определить границы и содержание понятия «Большой Ближний Восток».

Термин Средний Восток, по словам английского ученого К. Коппса, впервые употреблен британским генералом Т. Гордоном в статье «Проблема Среднего Востока» в 1900 году. В своей работе генерал проанализировал проблемы обороны Индии, а также влияние Персии и Афганистана на безопасность региона, именно в этом контексте зону вокруг Индии, автор определил как Средний Восток¹. Впоследствии, в 1902 году американец А. Мехен в статье «Персидский залив и международные отношения» исследуя «треугольник» отношений государств, – Англия, Россия и Германия, – конкурировавших в Азии за природные богатства, называет регион их соперничества Средним Востоком².

Д. Хогарт, английский археолог, в своей работе «Ближний Восток» в состав данного региона включил Албанию, Македонию, юг Сербии, Болгарию, Грецию, Египет, все Османские владения в Азии, включительно с Аравийским полуостровом и двумя третями Ирана с полосой пустыни и гор между Каспийским морем и Индийским океаном³. Позицию археолога можно понять, ведь в таких широких географических пределах он искал общие культурные черты народов, поэтому и существенно расширил территориальные пределы для своих научных поисков.

Во время Первой мировой войны события на южном фронте (англо-французское противостояние с Турцией) широко освещались в прессе. Однако, наблюдалась определенная путаница относительно названия района ведения боевых действий. Данный регион называли Востоком, Ближним Востоком, а также Средним Востоком, в результате журналистская информация носила искаженный характер. В дальнейшем путаница с названиями региона

продолжилась и на официальном уровне: в 1920 г. Королевское географическое общество Великой Британии решило, что Ближний Восток – это географическая территория Балкан, а Средний Восток представлен территорией от Босфора до восточных границ Индии⁴. В 1921 г. Госсекретарь по делам колоний Уинстон Черчилль учредил в Министерстве колоний Отдел Среднего Востока, в обязанности которого входило наблюдение, контроль и поиск решений в случае возникновения проблемных ситуаций в таких странах, как Палестина, Синай, Египет и государства Аравийского полуострова⁵.

Во время Второй мировой войны в Британии к составу региона Средний Восток относились такие страны, как Египет, Судан, Кения, Палестина, Иордания, Ирак, Аден, Мальта, Эфиопия, Сомали, Эритрея, Ливия, Греция, Крит и Иран⁶. В послевоенный период британские парламентарии обратились к правительству с предложением ввести два понятия Ближний Восток и Средний Восток, так как рамки термина Средний Восток постоянно расширяются, что в перспективе неуклонно приведет к потере точности определения. Тем не менее, правительство Объединенного Королевства воздержалось от каких-либо изменений, мотивируя это тем, что понятие Средний Восток употребляется для обозначения арабского мира и некоторых соседних стран, потому нет потребности нарушать принятую практику. В 1946 г. британский премьер-министр К. Эттли географически определил Средний Восток как «территорию Египта, Палестины, Киренаики, Сири, Ливана, Трансиордании, Ирака, государств Аравийского полуострова, а также Персии и Турции». Уже в 1951 г. правительство Великой Британии существенно расширило границы данного региона, зачислив к нему Египет, Турцию, Ирак, Иран, Сирию, Ливан,

¹ Koppes C. Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term Middle East / C. Koppes // Middle Eastern Studies. – 1976. – №12. – p. 95–98

² Davison R.H. Where Is The Middle East? / R. Davison // Foreign Affairs. – 1960. – Vol.38, №4. [Электронный документ] Режим доступа: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxi/a.html (Дата обращения 21.03.2013)

³ Там же.

⁴ Davison R.H. Where Is The Middle East? / R. Davison // Foreign Affairs. – 1960. – Vol.38, №4. [Электронный документ]. Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/71575/roderic-h-davison/where-is-the-middle-east> (Дата обращения 22.03.2013), с. 668.

⁵ Foreign Relations of the United States: 1964-1968, Volume XXI. Near East Region. – Department of State. – Washington, DC. [Электронный документ] Режим доступа: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxi/a.html (Дата обращения 21.03.2013)

⁶ Davison R.H. Where Is The Middle East? / R. Davison // Foreign Affairs. – 1960. – Vol.38, №4. [Электронный документ]. Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/71575/roderic-h-davison/where-is-the-middle-east> (Дата обращения 22.03.2013), с. 669.

Иорданию, Израиль, Саудовскую Аравию, Оман, Кувейт, Бахрейн, Катар, Маскат, Аденский протекторат и Йемен⁷.

В то время как в Британии длилась дискуссия относительно разделения стран региона на Ближний и Средний Восток, американские картографические издания изображали Ближний Восток от западной границы Египта до восточной границы Ирана, а Средний Восток – от западной границы Афганистана до восточной границы Бирмы⁸. Первые для политического истеблишмента США проблема определения границ Среднего Востока возникла в конце 1950-х годов, когда ливанский кризис (1957-1958 гг.) и революция в Ираке (1958 г.) несли прямую угрозу национальной безопасности Америки. В связи с этими событиями была принята резолюция Конгресса США о предоставлении военной и экономической помощи странам Среднего Востока, в которой указано, что данный регион состоит из «Ливии на западе и Пакистана на востоке, Турции на севере и Аравийского полуострова на юге», а также к нему относятся Судан и Эфиопию. Однако, уже в августе в 1958 г. президент Д. Эйзенхауэр в своем выступлении на сессии Генеральной Ассамблеи ООН вспоминал лишь о Ближнем Востоке, ни разу не употребив понятие Средний Восток. В итоге, Госдепартамент США объяснил, что Ближний Восток и Средний Восток – это взаимозаменяемые понятия для обозначения региона, в состав которого входит Египет, Сирия, Израиль, Иордания, Ливан, Ирак, Саудовская Аравия и монархии Персидского залива⁹.

Научная дискуссия по вопросу определения границ региона Ближний Восток получила новый толчок к развитию с решением Великой Британии в конце 1960-х годов вывести войска из Персидского залива. Соответственно, в этот исторический период особое значение проблема определения границ Ближнего Востока имела для Соединенных Штатов, которые с углублением своего влияния в регионе стремились расширить границы своего влияния. Таким образом, государственные институты и научные школы США огромный регион от Марокко до Пакистана рассмат-

ривали как единое целое не только в культурном, но и в политическом плане¹⁰.

Важное значение для определения границ региона имела речь президента Дж. Буш-младший «Свобода в Ираке» (ноябрь в 2003 г.), в которой глава Белого дома презентовал программу «Ближневосточная партнерская инициатива», направленную на демократическую перестройку так званого «Большого Ближнего Востока и Северной Африки»¹¹. Согласно логике официального Вашингтона, в состав региона входят не только арабские государства, но и Афганистан, Иран, Пакистан.

Таким образом, мы уверены, что американское виденье определения региона Ближний Восток не соответствует общепринятым географическим параметрам, а также противоречит историческим и культурным принципам, выступая сугубо политическим термином. В конечном итоге, дефиниция Ближний Восток, по американской версии, отражает прежде всего единую политику США касательно тех государств Западной Азии и Северной Африки, которые расположены в непосредственной близости один от другого и имеют жизненно важное значение для Белого дома. Обтекаемое и неточное толкование границ региона как в научных, так и политических кругах США прежде всего соответствует гегемонистическим целям Вашингтона – закрепить свое влияние и стать безальтернативной доминирующей силой в ближневосточном регионе. Поэтому, с точки зрения практики, выполнить поставленную в цель полном объеме вполне реально в пределах одного региона, в противном случае намного сложнее обосновывать американским гражданам и мировому сообществу необходимость присутствия в нескольких регионах мира.

В последние годы Российская Федерация, как единственное государство, способное в системе международных отношений открыто и эффективно конкурировать с Соединенными Штатами, акцентирует свое внимание на ближневосточном регионе. В данном контексте важно изучить содержание и границы понятия «Ближний Восток» по российской версии. Итак, в Концепции

⁷ Там же, с. 672.

⁸ Davison R.H. Where Is The Middle East? / R. Davison // Foreign Affairs. - 1960. - Vol.38, №4. [Электронный документ]. Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/71575/roderic-h-davison/where-is-the-middle-east> (Дата обращения 22.03.2013), с. 673

⁹ Там же, с. 673.

¹⁰ Near Eastern Affairs: Countries and Other Areas [Электронный документ] Режим доступа : <http://www.state.gov/p/nea/> (Дата обращения 26.03.2013)

¹¹ President G. W. Bush. Freedom in Iraq and Middle East. Remarks at the 20th Anniversary of the National Endowment for Democracy. U.S. Chamber of Commerce. Washington. D.C. 2003, November, 6 // [Электронный документ] Режим доступа: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html> (Дата обращения 23.03.2013)

внешней политики России (2000 г.) и Концепции национальной безопасности Российской Федерации (2000 г.) нет четкого распределения государств на регионы Ближнего и Среднего Востока. Согласно указанным документам в состав ближневосточных государств входят страны Персидского залива и Северной Африки. Хотя термин «Средний Восток» в обеих Концепциях не фигурирует, однако, отмечена важность развития отношений с Ираном и Афганистаном для обеспечения безопасности южных границ России, а также с Пакистаном с целью нераспространения ядерного оружия¹².

Понятие «Большой Ближний Восток», предложенное американской научной элитой, быстро вошло в политическую лексику российского истеблишмента. В работе С. Лузянина «Восточная политика Владимира Путина» отмечено, что руководство Российской Федерации «под этим термином условно рассматривает совокупность таких регионов, как Ближний Восток (Иран, Афганистан, Турция), «классический» Ближний Восток (Сирия, Ирак, Израиль, Палестинская Автономия, Иордания, Ливан, Египет), ареал Персидского залива (ОАЭ, Саудовская Аравия, Катар, Бахрейн, Оман) и район Магриба (Алжир, Тунис, Марокко, Ливия, Мавритания)»¹³. Следует отметить, что глобальный стратегический интерес России к данному региону возрастает с точки зрения обеспечения экономической и политической безопасности. Как отмечают российские исследователи, ядро стран Большого Ближнего Востока составляют такие региональные «центры силы», как Саудовская Аравия, Иран, Турция, Израиль, Египет и Ирак.

Е. Коппель, украинская историк-международник оценивая российскую и американскую версии понятий «Ближний и Средний Восток» делает вывод, что сегодня существует столько вариантов определений понятия, сколько третьих сторон заинтересовано присутствовать в данном регионе. Так «Ближний Восток» Соединенных Штатов существенно отличается от «Ближнего Востока» России. Поэтому, с точки зрения исследовательницы, «Ближний Восток» стоит воспринимать не только как существующий политико-географический регион, но и как интеллектуальную

конструкцию, которая в установленное время и при определенных обстоятельствах обозначает пространство на стыке Европы, Азии и Африки, где реализуется политика внерегиональных государств»¹⁴.

Сложность определения границ Ближнего Востока, как целостного геополитического региона, объясняется наличием на его территории субрегионов, которые одновременно выступают самостоятельными подсистемами международных отношений и составными частями ближневосточной региональной системы. Дополнительным аргументом в пользу данного утверждения является геополитический подход Н.К. Арбатовой, в котором отмечено, что отдельные субрегионы Ближнего Востока в результате родства политических проблем и близости границ, словно накладываются друг на друга и перекрещиваются, поэтому одно государство может входить в несколько субрегионов¹⁵.

По мнению ученого-востоковеда Л.С. Васильева, ядром ближневосточной системы выступают арабские государства, объединенные общей исторической судьбой, языком, религией, культурой, и многими другими этническими признаками. «Однако такое самопризнание не способствует их интеграции»¹⁶, – констатирует Л. С. Васильев. Согласно географическому подходу арабские страны разделяются на три зоны: африканскую, восточно-средиземноморскую и аравийскую. Однако, по мнению Л.С. Васильева, между этими районами нет четких границ, разница между африканской и средиземноморской зонами не значительна. Например, самая большая арабская страна Египет относится одновременно к двум зонам, Ирак – к восточно-средиземноморской зоне, хотя, учитывая «нефтяной фактор» и влияние этой страны на систему региональных отношений, его можно частично отнести и к аравийскому региону¹⁷.

Следует отметить, что окончание «холодной войны» существенно трансформировало мировую систему международных отношений, изменив геостратегические параметры Ближ-

¹² Концепция внешней политики Российской Федерации. [Электронный документ] Режим доступа: <http://www.nationalsecurity.ru/library/00014/> (Дата обращения 22.03.2013)

¹³ Лузянин С.Г. Восточная политика Владимира Путина. Возвращение России на «Большой Восток» (2004-2008 гг.) / С. Лузянин – М.: АСТ, 2007, с. 5.

¹⁴ Коппель О.А. Близькосхідний регіон як чинник впливу на процеси міжнародної безпеки / О. Коппель [Электронный документ] Режим доступа: <http://helen-koppel.narod.ru/012.htm> (Дата обращения 19.03.2013)

¹⁵ Арбатова Н. К. Средиземноморье: проблемы безопасности / Н. Арбатова. – М.: Наука, 1990.

¹⁶ Васильев Л.С. История Востока: Учебник в 2-х томах. Т.2 / Л. Васильев. – М.: Высшая школа, 1994, с. 158.

¹⁷ Там же.

него Востока. Традиционно ближневосточным регионом считали территорию на западе Азии и северо-восточную часть Африки, зачисляя к нему такие государства как Египет, Судан, Израиль, Иорданию, Сирию, Ливан, Турцию, Ирак, Саудовскую Аравию, Йемен, Кувейт, Катар, Объединенные Арабские Эмираты, Бахрейн, Кипр¹⁸.

Географический словарь, выданный в Вебстере в 1972 году, описывает Ближний Восток как огромный регион, в состав которого входят государства Юго-западной Азии и Северо-восточной Африки¹⁹. Авторы лондонской энциклопедии «Британика» считают, что Ближний Восток – территория вокруг южного и восточного берегов Средиземного моря, то есть от Марокко до Аравийского полуострова и Ирана²⁰. Госдепартамент США к ближневосточным странам относит государства Северной Африки, Леванта, Персидского залива, кроме Турции, поскольку она является членом НАТО, а Министерство обороны США уверено, что таковыми являются те страны, которые подконтрольны Центральному командованию, – Египет, Судан, Эфиопия, Джибути, Кения, Сомали, Иордания, Йемен, Ирак, Иран, государства-члены Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива, Афганистан и Пакистан²¹. Советский энциклопедический словарь определял Ближний Восток как «территорию на западе Азии и северо-восточной части Африки, на которой находятся Египет, Судан, Израиль, Иордания, Сирия, Ливан, Турция, Ирак, Саудовская Аравия, Йемен, Кувейт, Катар, ОАЭ, Бахрейн, Кипр»²².

С точки зрения автора, в американской и российской академической науке наблюдается широкое толкование границ ближневосточного региона в силу того, что кроме географических факторов важное значение занимает вся совокупность политико-экономических и стратегических проблем региона. Более того,

на современном этапе наблюдается конкурентная борьба между Соединенными Штатами и Российской Федерацией за контроль над природными ресурсами, влиянием на политическую элиту и управлением системой безопасности региона. В расширениях геополитических параметров региона одинаково заинтересованы как Соединенные Штаты, так и Россия, так как в контексте глобальных угроз безопасности (терроризм, экстремизм, дефицит энергоресурсов и пр.) без расширения толкования границ региона невозможно обеспечить его стабильное развитие. Поэтому сегодня для ключевых международных акторов крайне важно концептуально «расширить» и научно закрепить границы Ближнего Востока, при этом вводя в научно-политический оборот новую терминологию «Большой Ближний Восток».

¹⁸ Украинский советский энциклопедический словарь [Текст] : в 3-х томах. - К. : Главная редакция Украинской советской энциклопедии. Т. 1 : А-КАПСЮЛЬ: в додатком. - 1988, с.156.

¹⁹ Webster's New Geographical Dictionary. -London: G and C Merriam Company, 1972. - 218 maps, p. 760.

²⁰ The New Encyclopedia Britannica, 15-th ed. In 32 volume set. -Vol.8. -L., 1992, p. 108.

²¹ Wallerstein I. Geopolitics and geoculture: essays on the changing world system / I. Wallerstein. - Cambridge: Cambridge university press, 1992, p. 104.

²² Украинский советский энциклопедический словарь, с. 146.

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԱՍԻԱ

ԱՂԱՎՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«ՆՈՐ ՄԵՏԱՔՍԻ ՃԱՆԱՊԱՐԸԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՏՈՒ» ՉԻՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՏԱԿԱՐԳԸ

Ժամանակակից աշխարհակարգում ուժեղացող ռեգիոնալիզմը հայտնի չափով կապվում է նոր դարաշրջանում նկատվող համաշխարհային քաղաքականության և տնտեսության կենտրոնական-ձայրամասային կառուցվածքի թուլացման հետ: Ամրանում են զարգացման մակարդակով և նպատակներով միմյանց ավելի մոտ գտնվող ոչ արևմտյան երկրների միջև կապերը: Այս ամենը ոչ քիչ չափով պայմանավորվում է Չինաստանի՝ իբրև նոր աշխարհակարգում անկախ, ակտիվ և հզոր խաղացողի աճով, որը բազմակենտրոն աշխարհի ստեղծման հայեցակարգի ջատագովներից է:

20-րդ դարի առաջին տասնամյակի կեսից, երբ Չինաստանը դարձավ համաշխարհային տնտեսության կարևոր խաղացող, և խոսք գնաց անգամ համաշխարհային քաղաքականությունում վերջինիս հնարավոր առաջնորդության մասին, Պեկինի արտաքին քաղաքականությունում նոր առաջնահերթություններ ուրվագծվեցին¹: Չինաստանի արտաքին քաղաքականությունում կարևորվեց «նոր ռեգիոնալիզմի» հայեցակարգը, որն

ըստ Պեկինի ամենևին չի հակադրվում գլոբալիզմին: Խոսքը ոչ թե ազգային զարգացմամբ չսահմանափակվելու, այլ սեփական հզորացման նպատակով համաշխարհային թատերաբեմի մրցակցային պայքարում տարածաշրջանային համագործակցության առավելություններն օգտագործելու նպատակահարմարության մասին է: Ժամանակակից գլոբալացվող աշխարհակարգում չինական բաց «նոր ռեգիոնալիզմի» էությունը Չինաստանի հետագա խաղաղ ներդաշնակ զարգացման և կայուն աճի համար միջազգային և տարածաշրջանային բարենպաստ միջավայրի ապահովումն է: Չինական «նոր ռեգիոնալիզմի» գաղափարախոսությունը ենթադրում է «չինական տարածաշրջանային կարգերի»՝ այսպես կոչված «Pan-Sinica» տարածաշրջանային հանրույթի ստեղծում այնպիսի խաղաղ մեխանիզմների միջոցով, ինչպիսիք են տնտեսական, գաղափարական, քաղաքական և մշակութային ռազմավարության զարգացումը²:

Ներկայումս ՉժՀ-ի «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականության նպատակներն ու միջոցները զգալիորեն ընդլայնվել են՝ ներառելով ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական, դիվանագիտական, գաղափարական և սոցիալ-մշակութային մեխանիզմներ: ՉժՀ-ի բարեփոխումների և բացության քաղաքականության շրջանակներում միջազգային և միջտարածաշրջանային կապերի ընդլայնմամբ և կատարելագործմամբ իրականացվող գլոբալ ռազմավարության գործիքներից մեկը բաց սահմանամերձ ռեգիոնալիզմն է: Վերջինս իրականացվում է սահմանամերձ համագործակցության ձևերի ընդլայնման և տարորոշման մեխանիզմների միջոցով: Սահմանամերձ տարածքների զարգացումը «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականության իրականացման անհրաժեշտ պայման է և ՉժՀ-ի «ներքին շրջանների» զարգացման արդյունավետ միջոց³:

Չինաստանի «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականության իրականացման գործում արդյունավետ լծակ է համարվում «փափուկ ուժը», որի տակ հասկանում ենք խաղաղասեր արտաքին քաղաքականությունը, տնտեսական ակտիվիզմը, ավանդական և ժամանակակից Չինաստանի հոգևոր ու նյութական մշակութային

¹ Михеев В., Роль Китая в глобализующемся мире, Перспективы, 04.09.2008. http://www.perspektivy.info/oykumena/vector/rol_kitaja_v_globalizujushhemsamire_2008-09-04.htm

² Ярыгина О. А., Кучинская Т.Н., «Новый регионализм»: Социокультурные Практики Китая, Забайкальский Государственный Университет (ЗабГУ), Чита, Россия, 2013, с. 1. <http://www.scienceforum.ru/2013/pdf/5047.pdf>

³ Լույն տեղում, էջ 2:

արժեքներն ու գրավչությունը⁴: Գործի դնելով «փափուկ ուժի» բոլոր մասշտիբ գործիքները՝ ՉԺՀ-ը «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականություն է իրականացնում ինչպես տարածաշրջանային ու ազգային, այնպես էլ գլոբալ մակարդակներում:

Չինաստանի «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականությունը չինական «սոցիալ-մշակութային տարածությունում» ենթադրում է «նոր ռեգիոնալիզմի» ազդեցության տակ չինական տարածաշրջանի երկրներում սոցիալ-մշակութային ինտեգրացիայի կտրուկ աճ և ասիական-խաղաղօվկիանոսյան երկրների ինտեգրմանը նպաստող «նոր ռեգիոնալիզմի», ինչպես նաև տարածաշրջանային ինքնագիտակցության և տարածաշրջանային ինքնության ձևավորմանն ու կայացմանը նպաստող «նոր ռեգիոնալիզմի» աճ: Սա հատկապես վերաբերում է Արևելյան Ասիային, որտեղ ձևավորվում է չինական տարածաշրջանի պատկանելության գիտակցությունը⁵:

Չինական «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականությունը հավասարապես առնչվում է Պեկինի **Եվրասիական քաղաքականությանը**, որը վերջին շրջանում ակտիվացել է հատկապես Ռուսաստանի հովանավորությամբ կամ մասնակցությամբ իրականացվող եվրասիական ինտեգրացիոն գործընթացների ֆոնի վրա: Խոսքը գնում է Անկախ Պետությունների Համագործակցության (ԱՊՀ), Եվրասիական տնտեսական ընկերակցության (ԵՅԲՀՅՇ), Ռուսաստանի, Ղազախստանի և Բելառուսիայի միջև Մաքսային միության (ՄԵՄ), տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիայի մասնակիցների կազմի ընդլայնման, օրինակ՝ Տաջիկստանի և Ղրղզստանի հաշվին, իսկ արդյունքում՝ Միասնական տնտեսական տարածության (ԵՅՈ) և Եվրասիական միության (ԵԱՀ) ստեղծման ծրագրերի մասին⁶: Ենթե, որ Եվրասիական միությունը թերևս հետխորհրդային տարածքում Ռուսաստանի ամենալայնածավալ վերամիավորման ծրագիրն է ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո⁷:

Չին փորձագետների կարծիքով՝ Եվրասիական միության գա-

ղափարը կամ ինտեգրացիոն հայեցակարգը Ռուսաստանն առաջ է քաշում ԱՊՀ-ի տարածքում իր աշխարհաքաղաքական առավելությունն ամրապնդելու, Ասիանոսյան օվկիանոսի արևմտյան հատվածում իր ռազմավարական ազդեցությունը մեծացնելու, ինչպես նաև ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տնտեսական համակարգ մտնելու գործընթացն արագացնելու նպատակով: Միությանն առաջին հերթին մասնակցելու են հրավիրվում ԱՊՀ-ի երկրները: Ըստ չին փորձագետների՝ նման ինտեգրացիայի նպատակն ազդեցիկ ուժի ստեղծումն է, որը նոր աշխարհակարգում տնտեսական և քաղաքական անկախ խաղացող կդառնա՝ վերածվելով եվրասիական հզոր տերության: Թեև միությունը պետք է կրի տնտեսական բնույթ, սակայն հետագայում այն կարող է վերածվել ինչպես քաղաքական, այնպես էլ ռազմական ուժի⁸:

Այստեղ հարց է ծագում, թե որքանով են հետխորհրդային տարածքի ինտեգրացիոն գործընթացները համապատասխանում կամ հակասում Չինաստանի «նոր ռեգիոնալիզմի» քաղաքականությանը, հատկապես նրա տնտեսական բաղկացուցիչները: Եվ ընդհանրապես, դրանք համատեղելի են համարվում, թե՛ ոչ: Խոսքը ԱՊՀ-ի երկրների, առաջին հերթին Կենտրոնական Ասիայի երկրների մասին է, որտեղ Չինաստանի ներկայությունը, հատկապես տնտեսական ոլորտում, վերջին տասը տարիներին խիստ մեծացել է: Նման պայմաններում անհավանական է թվում տարածաշրջանում չինական գործոնի անտեսման գնով ցանկացած խոշոր կամ միջին «միջոցառումների», հատկապես նման լայնածավալ ինտեգրացիոն գործընթացների ծրագրավորում և իրականացում⁹: Հարկ է նկատել, որ չինական գործոնի հետ հաշվի չնստել չեն կարող ոչ միայն ԱՊՀ-ի երկրներում, այլև որը համաաշխարհային տնտեսությունում և քաղաքականությունում¹⁰:

Ենթե, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո՝ 1991-1992 թթ. ժամանակահատվածում, ՉԺՀ-ն ԱՊՀ-ի բոլոր երկրների հետ հաստատել է պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ և վերջիններիս նկատմամբ հետամուտ է եղել Դեն Սիաոպինի «Ժառանգած» հավասարակշռված և զուսպ դիրքորոշմանը՝ միաժամանակ ԱՊՀ-ի երկրների նկատմամբ բազմակետոր քաղաքա-

⁴ Клиентов М. А., Кучинская Т. Н., «Мягкая сила» китайского «нового регионализма» в социокультурном пространстве мира. Успехи современного естествознания, № 5, 2012, с. 125. <http://www.rae.ru/use/pdf/2012/5/176.pdf>

⁵ Նոյն տեղում, էջ 125.

⁶ Парамонов В., Евразийская интеграция и Китай: виртуальный экспертный форум, Часть 1, Центральная Евразия, 23.11.2011. <http://www.ceasia.ru/forum/evraziyskaya-integratsiya-i-kitay-virtualniy-ekspertniy-forum.-chast-1.html>

⁷ Мальцев А. Е., Особенности Политики КНР в Центральной Азии в оценках российских и западных ученых, Сравнительная политика и геополитика, 4 (10), 2012, с. 27. http://mgimo.ru/files/2/z05_2013/maltzev.pdf

⁸ Ли Син, Китай с одобрением смотрит на планы России по созданию Евразийского союза, Газета Хуаньцзо шибэо, Китай, 05.07.2013. <http://www.inosmi.ru/russia/20130705/210678606.html>

⁹ Парамонов В., Նշվ. աշխ., էջ 1:

¹⁰ Китай безразличен к интеграции со странами СНГ, Регион.Kg, 21.12.2011. http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=373:2011-12-21-09-26-59&catid=4:politika&Itemid=5

կանություն իրականացնելով¹¹: Չինաստանի համար ԱՊՀ-ն ունի կենսական կարևորություն և ռազմավարական նշանակություն: ԱՊՀ-ի երկրների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների զարգացումը և համագործակցությունը կարևոր դեր են խաղում Չինաստանի հյուսիսարևելյան և հյուսիսարևմտյան սահմանների անվտանգության պահպանման, սահմանային խնդիրների կարգավորման գործում, այսինքն՝ Հյուսիսարևելյան՝ և Կենտրոնական Ասիայի՝ կայունության ապահովման համար, ինչպես նաև զորքալ ռազմավարական հավասարակշռության պաշտպանության և Չինաստանի արտաքին քաղաքական ազդեցության մեծացման գործում: ԱՊՀ-ի աշխարհագրական առավելությունների շնորհիվ ԱՊՀ-ը Չինաստանի համար հսկայական հնարավորություններ է ներկայացնում. այն առեփառ արտահանման շուկա է ՉԺՀ-ի տնտեսության համար: ԱՊՀ-ի երկրների մի մասը՝ մասնավորապես Ռուսաստանը, Կենտրոնական Ասիայի և Կասպից ծովի երկրները, Չինաստանին էներգակիրների ներկրման աղբյուրների տարրորոշման հնարավորություն են ընձեռում: ԱՊՀ-ն մնում է համաաշխարհային տրանսպորտային կարևոր ուղիներից մեկը և եվրոպական շուկա չինական ապրանքների արտահանման տրանսպորտային միջանցքներից ամենահարմարավետը¹²: Իր աշխարհագրական դիրքի առանձնահատկությունների շնորհիվ ԱՊՀ-ն եվրոպայի և ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի միջև աշխարհաքաղաքական կապերի զարգացման կարևորագույն միջանցք է համարվում¹³:

¹¹ Мокрецкий А. Ч., Отношения КНР И СНГ: Новые горизонты развития, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Вып. XVII, ИДБ РАН, М., 2012, стр. 164. http://www.ifes-ras.ru/attaches/books_texts/kitmir3_08_2.pdf

¹² Սառը պատերազմի ավարտից հետո Կորեական թերակղզում միջուկային խնդիրները, ամերիկաճապոնական անվտանգության վերաբերյալ պայմանագրի վերանայումը, չին-ճապոնական հարաբերություններում անկայունությունը և այլն վկայում են Հյուսիսարևելյան Ասիայում անվտանգության ոլորտում իրարդրության բարդացման մասին:

¹³ Կենտրոնական Ասիայում վտանգավոր են մնում «չարիքի երեք ուժերը» միջազգային ահաբեկչությունը, էթնիկ անջատողականությունը, կրոնական ծայրահեղականությունը:

¹⁴ ԱՊՀ-ի երկրները տնօրինում են տրանսպորտային քաղաքական զարգացած համակարգերի՝ ներդաշյալ երկաթուղային, ավտոմոբիլային, գետային, ծովային, խողովակաշարային, օդային միջոցների, որոնց շարքում երկաթուղայինը հիմնականն է:

¹⁵ Ван Шуйцунь и Ван Чинсинг, СНГ и современная политика Китая, Свободная мысль, №3, Апрель 2013, 2013. <http://svom.info/entry/245-sng-i-sovremennaya-politika-kitaya/>

Ռուս փորձագետների կարծիքով՝ պաշտոնական Պեկինը նախկինում ԱՊՀ-ի երկրների հետ հարաբերություններում հենվում էր երկկողմանի տնտեսական հարաբերությունների վրա: Չմիջամտելով այդ երկրների ներքին գործերին՝ չինական կողմը հետևողականորեն իր գծին էր առաջ մղում՝ վերնախավի հետ կամուրջներ կառուցելով և իր գործընկերների արտաքին քաղաքական կողմնորոշումներից անկախ (ոռասամետ, ամերիկամետ, եվրոպամետ) սեփական տնտեսական շահերն առաջ տանելով: Այդ սկզբունքով Չինաստանն աշխատում էր ոչ միայն հարևան ՇՀԿ-ի անդամ-երկրների հետ, այլև Բելառուսիայի, Մոլդովայի և Ուկրաինայի հետ՝ վերջիններիս պարբերաբար տնտեսական օգնություն տրամադրելով և համագործակցության պայմանագրեր կնքելով: Որոշ կարծիքների համաձայն՝ Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների լարվածության դեպքում Չինաստանը կարող է ԱՊՀ-ի երկրների համար աստիճանաբար վերածվել Մոսկվայի պլանտանսի, թեև Պեկինը պաշտոնապես իրեն «հեռու է պահում» նման մտքից¹⁴:

Պեկինի եվրասիական ռազմավարության կարևոր բաղկացուցիչներից է ՉԺՀ-ի քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում: Այն ընդգրկում է այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են չին-ռուսական և չին-միջինասիական հարաբերությունները, եվրասիայի ներսում ՉԺՀ-ի էներգետիկ և հեռահաղորդակցային նախագծերը, Պեկինի մասնակցությունը ՇՀԿ-ին, անվտանգության ու ահաբեկչության դեմ պայքարի հիմնախնդիրները և այլն¹⁵: Նշենք, որ ՇՀԿ-ի ստեղծումը Պեկինի համար ռազմավարական ուղի հարթեց դեպի ԿԼ՝ տարածաշրջանի երկրների գործերին մասնակցության և բազմակողմանի կապերի հաստատման հիմք ծառայելով: ՇՀԿ-ի ստեղծումը ներթափանցում էր նաև Ռուսաստանի և Չինաստանի միջև ռազմավարական փոխզիջման կայացում և փախգործակցության զարգացում, ԿԼ-ում ռազմավարական հավասարակշռության հաստատում և փոխադարձ շահերի ճանաչում¹⁶:

Չին փորձագետների կարծիքով՝ եվրասիական միության ստեղծումը Չինաստանի արևմտյան շրջանների անվտանգության և կայունության համար կարևորագույն նշանակություն ունի¹⁶: Վերջին

¹⁷ Китай безразличен к интеграции со странами СНГ, *ibid.*, աշխ., էջ 1:

¹⁸ Лаумулин М. Т., Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике, Центральная Азия в XXI столетии, Том V, КИСИ при Президенте РК, Алматы, 2009, стр. 156. <http://www.kisi.kz/img/docs/4587.pdf>

¹⁹ *ibid.* տեղում., էջ 158:

²⁰ Ли Син, Китай с одобрением смотрит на планы России по созданию Евразийского союза, Газета Хуаньцзю шибао, Китай, 05.07.2013. <http://www.inosmi.ru/russia/20130705/210678606.html>

շրջանում Պեկինին խիստ մտահոգում է նաև ԱՄ-ից Կենտրոնական Ասիա (ԿԱ) և Արևելյան Թուրքեստան իսլամական ծայրահեղականության այիբի տարածման հնարավորությունը, որը կարող է լուրջ սպառնալիք ներկայացնել ոչ միայն ՉԺՀ-ի անվտանգությանը՝ վերջինիս արևմտյան սահմանի երկայնքով, այլև Հարավային Ասիայի խաղաղությանն ու կայունությանը¹⁷։ Թերևս այդ պատճառով Պեկինը խստացրեց իր վերահսկողությունը Չինաստանի Սինձյան-Ույղուրական ինքնավար մարզի նկատմամբ, որտեղ բնակվում են մոտ 22 մլն սուննի մուսուլման, ներառյալ 10 մլն ույղուր, որոնց մեջ, անշուշտ, քիչ չեն իսլամիստ արմատականները։ ԱՄ-ում և ԿԱ-ում արմատականության և ծայրահեղականության աճի ֆոնի վրա Պեկինը ձգտում է կանխելու և սահմանափակելու չին մուսուլմանների, գլխավորապես ույղուր անջատողականների ակտիվության հնարավոր դրսևորումները¹⁸։ Ուշագրավն այն է, որ 2013 թ. սեպտեմբերի սկզբին Աստանայում ՇՀԿ-ի գազաթնաժողովին Չինաստանի նախագահ Սի Շինպինը ոչ միայն աջակցություն ցուցաբերեց Սիրիայի քիմիական զենքի ոչնչացման վերաբերյալ Ռուսաստանի ներկայացրած ծրագրին, այլև ՇՀԿ-ի անդամների ուշադրությունը Աֆղանստանից սևեռեց Սիրիայի հիմնախնդրի վրա։ Սա գնահատվեց իբրև ԱՄՏՕ-ի ավանդական պատասխանատվության տիրույթում ԱՄՆ-ի և ՂԱՏՕ-ի անվտանգության գործառնություններին հակալեզու ստեղծելու փորձ։ Նշենք, որ չին զինվորական փորձագետները 2012 թվից ՇՀԿ-ը սկսել են անվանել «արևելյան ԱՄՏՕ» վերջինիս մեղադրելով Աֆղանստանում ու Լիբիայում տիրող «քաոսի և անկայունության» մեջ։ Ավելին, չին փորձագետների համաձայն՝ Չինաստանն ու Ռուսաստանն իբրև ասիական-խաղաղովկիանոսյան երկրներ, պետք է ընդլայնեն ՇՀԿ-ի մանդատը նշյալ տարածաշրջանում՝ սահմանափակելով ԱՄՏՕ-ի ընդլայնումն իբրև «աշխարհի անվտանգության կենտրոնի»¹⁹։

Ինչ վերաբերում է Կենտրոնական Ասիայում չինական քաղաքականության ազդեցության աճին և Եվրասիական միության

ձևավորման վրա դրա հնարավոր հետևանքներին, ապա այս հարցում ռուսական և միջինասիական փորձագիտական շրջանակները դեռևս 2011 թ. դրությամբ տարակարծիք էին։ Գերիշխող տեսակետի համաձայն՝ Չինաստանը հանդես էր գալիս տարածաշրջանում տնտեսական առաջատարի դերում, որի դիրքերը միայն պետք է ամրապնդվեին։ Եվրասիական միության հեռանկարներն այդ առումով միանշանակ չէին գնահատվում. մի կողմից՝ նշվում էր, որ այդ նախաձեռնությունը տեսականորեն ի վիճակի է ամրապնդելու տարածաշրջանում Ռուսաստանի դիրքերը, մյուս կողմից՝ Չինաստանի հետ Ռուսաստանի և ԿԱ-ի երկրների տնտեսական ակտիվ հարաբերությունների ձևավորման պայմաններում վերջիններիս վերապահվում էր չինական տնտեսության հումքային կցորդի վերածվելու հեռանկարը²⁰։ Նշենք, որ ռուս փորձագետների կարծիքով Չինաստանի համար ԿԱ-ն մատակարարման նոր շուկա, հումքի աղբյուր և տարանցիկ «միջանցք» է Չինաստանի և Նրա հետամնաց շրջանների, հատկապես Սինձյանի զարգացման համար։ Այն եղել է և կմնա իբրև ռազմավարական «թիկունք»՝ պայմանավորված Արևմուտքի և Արևելյան Ասիայի հարևան երկրների հետ Պեկինի բարդ հարաբերություններով²¹։

Ներկայումս, երբ ասիական-խաղաղովկիանոսյան տարածաշրջանում ՉԺՀ-ի արևելյան ջրային սահմաններում, իրադրությունը գնալով լարվում է, ՉԺՀ-ի արմուտքում եվրասիական թիկունքում, տեղի ունեցող գործընթացները Պեկինի համար ավելի մեծ կարևորություն են ստանում²²։ Ինդիդին այն է, որ 2012 թ. հունվարին Բարաք Օբաման Պենտագոնում հանրության ուշադրությանը ներկայացրեց ԱՄՆ-ի ռազմական նոր ռազմավարությունը, որը ծրագրում էր Առլանտյան տարածաշրջանի խնդիրներից ուշադրությունը տեղափոխել ասիական-խաղաղովկիանոսյան տարածաշրջան։ Պեկինում այն չի դիտարկվում այլ կերպ, քան ԱՄՆ-ի համար ռազմավարական նշանակությամբ տարածաշրջանում ՉԺՀ-ի ազդեցության աճը կասեցնելուն ուղղված քայլ։ Ուստի ԱՄՆ-ի և ՉԺՀ-ի միջև աճող հակասությունները բարենպաստ հող են ստեղծում ապագա Եվրասիական միության հետ ՉԺՀ-ի դրական կառուցողական հարաբերությունների զարգացման համար։

¹⁷ Mordechai Chaziza, The Arab Spring: Implications for Chinese Policy, The Global Research in International Affairs (GLORIA) Center, 04.08.2013, p. 73. <http://www.gloria-center.org/2013/08/the-arab-spring-implications-for-china-policy/>

¹⁸ Shichor Yitzhak, Storm in a (Jasmine) Teacup: China's Response to the Middle East Upheavals, Paper prepared for the German Marshall Fund's China Forum, Stockholm, 09.06.2011, p. 3. http://www.academy.edu/3695433/SCF_9_Paper_Series_-_Yitzhak_Shichor_-_Storm_in_a_Jasmine_Teacup

¹⁹ Jacob Zenn, China and the SCO: Dead Wood but a Good Platform, China Brief, Vol.: 13, Issue: 20, The Jamestown Foundation, 10.10.2013, p. 9. http://www.jamestown.org/uploads/media/China_Brief_Vol_13_Issue_14.pdf

²⁰ Мальцев А. Е., Ելվ. աշխ., էջ 27:

²¹ Противовещ евразийства России и китайской экспансии, Вopросик, 16.10.2013.

<http://voprosik.net/protivovechiya-evrazijstva-rossii-i-kitajskoj-ekspansii/>

²² Ли Син, Ելվ. աշխ., էջ 1:

ԱՄՆ-ի «ագրեսիվ վարքագիծը» մեծացնում է Չինաստանի համար Եվրասիական միությունը ձևավորող և աշխարհաքաղաքական հարմարավետ դիրքեր գրադեցնող հուսալի աշխարհաքաղաքական դաշնակիցների ձեռքբերման կարևորությունը²³:

Փաստորեն Եվրասիան յուրահատուկ մայրցամաքային թիկունք է համարվում Չինաստանի համար ասիական-խաղաղովկանոսյան տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի հետ «մարտնչելու» հեռավարի դեպքում: Իսկ Եվրասիական միության կայունությունն ու բարգավաճումը Չինաստանի համար դառնում է համաշխարհային տիրապետության համար մղվող պայքարի կարևորագույն գործոն: ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններում լարվածության աճի և ավանդական էներգետիկ աղբյուրներից առաքումների ապահովմանն ուղղված ռիսկերի դեպքում Չինաստանը կարող է ապավինել Եվրասիական միությունից էներգետիկ պաշարների կտրուկ ավալացմանը²⁴:

Քանի որ ռազմական հզորությունը Չինաստանի թույլ կողմն է, իսկ զարգացող տնտեսությունը՝ հզոր, ուստի Չինաստանի համար նպատակահարմար է «զարգացնել իր առավելությունները և նվազագույնի հասցնել թերի կողմերը»: Նախ՝ Արևմուտքում ամրապնդել և կարգի բերել ցամաքային ասիաները, ապա՝ Արևելքում հենարան և երաշխիքներ ստեղծել ցամաքային և ծովային ուժեր գերտերություն դառնալու համար²⁵:

Սի Ծինպինի «Մեծաքսի ճանապարհի տնտեսական գործ» ստեղծման հայեցակարգը

Վերջին ամիսներին չինական մամուլում հանդիպում ենք մի շարք հրապարակումների, որոնց համաձայն Եվրասիական միության ստեղծման Մոսկվայի ռազմավարությանը և Վաշինգտոնի «Նոր մետաքսի ճանապարհի» նախագծին Պեկինը հակադրում է իր սեփական եվրասիական ռազմավարությունը:

Խոսքը վերաբերում է սույն թվի հոկտեմբերին ՉԺՀ-ի կոմկուսի պաշտոնական մարմնի հրատարակած «Ինչպիսի տարբերություններ կան Կենտրոնական Ասիայում Չինաստանի, ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ռազմավարություններում» և «Մեծաքսի ճանա-

պարհի տնտեսական գուրի. ինչպիսի մրցակցային առավելություններով է օժտված Չինաստանը Կենտրոնական Ասիայում» վերնագրերով՝ Եվրասիական միության քննադատությանը և «Մետաքսի ճանապարհի» չինական նախագծի առավելությանը նկարագրությանը հողվածներին: Վերջիններիս համաձայն՝ Պեկինը թեև դեռևս չի առարկում Ասիայում և Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի ակտիվությունը, սակայն առաջարկում է այն դարձնել չինական նախագծի մաս: Պեկինում կարծում են, որ անգամ կովկասյան երկրներ Հայաստանը, Վրաստանը, Ադրբեջանը և ինքնահռչակված պետությունները երազում են երկնատակի նոր ռազմավարության մաս կազմել²⁶: Չին փորձագետների համաձայն՝ չինական ինտեգրացիոն նախագծերում արդեն ներառված են Անդրկովկասի երկրները, այսինքն՝ Ադրբեջանը, Հայաստանը, Վրաստանը, Լեռնային Ղարաբաղը, Աբխազիան և Հարավային Օսեթիան²⁷:

«Ինչպիսի տարբերություններ կան Կենտրոնական Ասիայում Չինաստանի, ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ռազմավարություններում» վերնագրով «Ժենմին Ժիբաո» օրաթերթում հոկտեմբերի 10-ի հրապարակումն անդրադառնում է ՉԺՀ-ի նախագահ Սի Ծինպինի՝ հոկտեմբերի 7-ին Ղազախստանում ունեցած ելույթին, որը նվիրված էր «համատեղ գեղեցիկ ապագայի ստեղծման համար ժողովուրդների բարեկամության զարգացմանը»: Չին առաջնորդն առաջ է քաշում «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» ստեղծման գաղափարը՝ ուղղված միջտարածաշրջանային զարգացմանը, համագործակցության և բարգավաճման խթանմանը: Ըստ ՉԺՀ-ի նախագահի՝ նախկինում ԱՄՆ-ն առաջարկում էր ԱՖղանստան կենտրոնով «Նոր մեծաքսի ճանապարհի» ծրագիրը, որով Վաշինգտոնը մտադիր էր միավորել Կենտրոնական և Հարավային Ասիան, Անդրկովկասի երկրները, անգամ Մոնղոլիան ու չինական Սինծյանը: Այդ ծրագիրը կոչվում էր նաև «մեծ կենտրոնասիական ծրագիր», որն ասիական-խաղաղովկասիական տարածաշրջան «վերադառնալու» կամ «հավասարակշռությունը վերականգնելու» ուղղությամբ ամերիկյան ռազմավարության կարևոր բաղկացուցիչ է համարվում: Հաշվի

²³ Кизима Сергей, Роль Китая в развитии Евразийского Союза, Евразийская интеграция: Экономика, Право, Политика, Международный научно-аналитический журнал, № 12, Мемпарламентская Ассамблея Евразийского экономического сообщества, 2012, с. 193-194. http://www.evrases.spb.ru/files/Issue_12.pdf

²⁴ Նույն տեղում, էջ 195-196:

²⁵ Լի Սին, Նշվ. աշխ., էջ 1:

²⁶ Сергеев М., Пекин дипломатично подвинул путинский проект Евразийского союза, Независимая газета, 14.10.2013. http://www.ng.ru/economics/2013-10-14/1_pekint.html

²⁷ Перспективы стратегического проекта Владимира Путина по созданию Евразийского союза могут сильно измениться, Вечерний Бишкек, №127 (10685), 29.01.2013. http://members.vb.kg/2013/10/29/tamojen/3_print.html

առնելով տարածաշրջանային շահերի կառուցվածքը՝ Ռուսաստանն էլ առաջ է քաշում «Եվրասիական միության» ստեղծման գաղափարը, որը տերության կարգավիճակի վերականգնման ռազմավարական հենասյունն է²⁸:

Շանհայի հասարակական գիտությունների ակադեմիայի տնօրեն Պան Գուանի համաձայն՝ ԱՄՆ-ի «Նոր մետաքսի ճանապարհի ծրագրում» կենտրոնական տեղ է հատկացվում Աֆրիկային, որի հիմքում ընկած է երկրում հետպատերազմյան վերականգնողական աշխատանքների իրականացումը: Ամերիկյան ծրագրի էությունն այն է, որ ԱՄՆ-ը ցանկանում է կտառավարել Աֆրիկայի տարածքում առանց փող ներդնելու՝ հուսալով, որ միջոցներ կտրամադրեն Աֆրիկայի մեծակա երկրները: Ներկայումս Հնդկաստանը, Պակիստանը և այլ երկրներ արդեն ակտիվ դիրքորոշում են դրսևորել ամերիկյան ծրագրի նկատմամբ²⁹:

Թերթի համաձայն՝ «Եվրասիական միության» զարգացման վերաբերյալ Ռուսաստանի առաջ քաշած գաղափարն ուղղված է հետխորհրդային տարածքում Մոսկվայի ազդեցիկ դիրքերի պահպանմանը: Այդ միությունը հիմնականում ենթադրում է նախկին խորհրդային հանրապետությունների միություն: Մինչդեռ Չինաստանի «Մեգաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտին» իրենից ներկայացնում է մշակույթի և տնտեսության միություն, քանի որ պատմականորեն «Մետաքսի ճանապարհը» միջանցք էր, որով Ասիայից Եվրոպա էր առաքվում մետաքս ու թեյ, և այդ գործընթացում բազմաթիվ միջմշակութային փոխանակումներ էին տեղի ունենում: Այժմ հետամուտ լինելով «տնտեսական գոտու» գաղափարին՝ կարելի է ստեղծել Եվրասիական տնտեսական գոտի, որը կընդգրկի Չինաստանը, Կենտրոնական Ասիան և Եվրոպան: Այս նոր գաղափարը Չինաստանի համընդգրկուն զարգացման արտացոլումն է, ինչպես նաև երկրի զարգացման ռազմավարությունը փոխադարձության հիման վրա: «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» շրջանակներում ՇՀԿ-ն և Եվրասիական տնտեսական ընկերակցությունը կարող են միմյանց հետ համագործակցել՝ միաժամանակ չքացառելով ամերիկյան «Մետաքսի ճանապարհի նոր ծրագիրը»: Չինաստանի առաջ քաշած

²⁸ Какие различия существуют в стратегиях Китая, США и России в Центральной Азии? Жэньминь Жибао, 10.10.2013. <http://russian.people.com.cn/95181/8420655.html>

²⁹ Какие различия существуют в стратегиях Китая, США и России в Центральной Азии? Жэньминь Жибао, 10.10.2013. <http://russian.people.com.cn/95181/8420655.html>, c.1.

նոր գաղափարը ենթադրում է ՇՀԿ-ի անդամ երկրների, երկխոսության գործընկերների և դիտորդների միավորում: Այդ կերպ կծնավորվի համընդգրկուն զարգացում՝ առկա տարբերությունների, մրցակցության և համագործակցության հիմքերի վրա³⁰:

Չինաստանի հասարակական գիտությունների Ռուսաստանի, Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի ուսումնասիրությունների ինստիտուտի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության բաժնի վարչի տեղակալ Յզյան Իի համաձայն՝ ռազմավարական տեսանկյունից Ռուսաստանի առաջ քաշած Եվրասիական միության գաղափարը ենթադրում է Կենտրոնական Ասիայի միավորում: Մինչդեռ ԱՄՆ-ի ներկայությունը տարածաշրջանում համեմատաբար երկար չէ, ուստի նրանց ռազմավարական գլխավոր նպատակը ԿԱ-ում դիրքերի ամրապնդումն է: Ինչ վերաբերում է Չինաստանին, ապա ԿԱ-ի տարածաշրջանը կապված է Չինաստանի անվտանգության հետ, Պեկինը նաև հույս ունի տարածաշրջանային փոխազդեցության ընդլայնման միջոցով խթանել երկրի արևմտյան շրջանների զարգացումը: Հետևաբար «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» գաղափարը տնտեսական համագործակցության տարբեր միջոցներով Կենտրոնական, Արևելյան և Արևմտյան Ասիաները միավորելու փորձ է³¹:

ՉՀԿ-ի Պեխոխորդի գարգացման հետազոտական կենտրոնի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ուսումնասիրության բաժնի վարիչ Կան Չենցայի համաձայն՝ Կենտրոնական Ասիայում Չինաստանն անվազն հինգ խոշոր առավելություն ունի.

1. Զարգացման հայեցակարգի առավելությունը: Ռուսական «Եվրասիական միության» և ամերիկյան «Նոր մետաքսի ճանապարհի» համեմատությամբ չինական «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտին» բազմակողմանի նախագիծ է, որը տարածվում է Արևելքի, Արևմուտքի, Հյուսիսի ու Հարավի վրա: Եթե այն զարգացում տանես, ապա օգուտ կբերի երեք մյուր մարդու: Չինաստանը հստակ արտահայտվել է, որ չի ձգտում տարածաշրջանային գերիշխանության, չի ձգտում այստեղ ազդեցության ոլորտ հաստատել և չի միջամտում խոշոր այլ տերությունների ներքին

³⁰ Լույն տեղում, էջ 1:

³¹ Какие различия существуют в стратегиях Китая, США и России в Центральной Азии? Жэньминь Жибао, 10.10.2013. <http://russian.people.com.cn/95181/8420655.html>, c.1.

* Ռուսական նախագիծը կարող է միավորել 10–15 անգամ ավելի քիչ թվով քնակցության, հետևաբար՝ ստեղծել 10–15 անգամ փոքր շուկա:

քաղաքականությանը: Այս առումով Չինաստանի առաջ քաշած նոր հայեցակարգը չի նենմացնում Ռուսաստանի շահերը:

2. Աշխարհագրական առավելությունը: Չինաստանն ընդհանուր սահման ունի ԿԱ-ի երեք երկրի հետ, ինչը նշանակում է աշխարհագրական մերձավորություն:

3. Ավանդույթների առավելությունը: Հնագույն մետաքսի ճանապարհը ժողովրդի սրտում խոր տեղ ունի, բոլորը հաղթող են մնում: Տնտեսական գործալիզացիայի այիբի վրա «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտին» հեշտությամբ է ընկալվում հասարակության կողմից:

4. Կովկասյան երկրները հույս ունեն, որ Կենտրոնական Ասիայում Չինաստանի ռազմավարությունը կարող է տարածվել մինչև Կովկաս:

5. Ֆինանսական առավելությունը: Կես տարվա ընթացքում ԶԺՀ-ի նախագահ Սի Ծինախինն առանձին բանակցություններ է վարել ԿԱ-ի չորս պետության ղեկավարների հետ, որի արդյունքում Չինաստանի և այդ պետությունների միջև հարաբերությունները բարձրացել են ռազմավարականի մակարդակի: Օրինակ՝ Ուզբեկստանն ու Չինաստանը 11 մյրդ ԱՄՆ դոլարի համագործակցության պայմանագիր են ստորագրել: Ինչ վերաբերում է ենթակառուցվածքին, ապա Չինաստանը կարող է մինչև Եվրոպա հասարակական և երկաթուղային ճանապարհների վերականգնման և կառուցման գործում օգնություն տրամադրել ԿԱ-ի երկրներին: Ռուսաստանը ևս ուրախ է դրանցում մասնակցություն ունենալ³²:

Շանհայի հասարակական գիտությունների ակադեմիայի տնօրեն Պան Գուանի համաձայն՝ Չինաստանի ամենից ակնհայտ առավելությունը նրա տնտեսական հզորությունն է: ՇՀԿ-ի անդամ պետությունները հույս ունեն, որ Չինաստանը կավելացնի իր ներդրումները: Ներկա պահին ՇՀԿ-ի շրջանակներում խոշոր ներդրումային նախագծերը հիմնականում իրականացնում են Չինաստանը և Ռուսաստանը: Չինաստանն արդեն հանդես է եկել ՇՀԿ-ի զարգացման բանկի ստեղծման առաջարկությամբ, որը կարագացնի ՇՀԿ-ի աճը: ՇՀԿ-ի զարգացման բանկի ստեղծումն արդեն օրակարգում է, սակայն ներդրումային իրավունքի, ծայրի իրավունքի և այլ խնդիրներ պահանջում են բանակցությունների շարունակում: Չինաստանի հասարակական գիտությունների Ռուսաստանի, Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի

ուսումնասիրությունների ինստիտուտի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության բաժնի վարչի տեղակալ Յզյան Իի համաձայն՝ վերջին 20 տարիներին Չինաստանի և ԿԱ-ի երկրների միջև հարաբերությունները կայուն են եղել. կողմերի միջև համագործակցության զարգացումը բարենպաստ քաղաքական հարաբերությունների լավ երաշխիք է: Չինաստանն ու ԿԱ-ի երկրները տնտեսապես լրացնում են միմյանց: Վերջիններս հույս ունեն, որ ԶԺՀ-ը, հավասարակշռող դեր կատարելով, հանդես կգա իրրև դրական ուժ առողջ համագործակցության գործում³³:

«Չինաստանը ջանքեր է գործադրում նոր «ծովային մետաքսի ճանապարհի» ստեղծման համար» վերնագրով «Жэньминь жибао» օրաթերթի հոկտեմբերի 11-ի հրապարակման մեջ ԶԺՀ-ի Պետխորհրդի զարգացման հետազոտական կենտրոնի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական ուսումնասիրության բաժնի վարիչ Վան Չենցայը հայտնում է՝ «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» իրականացումը պետք է նպաստի տարածաշրջանի երկրների տնտեսական զարգացմանը և աշխատուժի տեղաշարժին, ԿԱ-ը վերածի խաղաղ, կայուն բարգավաճման և ներդաշնակ շրջանի, որն իր հերթին պետք է նպաստի «չարիքի երեք ուժերի» դեմ արդյունավետ պայքարին: Սակայն **առաջին և մեծագույն մարտահրավերը** ԿԱ-ի երկրների, Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների հաստատումն է, քանի որ այդ տարածքի տերերը ԿԱ-ի երկրներն են, իսկ ՌԴ-ը, ԱՄՆ-ը և ԶԺՀ-ը կապեր են հաստատել այդ երկրների հետ: Այստեղ միահյուսվում են շահերը, բախվում հակասությունները. անհրաժեշտ է հստակ մշակված ռազմավարություն և մարտավարություն՝ փոխշահավետ հաստան կենտրի որոնման համար³⁴:

Երկրորդ մարտահրավերը Չինաստանի և ԿԱ-ի երկրների միջև մշակութային տարբերություններն են և փոխըմբռնման խորացման խնդիրը: Շատ կարևոր է մարդասիրական փոխանակությունը: ԶԺՀ-ն ծրագրում է կենսագործել ուսանողներ և փոխանակման ծրագրեր:

Երրորդ մարտահրավերն է արդարության և օգուտի վերաբերյալ ճիշտ պատկերացումների հստակեցումը, փոխադարձ շահն ու համագործակցությունը: Զարգացման գործում անհրաժեշտ է հարցերը քննարկել ԿԱ-ի երկրների շահերի դիրքերից, հանուր պատշաճի հաշվի առնել տարածաշրջանի զարգացման կարիքները:

³² Նույն տեղում, էջ 1:

³³ Китай прилагает усилия для создания нового «морского шелкового пути», Жэньминь Жибао, 11.10.2013. <http://russian.people.com.cn/31521/8421498.html>

³⁴ «Экономический пояс Шелкового пути» – какими конкурентными преимуществами обладает Китай в Центральной Азии? Жэньминь Жибао, 10.10.2013. <http://russian.people.com.cn/31518/8420265.html>

Չորրորդ մարտահրավերը կապված է զարգացման ուղղության հաստատման հետ, որից հետո փոքր, միջին ու մեծ ձեռնարկությունները կարող են դուրս գալ ԿԱ-ի շուկա: Այսպիսով՝ Չինաստանին հարկավոր կլինի համակենտրոնացնել ներքին ընկերությունների զարգացման կարիքները, միևնույն ժամանակ հաշվի առնել չինական և արտասահմանյան ձեռնարկությունների պահանջները:

Եվ վերջինը, բացի ԿԱ-ի զարգացման վճռակախությունից և վստահությունից, անհրաժեշտ է համբերություն: Տարածաշրջանային երկրների զարգացման փուլերը և տնտեսական կառույցները այդքան էլ միանման չեն. գոյություն ունեն տարբերություններ Չինաստանի և ԿԱ-ի երկրների շահերում: Այդ պատճառով էլ զարգացումը երկարատև ծրագրավորման կարիք ունի:

Հասարակական գիտությունների Շանհայի ակադեմիայի ՇՀԿ-ի հետազոտությունների կենտրոնի տնօրեն Պան Գուանի համաձայն՝ ներկայումս «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտին» դեռևս զաղափար է, ուստի **գլխավոր մարտահրավերը** դրա ստեղծման գործում մասնակցելու նպատակով երկրների ներգրավումն է: **Երկրորդ՝** ակնհայտ են անվտանգության հետ կապված խնդիրներ. անհրաժեշտ է հաղթահարել ահաբեկչությունը, պայքարել «չարիքի երեք ուժերի» դեմ, ապահովել էներգալիքներ մատակարարող խողովակաշարերի անվտանգությունը: ՇՀԿ-ի համար անվտանգության ոլորտում համագործակցությունն առաջին տեղում է, նախկինի պես տարածաշրջանային երկրների ուշադրության կենտրոնում են թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության, զենքի առևտրի դեմ պայքարը, անդրասահմանային հանցագործությունը, ինչպես նաև հարցեր՝ կապված շրջակա միջավայրի պաշտպանության հետ:

Չինաստանի հասարակական գիտությունների Ռուսաստանի, Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի ուսումնասիրությունների ինստիտուտի Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության բաժնի վարչի տեղակալ Տջյան Իի համաձայն՝ *Չինաստանի համար մեծագույն մարտահրավերը Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների հարթեցումն է:* Անհրաժեշտ է թույլ չտալ, որպեսզի ԿԱ-ի հետ սերտ կապերը վնասեն ռուս-չինական հարաբերությունները: Միաժամանակ անհրաժեշտ է մտածել տարածաշրջանի երկրների միջև կապերի կողողինացման և բարեկամական հարաբերությունների պահպանման ուղղությամբ³⁵:

³⁵ Китай прилагает усилия для создания нового «морского шелкового пути»,

Թերթի համաձայն՝ տարածաշրջանի իրապայմաններին և «Մետաքսի ճանապարհի» երկանքով ընկած երկրների պահանջներին համապատասխան՝ ապագայի տնտեսական միջանցքն իր մեջ կներառի մի քանի «հատուկ գոտիներ»: Օրինակ՝ տրանսպորտի և փոխադրումների, էներգալիքների, տեղեկատվական փոխանակման, գիտական համագործակցության, ապրանքային առևտրի, գյուղատնտեսական և զբոսաշրջության զարգացման, անվտանգության ապահովման, քաղաքական փոխվստահության և այլն: «Հատուկ գոտիների» կառուցումը կարող է իրականացվել միաժամանակ, ինչպես նաև հերթականությամբ՝ կախված մասնակից երկրների իրապայմանների հասունությունից, ակտիվությունից և ընկալունակությունից³⁶:

Ներկայումս Չինաստանն ու ԿԱ-ի երկրներն արդեն **A և B** նախաժամուղեր են կառուցել Թուրքմենստանից Ուզբեկստանի և Ղազախստանի միջով մինչև Չինաստան: Ապագայում կկառուցվի **C և D** նոր ուղիները՝ Թուրքմենստանից Ղրղզստանի և Տաջիկստանի միջով դեպի Չինաստան: Եթե դրան ավելացվի չին-ղազախական նախաժամուղը և Չինաստանի ու Ղրղզստանի միջև ծրագրվող էլեկտրահաղորդման նախագիծը, ապա կձևավորվի «էներգետիկ տնտեսության գոտին»: «Չինաստան-Կենտրոնական Ասիա» զազամուղը հսկայական տնտեսական օգուտ կբերի ոչ միայն Չինաստանին, այլև զազարդյունահանող երկրներին՝ Թուրքմենստանին ու Ուզբեկստանին, տրանսցիկ երկրներ Ղրղզստանին ու Տաջիկստանին, որոնց միջով անցնում է զազամուղը՝ հսկայական եկամուտ ապահովելով «տարանցիկ վճարումներից»: Ակնհայտ է, որ դա ձեռնտու է շատ երկրների: Այդ է, թերևս, պատճառը, որ «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական միջանցքի» կառուցման զաղափարը լայն արձագանք առաջացրեց հատկապես ԿԱ-ի երկրներում, ինչպես նաև Արևմտյան Ասիայում ու Ռուսաստանում³⁷:

Ինչ վերաբերում է տրանսպորտի խնդրին, ապա արդեն բաց է Չինաստանից Ղազախստանի, Ղրղզստանի և Ուզբեկստանի միջով մինչև Ռուսաստան և Եվրոպա ձգվող երկրորդ երկաթգիծը: Մյուս երկաթգծի նախագիծը Չինաստանից Ղրղզստանի,

Жэньминь Жибао, 11.10.2013. <http://russian.people.com.cn/31521/8421498.html>, с. 1.

³⁶ Что принесет с собой «экономический коридор Шелкового пути»? russian.china.org.cn, 14.10.2013, с. 1. http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2013-10/14/content_30289396.htm

³⁷ Նույն տեղում, էջ 2:

Ուզբեկստանի միջով մինչև Թուրքմենստան, Իրան և Արևմտյան Ասիա մշակման փուլում է: Չինաստանի և Ղրղզստանի, Ղազախստանի, Տաջիկստանի միջև ավտոմայրուղիներն արդեն վաղուց բաց են, ճանապարհային պայմաններն արդեն կատարելագործվում են: Դրանք իրար են միանում Կենտրոնական Ասիայից մինչև Արևմտյան Ասիա և Եվրոպա ճանապարհային ցանցով: Պեկինից, Շանհայից, Գուանչոուից և ԶժՀ-ի այլ քաղաքներից մինչև ԿԱ-ի երկրներ ուղիղ չվերթով կամ Ուրումչիի միջով արդեն մոտ 10 ավիաուղի է բացվել, նախատեսվում են նոր չվերթեր: Փաստորեն վերոնշյալ ցամաքային և օդային ուղիները միանգամայն համարավետ «տրանսպորտային տնտեսության գոտի» են ստեղծում³⁸:

Ուրումչին՝ իբրև միջազգային տեղեկատվական հանգույց, միավորում է Չինաստանը, Կենտրոնական, Արևմտյան Ասիան և Եվրոպան: Այդ տեղեկատվական ցանցի արագընթաց ճանապարհին անընդմեջ կատարելագործվում է: Չինաստանի և Ղազախստանի, Ղրղզստանի, Ուզբեկստանի, Տաջիկստանի, Թուրքմենիայի միջև արդյունաբերական պուրակների, գյուղատնտեսական ցուցադրական գոտիների, զիտական պուրակների կառուցումը տնտեսական համագործակցության ընդլայնման և համապատասխան տնտեսական գոտիների ստեղծման նոր հարթակ է դառնում: Եթե դրան ավելացվի հումանիտար և մշակութային ոլորտում համագործակցությունն ու «մետաքսի ճանապարհով շրջագայության» և տուրիզմի ընդլայնումը, ապա Սի Ծինսիին առաջ քաշած «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական միջանցքի» նախատիպը կծնավորվի³⁹:

Ուշագրավն այն է, որ հոկտեմբերի վերջին Ղրղզստանի Հանրապետության նախագահին առընթեր կառավարման ակադեմիայում Չինաստանի միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի (ՉՄՀԻ) փոխնախագահ Ժուան Յզունցզեն (Жуань Цзунцзэ) դասախոսություն կարդաց «Չինաստանի արտաքին քաղաքականությունը» թեմայով: Չին փորձագետի ելույթում հետաքրքիր թեզ հնչեց, որի համաձայն՝ վերջինս **Ղրղզստանին հրավիրում էր Մաքսային միության փոխարեն միանալ չինական «Մետաքսի ճանապարհին»**՝ միաժամանակ չբացառելով, որ Ռուսաստանը ևս կարող է ժամանակի հետ նման ընտրու-

³⁸ Ելու տեղում, էջ 1:

³⁹ Что принесет с собой «экономический коридор Шелкового пути»? russian.china.org.cn, 14.10.2013, с. 2http://russian.china.org.cn/exclusive/txt/2013-10/14/content_30289396.htm.

թյուն կատարել, քանի որ «Մաքսային միությունն ընդամենը երեք երկրներ են, և դեռ հայտնի չէ, թե ով կորոշի դառնալ նրա անդամ»⁴⁰:

Փաստորեն վերոնշյալ հրապարակումներում չին հայտնի փորձագետների կողմից փորձ է արվում հիմնավորել չինական «Մետաքսի ճանապարհի» նախագծի առավելությունը ռուսական և ամերիկյան մրցակիցների հանդեպ: Չին փորձագետների կարծիքով էթե Ռուսաստանի նախածեռնած եվրասիական ինտեգրացիան հետխորհրդային տարածքում Մոսկվայի տիրապետող դերի պահպանման նպատակ է հետապնդում, ապա չինական ռազմավարությունը բարեկամական և փոխշահավետ համագործակցություն է ենթադրում Ռուսաստանի «Եվրասիական տնտեսական միության» և չինակենտրոն «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» ուղղությամբ: Ինչ վերաբերվում է ամերիկյան ծրագրի էությանը, ապա վերջինիս համաձայն՝ «ԱՄՆ-ը ցանկանում է կառավարել Աֆղանստանը, սակայն փող ներդնել չի ցանկանում»:

Սի Ծինսիինի միջինասիական շրջագայությունն իբրև «Մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» վերաբերյալ չինական հայեցակարգի իրականացմանն ուղղված գործնական քայլ

Կարելի է ենթադրել, որ չինական «Մետաքսի ճանապարհի» հայեցակարգի շրջանակներում իրականացվեց նաև ԿԱ-ի երկրներով այս տարվա սեպտեմբերին ԶժՀ-ի նախագահ Սի Ծինսիինի շրջագայությունը, այսինքն՝ նախքան «Женьминь жибао»-ում վերոհիշյալ հոդվածների հրապարակումը: Որոշ փորձագետների համաձայն՝ ԾՀԿ-ի բիշբեքյան զագաթնաժողովը հաստատեց նաև ժամանակակից աշխարհակարգում ռեգիոնալիզմի ուժեղացող միտումների վրա հենվող միավորումների կամ դաշինքների կենսունակությունը⁴¹:

Չին առաջնորդը եղավ ԿԱ-ի չորս երկրում, որոնց հետ 60 մլրդ ԱՄՆ դոլարի պայմանագիր կնքեց⁴²: Նշենք, որ 2012 թ. դրությամբ ԶժՀ-ի և ԿԱ-ի երկրների միջև առևտրափոխանակությունը կազմել է 46 մլրդ ԱՄՆ դոլար: Ներկայումս Չինաստանը Ղազախստանի և Թուրքմենստանի համար առաջին,

⁴⁰ Терентьев Святослав, Куда ведёт «Великий шёлковый путь»? Парламентская газета, 07.11.2013. http://www.pnp.ru/column/detail/41015

⁴¹ Противоречия евразийства России и китайской экспансии, նշվ. աշխ., էջ 1:

⁴² Терентьев Святослав, նշվ. աշխ., էջ 1:

իսկ Ուզբեկստանի և Ղրղզստանի համար առևտրային երկրորդ գործընկերներն է⁴³:

Ըստ ՉՄՀ-ի փորձագետ ժուան Յզունցզեի (Жуань Цзунцзэ)՝ ՉժՀ-ի արտաքին քաղաքականությունը թելադրվում է զարգացման ներքին ծրագրերով, և ներկայումս Չինաստանի առջև հասել է գլոբալ երկու մարտահրավեր՝ անվտանգությունն ու տնտեսական զարգացումը: Այս առումով Չինաստանն ակտիվորեն մշակում է «ԱՖեաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտու» հայեցակարգը, որը պետք է միավորի երկնատակը ԿԱ-ի հետ⁴⁴:

Թուրքմենստանում չին առաջնորդի հետ հանդիպման ընթացքում հիմնական ուշադրությունը դարձվեց գազի թեմային: Սի Ծինպինը մասնակցեց «Գալկինիչ» նոր նավթահորի գործարկման արարողությանը⁴⁵, որը, ըստ բրիտանական Gaffney, Cline & Associates ընկերության գնահատականների՝ աշխարհի գազի պաշարների ծավալով երկրորդ տեղն է զբաղեցնում (26 տրիլիոն մետր): Անհրաժեշտ համարվեց արագ ավարտին հասցնել «Չինաստան-Կենտրոնական Ասիա» C գաղամուղի և հնարավորինս արագ սկսել D գաղամուղի շինարարությունը՝ 2016 թ. ծրագրին ավարտին հասցնելու նպատակով⁴⁶: Թուրքմենստանը 10 մլրդ ԱՄՆ դոլար է հատկացրել նավթահորի շահագործման համար, որից առավել քան ութ մլրդ դոլարը Չինաստանը ներկայացրել է իբրև նպատակային վարկ: Չին-թուրքմենական պայմանավորվածության համաձայն՝ Չինաստան կատարվող գազի առաքումները պետք է տարեկան կազմեն 65 մլրդ խոր. մետր⁴⁷:

Սեպտեմբերի 7-ին Աստանայում՝ Նազարբաև համալսարանում, իր ելույթի խոսքում Սի Ծինպինն առաջարկեց ստեղծել

«ԱՆժ մետաքսի ճանապարհի տնտեսական գոտին»⁴⁸: Սի Ծինպինի առաջարկին Ղազախստանի նախագահ Ն.Նազարբաևը պատասխանել է, որ սկզբում կարելի է կառուցել «Տեղեկատվական մետաքսի ճանապարհ»⁴⁹:

Ղազախստան կատարած այցի ընթացքում շեշտը դրվեց նավթային համագործակցության խնդիրների վրա: Այցելության արդյունքում «China National Petroleum Company»-ն (CNPC) 5 մլրդ ԱՄՆ դոլարով ստացավ կոնսորցիումի բաժնետոմսերի 8 %-ը, որը շահագործում է Կասպից ծովում Կաշագանի նավթահորը: Նախատեսվեց կառուցել նաև նոր նավթավերամշակման գործարան և կրկնապատկել Ղազախստանը Չինաստանի հետ կապող նավթամուղի թողունակությունը⁵⁰: Նշենք, որ Չինաստանը Ղազախստանի հետ համակողմանի ռազմավարական համագործակցության պայմանագիր է ստորագրել դեռևս 2011 թ.⁵¹: Չինաստանը Ղազախստանի խոշորագույն առևտրային գործընկերն է, իսկ Ղազախստանն ԱՊՀ-ում չինական ներդրումների խոշորագույն օբյեկտը: Երկու երկրների համատեղ ջանքերով կառուցվել է Չինաստանի պատմության մեջ առաջին ցամաքային նավթամուղը: ՉժՀ-ի օգնությամբ Ղազախստանն իր անկախության ձեռքբերումից հետո կառուցել է առաջին խոշոր ծավալի ջերմակէլկտրակայանը⁵²:

Տաշքենդում Սի Ծինպինը և Ուզբեկստանի նախագահ Իսլամ Բարիմովը ստորագրեցին «Ռազմավարական երկկողմ համագործակցության հետագա զարգացման և խորացման վերաբերյալ համատեղ հռչակագիրը»: Ուզբեկստանում նավթամուղերի կառուցմանը զուգահեռ ծրագրավորվում է Չինաստանը տրաքտաշքենի երկրների կապող երկաթգիծ կառուցել: Ենթադրվում է, որ 2017 թ. երկու երկրների միջև արարանքաշրջանառությունը կավելանա մինչև 5 մլրդ դոլար⁵³:

⁴³ Концепция создания «экономического коридора Великого шелкового пути» послужит движущей силой для комплексного сотрудничества в Евразии, Жэньминь Жибао, 14.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31518/8400415.html>

⁴⁴ Терентьев Святослав, Եզվ. աշխ., էջ 1:

⁴⁵ Си Цзиньпин и Г. Бердымухамедов присутствовали на церемонии пуска первой очереди газового месторождения «Галкынйыш», Жэньминь Жибао, 09.04.2013. http://russian.news.cn/dossiers/2013-09/04/c_132691995_2.htm

⁴⁶ Политические лидеры Китая и Туркменистана изложили свои предложения по поводу дальнейшего двустороннего сотрудничества, Жэньминь Жибао, 04.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8389051.html>; Китай и Туркменистан развивают энергетическое сотрудничество, Жэньминь Жибао, 04.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8388475.html>

⁴⁷ Глава КНР откроет самое крупное газовое месторождение Туркмении, Жэньминь Жибао, 03.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8387133.html>

⁴⁸ Си Цзиньпин предложил создать экономическую зону «Великого шелкового пути», Жэньминь Жибао, 07.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8392919.html>

⁴⁹ Что принесет с собой «экономический коридор Шелкового пути»? Եզվ. աշխ., էջ 1:

⁵⁰ Терентьев Святослав, Եզվ. աշխ., էջ 1:

⁵¹ Китайско-казахстанские двусторонние отношения характеризуются близостью, стабильностью, спорностью и прагматичностью - Лэ Юйчэн, Жэньминь Жибао, 06.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8391649.html>

⁵² Си Цзиньпин и Нурсултан Назарбаев присутствовали на учредительном собрании Китайско-казахстанского совета предпринимателей, Жэньминь Жибао, 08.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8393042.html>

⁵³ Китай и Узбекистан намерены приложить усилия к диверсификации экономического сотрудничества, Жэньминь Жибао, 10.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8393042.html>

Քիչքերում Սի Ծինպինը և Ղրղզստանի նախագահ Ալմազ բեկ Աթամբանը սեպտեմբերի 11-ին համատեղ հոչակագիր ստորագրեցին՝ հայտարարելով չին-ղրղզական հարաբերությունները ռազմավարական մակարդակի բարձրացման մասին⁵⁴: Փաստաթղթում ընդգծվում է «տրանսպորտի և հաղորդակցությունների ոլորտում համագործակցության ամրապնդման ծգտումը՝ համատեղ ուսումնասիրելով ավտոմոբիլային, երկաթուղային և ենթակառուցվածքային այլ նախագծերի տեղաշարժման հնարավորությունը», «Օշ-Սարի-Տաշ-Իրկեշտամ» և «Քիչքեր-Տորուգարտ» ավտոմոբիլային ճանապարհների վերակառուցման նախագծերի ավարտման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև «Հյուսիս-Հարավ» ճանապարհի շինարարությունը⁵⁵:

Տաջիկստանի նախագահ Էմոմալի Ռախմոնի հետ ՉԺՀ-ի նախագահ Սի Ծինպինը հանդիպեց սեպտեմբերի 12-ին Քիչքերում ՇՀԿ-ի գազաթնաժողովին: Երկու երկրների միջև ռազմավարական համագործակցություն հաստատվել էր դեռևս այս տարվա մայիսին: Տաջիկստանի նախագահի հետ բանակցությունների ժամանակ գերազանցապես քննարկվեցին տրանսպորտային նախագծերը, ընդգծվեց «Զինաստան-Կենտրոնական Ասիա» գազամուղի շինարարական աշխատանքների արագացման անհրաժեշտությունը⁵⁶:

Ընդհանուր առմամբ չին առաջնորդի այցի ընթացքում ենթակառուցվածքային նախագծերի առաջնահերթության շեշտումը ակնհայտ էր, և կասկած չկա, որ Զինաստանն արդեն սկսել է կյանքի կոչել իր «Մեծ մետաքսի ճանապարհի» հայեցակարգը: Հարցը միայն այն է, թե արդյոք Զինաստանը կահմանափակվի «տնտեսական գոտու» շինարարությամբ, թե Պեկինի կողմից շոսայրեն իրականացվող ֆինանսական

com.cn/31519/8394819.html

⁵⁴ Президент Кыргызстана А. Атамбаев: Кыргызстан должен сохранять и приумножать добрососедские отношения с великим соседом – Китаем, Жэньминь Жибао, 10.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8395287.html>; Си Цзиньпин и Алмазбек Атамбаев объявили о повышении уровня китайско-кыргызских отношений до стратегического партнерства, Жэньминь Жибао, 12.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8397451.html>

⁵⁵ Китай и Кыргызстан подписали Совместную декларацию об установлении отношений стратегического партнерства, Жэньминь Жибао, 11.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8397483.html>

⁵⁶ Состоялась встреча председателя КНР Си Цзиньпина и президента Таджикистана Эмомали Рахмона, Жэньминь Жибао, 13.09.2013. <http://russian.people.com.cn/31519/8398925.html>

ներդրումները, տնտեսական հարթակ ստեղծելով, վաղ թե ուշ կհանգեցնեն հետխորհրդային հանրապետությունների, մասնավորապես ԿԱ-ի նկատմամբ ԶԺՀ-ի քաղաքական ազդեցության աճին:

Ուշագրավն այն է, որ թեև չին փորձագետները քիչ հավանական են համարում «Մեծ մետաքսի ճանապարհի» հայեցակարգի կյանքի կոչման գործում երկրորդական դեր խաղալու հարցում Ռուսաստանի համաձայնվելու հնարավորությունը, այնուհանդերձ գտնում են, որ տարածաշրջանում չին-ռուսական շահերը խաչաձևում են: Եվ քանի որ *ռուսական փոփոխությունը զիջում է չինականին*, ռուսի կարելի է ակնկալել կողմերի միջև փոխհարաբերությունների հնարավորության շուրջ բանակցությունների հերթական շարքի⁵⁷:

⁵⁷ Перспективы стратегического проекта Владимира Путина по созданию Евразийского союза могут сильно измениться, նշվ. աշխ., էջ 1:

ՆԱՐԵԿ ՄԿՐՏՁՅԱԼ

ՂԱԶԱԽՍԱՆՆԻ ԱԶԳԱՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Ներածություն

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Ղազախստանը մուտք գործեց բազմաբևեռ կերպափոխումների ժամանակաշրջան: 1991 թ. դեկտեմբերի 16-ին Ղազախստանի անկախության հռչակմամբ կոմունիստական կուսակցության առաջին քարտուղար Նորսուլթան Նազարբանը դարձավ նորանկախ երկրի առաջին նախագահը: Ղազախստանը անկախությունից ի վեր կանգնած է հետխորհրդային քաղաքակրթական մարտահրավերներին համարժեք պատասխան տալու խնդրականի առջև: Այս առումով Նազարբանի վարչակարգի քաղաքականությունը շրջադարձային նշանակություն ունեցավ ղազախական ժողովրդի ինքնագիտակցության և իբրև ազգ կայացման գործում: Նազարբանը Ղազախստանը տարավ վարչական, քաղաքական, հասարակական և տնտեսական լայնածավալ վերափոխումների ուղիներով, որի լեգիտիմությունը ձևավորվում է նրա խարիզմայի շուրջ, և այդ վերափոխումների վերջնական նպատակը հետխորհրդային ազգաշինության կարևոր գործընթացն է:

Հոգվածում փորձ է արվում ներկայացնել Ղազախստանի հետխորհրդային ազգաշինությանը վերաբերող մի քանի առանցքային առանձնահատկություններ: Նազարբանի նորարարական քաղաքականությունները ներկայացվում են իբրև քաղաքակրթական ճիգ՝ ուղղված հետխորհրդային բոլոր հասարակություններում առկա և արդի հիմնախնդրի լուծմանը՝ հետխորհրդային ազգային ինքնության ձևավորմանը: Նպատակին հետամուտ՝ անդրադարձ է կատարվում Նազարբանի վարչակարգի լեզվական,

քաղաքաշինական՝ մասնավորապես մայրաքաղաքի տեղափոխման, և պետական խորհրդանիշների վերափոխման քաղաքականություններին: Հատկանշական է մահմեդական Ղազախստանի բազմաէթնիկ հասարակության պարագայում ազգային և համաղազախստանյան ինքնության նոր կերպի ուրվագծման քաղաքականությունները: Միջէթնիկ ներդաշնակցային հարաբերությունների ղազախստանյան հարացույցի ինքնատիպությունը նրա՝ արմատական դրսևորումներից հրաժարվելու և տարբեր էթնիկ ընդհանրությունները մեկ հավաքական գաղափարի շուրջ համախմբելու իրողության մեջ է: Ուստի, այս համապատկերում փորձ է կատարվում ներկայացնել Նազարբանի վարչակարգի քաղաքականության քաղաքացիական և էթնիկ ազգաշինական առանձնահատկությունները: Հասկանալու համար միջէթնիկ ներդաշնակցային համակեցության յուրահատկություններն անհրաժեշտ է դիտարկման ենթարկել պետական կառույցների՝ էթնիկ հարաբերությունների կառավարման և վերահսկման մեխանիզմները: Միջէթնիկ խաղաղ գոյակցության գործում առանցքային դեր ունի *Ղազախստանի ժողովրդի ասամբլեան*, որի կարևորագույն գործառույթներից է առկա էթնիկ խմբերի շրջանում մշակութային և քաղաքական տարածությունների տրամադրմամբ բավարարվածության ձեռքբերման իրողությունը:

Լեզվաքաղաքականություն ազգային ինքնության ճանապարհին

Նազարբանի վարչակարգն ըստ էության կանգնած է քիչ թե շատ բարդ քաղաքական և հասարակական որոշումների առջև. ազգաշինության գործընթացի համատեքստում կառուցել միջհասարակական ներդաշնակցային հարաբերություններ 130 էթնիկ և 17 կրոնական խմբերի միջև: Այս համապատկերում ազգաշինության առաջին իսկ օրերից բազմաէթնիկ հասարակությունում անհրաժեշտություն առաջացավ փոխարինել *ռուսները՝ առաջինը հավասարների մեջ* ընկալումը *ղազախները՝ առաջինը հավասարների մեջ* ընկալումով: Սրա համար նախ և առաջ անհրաժեշտ էր ղազախական ազգային ինքնության ձևավորման համապատկերում ստեղծել ընդհանրական ինքնության զգացողություն: Վերջինիս իրագործման ճանապարհին անհրաժեշտ էր լուծել ղազախերեն լեզվի հանրայնացման խնդիրը: Անշուտ ան-

¹ Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N. Nazarbayev, Strategy "Kazakhstan-2050": new political course of the established state, (2012).

կախության հաստատումից ի վեր դազախների մեծ մասը խոսում էր և նախընտրում էր խոսել ռուսերեն: Ռուսերեն լեզվի ժառանգությունը ստեղծեց մի շարք հասարաքաղաքական դժվարություններ: Երբ Ղազախստանի ազգաշինության գործընթացների համար: Լեզվամտածողությունը կարևոր է ինքնության և ձևավորման, և այլակերպման գործերում: Ինչպես Լյուդվիգ Վիտգենշտեյնն է նկատում *սոցիումը լեզվական խաղերի միջավայր է*², և դազախական հասարակության մի շարք հասարակական, մշակութային և քաղաքական հիմնախնդիրների պատասխանը ընկած է տվյալ սոցիումի լեզվական ռուսանասիրությունների հիմքում: Խորհրդային լեզվաքաղաքականության հետևանքով ռուսերեն լեզվին շնորհվել էր քաղաքային և քաղաքական լեզվի կարգավիճակ, այնինչ դազախերենը մարզինալացվելով վերածվել էր կենցաղային լեզվի: Ռուսերենը՝ իբրև «կայսերական» լեզու, դարձել էր դազախական հասարակության ստորադասման կարևոր ցուցիչներից մեկը: Ասվածի լավագույն ապացույցը Կենտրոնական Ասիայի հասարակություններում գոյություն ունեցող «մանկուր-պիզմի»³ մասին դիսկուրսն էր: Այս համատեքստում, օգտագործելով հետզադուրթատիրական տեսության շրջանակը, մենք կարող ենք համեմատական զուգահեռներ տանել Կենտրոնական Ասիայի «մանկուրպիզմի» և աֆրիկյան «սևականության» միջև: Երկու «մանկուրպիզմի» և աֆրիկյան «սևականության» միջև: Երկու պարզապում էլ այդ եզրերը որպես ինքնութենական բացասականություն ներկայացնող իրողություններ ներմուծվել են գաղութարարների կողմից: Նոր ինքնության ձևավորման համար անհրաժեշտ է դառնում արմատախիլ անել այն բոլոր բացասականությունները, որոնց պատճառով հասարակության անդամներ

ը մեկը մյուսի հանդեպ կարող են դրսևորել գերազանցության զգացողություն: Այս առումով, «մանկուրպիզմը» կարող է վերածվել նոր ինքնության ձևավորման դրական աղբյուրի: Ֆրանսիացի պոստզադուրթատիրության տեսության ներկայացուցիչ էմեն Սեզըրը իր՝ «Դիսկուրս գաղութարարության մասին» գրքում գտնում է, որ սերը եվրոկենտրոնական եզրի՝ *եզրի* ապակառուցմամբ կարող են իրենք իրենց համար ստեղծել նոր ինքնություն: Այսպիսով՝ մանկուրպիզմը դազախական ազգային ինքնության ձևավորման յուրահատուկ մեխանիզմի է վերածվում, քանզի ապակառուցելով ռուսականությունը՝ դազախները կփոշիացնեն հասարակության մեջ գոյություն ունեցող *մաքուր* և *ռուսականացված* դազախ հասկացությունները: Փաստորեն կարելի է եզրակացնել, որ ինքնությունը բնական իրողություն չէ, այլ ինչպես Անդերսոնն է նկատում՝ պատումների միջոցով ստեղծված «երևակայական հանրույթ»⁴: Ինքնությունները ստեղծվում և վերարտարվում են պատումների (ազգային) և դիսկուրսների միջոցով, սակայն և ցարական, և խորհրդային ռեժիմների ժամանակ դազախական ինքնության ձևավորման ընթացքում դազախական ազգային պատումները դուրս էին մնացել ինքնութենական գործընթացներից: Այդուամենայնիվ, ազգային պատումների և դազախերենի օգնությամբ ազգային ինքնության կառուցումը թերևս բավականին երկար տևողության նախագիծ է, որի կարևորությունը ընկալվում է ներկայիս նախագահ Նազարբաևի վարչակարգի կողմից:

Նազարբաևի լեզվական քաղաքականությունը՝ դազախերենի հանրայնացումը, դազախալեզու կրթությունը և այլուրենի կրիթիցայից լատինականի անցումը⁵, համարվում է այդ երկար տևողությամբ մեծ նախաձեռնության սկիզբը: Հաշվի առնելով դազախերենի լուսանցքային կարգավիճակը և դազախականացման խնդրի արդիականությունը՝ Նազարբաևը «Ղազախստան 2050» ռազմավարությունում, դազախական լեզուն նախարելով ազգի հոգևոր կրից, շեշտը դնում է դազախերենի քաղաքային միջավայր տեղափոխելու, գիտական բառապաշարի հարստացման և միջէթնիկ հաղոր-

² S. Gordon Hunning, *The World and Language in Wittgenstein's Philosophy*, SUNY Press, 1988:

³ Այս եզրը սկզբնապես օգտագործվել է որոշ գրող Չինգիզ Այթմատովի՝ «Եվ դարից երկար ձգվում է օրը» աշխատությունում՝ ներկայացնելու համար սեփական պատմության, լեզվական և մշակութային ինքնությունը կորցրած անհատին: «Մանկուրպիզմ» եզրը մեծապես օգտագործվում է դազախ ազգային-կանների կողմից՝ մասնանշելու համար իրենց մշակույթն ու լեզուն կորցրած ռուսախոս դազախներին: S. Aitmatov, C., *The Day Lasts More Than a Hundred Years*, Bloomington, Indiana, USA and Canada: Routledge, 1998, p. 50-51 և Rashmi Doraiswamy, *The Post-Soviet Condition: Chingiz Aitmatov in the '90s*, Aakar Books, 2005: Միջինասիական հասարակություններում դազախական մանկուրպիզմի մասին դիսկուրսն այն մասին էր, որ ԽՍՀՄ-ը շեշտը դնում էր ինչ «Ղազախստանի տնտեսողիպես գիտելու վրա: Առեղծով բազմաթեթիկ և նոր տնտեսողիպեներով հարուստ երկրի՝ խորհրդային իշխանությունը՝ Ղազախստանի վերածեց Կենտրոնական Ասիայի առաջատար պետության՝ հակակշռելու համար տարածաշրջանի՝ մահմեդական քիչ թե շատ միատար պետությունների, հատկապես Ուզբեկստանին:

⁴ Aimé Ce'saire, *Discourse on colonialism*, J. Pinkham, Trans., New York: Monthly Review Press, 2000.

⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso Press, 2006, pp. 208-209.

⁶ Donnacha Ó Beacháin, Rob Kevlahan, *State-building, Identity and Nationalism in Kazakhstan: Some Preliminary Thoughts*. Centre for International Studies, Dublin City University, Working Papers in International Studies, No. 1. 2011.

դակցության լեզվի վերածելու վրա⁷: Ղազախերեն լեզվի զարգացումն իբրև էթնիկ ինքնության խորհրդանիշ վկայում է պետության ղազախականացման գործընթացների մեկնարկի մասին⁸: Ըստ էության՝ Ղազախստանը կանգնած է ղազախական ինքնության նոր հարաբերության մշակման մարտահրավերների առջև: Մարտահրավերներ, որոնց համարժեք պատասխանը կլիներ պաշտոնական գրագրությունը, պետական կառույցների աշխատանքային լեզուն, հանրային և համալսարանական կրթական գործընթացներն ազգային լեզվով կազմակերպելու հնարավորությունը:

Չնայած անկախության առաջին տարիներին Ղազախանի՝ ուսերենի խթանմանը միտված քաղաքականությանը՝ նա ամենաբարձր մակարդակով աջակցում էր հասարակությունում ղազախերենի տարածման առաքելությամբ զբաղվող «Ղազախ Թըլլը Քոդամ» (Ղազախական լեզվի հասարակություն) ոչ պաշտոնական կազմակերպությանը⁹: Այս կազմակերպության անդամները, լինելով մտավորականներ և հանրային դեմքեր, շեշտում էին ղազախերենի պետական կարգավիճակի շնորհմամբ ռուսական գաղութային լեզվի հակազդման կարևորությունը¹⁰: Բնականաբար ճարտասանական (ռիտորիկայի) տիրույթում նման դրսևորումը խթանիչ ազդեցություն ուներ ղազախականացման գաղափարների վրա: Սակայն հաշվելով ռուսականության կարգավիճակով պայմանավորված հնարավոր ներհասարակական անկայունության ռիսկերը՝ Ղազախստանի իշխանությունը 1995 թ. ընդունեց նոր սահմանադրություն, որի 7.2 հոդվածը սահմանում է. «Կառավարական կազմակերպություններում և փոդական ինքնակառավարման մարմիններում պետական լեզվին՝ ղազախերենին հավասար պաշտոնապես օգտագործել ռուսերենը»¹¹: Հատկանշական է, որ լեզվի մասին քաղաքացիական դիսկուրսն արդիական է նաև ժամանակակից Ղազախստանում:

⁷ «Ղազախստան 2050» ռազմավարություն, Ղազախստանի նախագահ, ազգի առաջնորդ Ն. Ա. Ղազախբաևի ուղերձը Ղազախստանի ժողովրդին, Ղազախստանի Հանրապետության դեսպանություն Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, 2013, էջ 73-74:

⁸ Özgecan Kesici, "The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstanian Nation?" Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, Vol 10, No 1, 2011, pp. 31-58.

⁹ William Fierman, "Kazakh Language and Prospects for its role in Kazakh "Groupness", AbImperio, Vol. 2, 2005, p. 410.

¹⁰ Pauline J. Luong, The Transformation of Central Asia: States and Societies from Soviet Rule to Independence, Cornell University Press, 2004, p. 128.

¹¹ Section 1, Article 7, point 2, Constitution of the Republic of Kazakhstan. Available at: <http://www.akorda.kz/en/category/konstituciya> [accessed: 6 March 2013].

«Ղազախստան 2050» ռազմավարությունում նախագահ Ղազախբաևը, ընդգծելով պետական լեզվի զարգացման անհրաժեշտությունը, միաժամանակ նշում է ռուսական լեզվի կարևորությունը. «Ոչ ոք չի կարող ուրանալ այն փաստը, որ դարերի ընթացքում Ղազախստանի քաղաքացիները ռուսաց լեզվի միջոցով են ձեռք բերել հավելյալ գիտելիքներ, ընդլայնել իրենց հեռանկարներն ու ներքին և արտաքին հաղորդակցությունները»¹²: Այնուամենայնիվ, չնայած երկլեզվության մասին դիսկուրսին, ղազախստանյան կրթական, մեդիայի և օրենքի ոլորտներում առկա են միալեզվության հստակ միտումներ:

Արդի Ղազախստանի լեզվաքաղաքականության հիմնապուրելից մեկը համարվում է այբուբենի կիրիլիցայից լատինականի անցումը: Չնայած այն հանգամանքին, որ լատինական այբուբենի անցման որոշումը պաշտոնապես կայացվել է դեռևս 1996 թ.¹³, այն քաղաքական օրակարգ մտավ միայն 2006 թ. նախագահ Ղազախբաևի անմիջական միջնորդությամբ¹⁴: Պետք է ընդունել նաև, որ այբուբենի լատինականացումը համարվում է ղազախական լեզվի արդիականացման գործընթացի միայն մի փոքր հատվածը: Ինդիվիդուալ կայանում է երանում, որ ղազախերենը, օրինակ, ի տարբերություն հայերենի, խորհրդային տարիներին չի կարողացել կայանալ իբրև գիտության լեզու: Այժմյան Ղազախստանի հանրակրթական և համալսարանական դասագրքերի այն հատվածը, որը վերաբերում է բնական գիտություններին, գրված է և դասավանդվում է ռուսերենով: Դպրոցական դասագրքերը՝ առաջնային սոցիալականացման կարևորագույն գործիքները, մեծավ մասամբ գրված լինելով ռուսերեն, խոչընդոտում են ազգային լեզվամտածողության խթանմանը: Ասվածին լավագույն օրինակ կարող է ծառայել ղազախական լեզվի դպրոցական դասագրքերից մեկը, որի շապիկին կարելի է կարդալ հետևյալ վերնագիրը. «Учимся и учим говорить по казахски» (սովորում ենք և սովորեցնում ենք խոսել խազախերեն)¹⁵:

Այդուամենայնիվ, եթե դիտարկենք Ղազախստանի լեզվա-

¹² Address by the President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation, N. Nazarbayev, "Strategy Kazakhstan 2050": new political course of the established state, 2012.

¹³ Jacob M. Landau, Barbara Kellner-Heinkele, Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States: Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Tajikistan, C. Hurst & Co. Publishers, 2001, p. 141.

¹⁴ Leila Tanayeva, "The Politics of the Latin Alphabet in Kazakhstan", The Annual of Language & Politics and Politics of Identity, 2007, p. 79.

¹⁵ Jacob M. Landau, Barbara Kellner-Heinkele, Op. cit., p. 200.

քաղաքականության մեկնաբանության կողմը, ապա կարելի է եզրահանգումներ կատարել ղազախական ընտրախաղի էթնիկ ձգտումների վերաբերյալ: Բազմաէթնիկ հասարակությունում ղազախական լեզվին առաջնահերթություն ընձեռելով՝ ղազախական ընտրախաղը փորձում է ընդգծել իրենց էթնիկության պաշտոնական և բացառիկ կարգավիճակը: Ըստ էության, Նազարբանի լեզվական քաղաքականությունը երկրի ներքին քաղաքականության արտացոլումն է: Նազարբանի ձեռնարկած Ա ժողովրդագրական, Ա լեզվական քաղաքականությունները ուղղակիորեն կապված են միմյանց հետ:

Աստանա: Հեթոտրոպիայի նորարարության մոդել

Ղազախստանը, ի տարբերություն Նախկին խորհրդային հանրապետությունների, մայրաքաղաքի ճարտարապետությունում ազգային խորհրդանիշերի և արտեֆակտների ներդրման փոխարեն որոշեց տեղափոխել և կառուցել նոր մայրաքաղաք: Մայրաքաղաքի կառուցումը մի կողմից՝ ազգային ինքնությանը քաղաքային կերպ հաղորդելու, մյուս կողմից՝ երկրի ժողովրդագրական մարտահրավերներին պատասխանելու նախաձեռնություն էր:

Համաձայն Ղազախստանի Հանրապետության մայրաքաղաքի մասին 1995 թ. սեպտեմբերի 15-ի նախագահական որոշման՝ պետական հանձնաժողով է կազմվում՝ կազմակերպելու բարձրագույն և կենտրոնական իշխանական մարմինների տեղափոխումը Ակմոլա քաղաք (Աստանա)¹⁶: Արդեն 1998 թ. նախագահական մեկ այլ որոշմամբ Ակմոլան հայտարարվեց Ղազախստանի Հանրապետության մայրաքաղաք և վերանվանվեց Աստանա¹⁷: Չնայած Նազարբանը իր ինքնակենսագրական աշխատությունում մայրաքաղաքը տեղափոխելու 32 պատճառ է նշում¹⁸, որոշումը անկասկած ուներ էթնիկ ազգաշինական ենթատեքստ: Նպատակը հետևյալն է. մայրաքաղաքը տեղափոխել երկրի ռուսախոս ժողովուրդներով բնակեցված հյուսիս և խթանել ղազախախոս գյուղաբնակ բնակչության ներգաղթը դեպի նոր կառուցվող մայրաքաղաք: Ս. Հանթինգտոնի սահմանմամբ «քաղաքի մշակույթը բաց է, աշխարհիկ և արդի, այնինչ գյուղական մշակույթը փակ է, կրոնական և ավանդական»¹⁹: Այսինքն՝ Աստանա քաղաքը

մշակութային տարածություն է ապահովելու տարիներ շարունակ փակ մշակութային տարածքում գտնված ղազախական լեզվի և մշակույթի նորովի դրսևորման համար: Աստանա քաղաքը իրենից ներկայացնում է սոցիալական ուսուցիչի մի միջավայր, որտեղ *անցյալի* ավանդական արքետիպերը և ազգային խորհրդանշանները *ներկայի* արդիական ճարտարապետական լուծումների մեջ դառնում են Ղազախստանի երևակայական *այսպես* տեսլականը: Նման ճարտարապետական կառույցներից են ղազախստանյան քույրական յուրտ հիշեցնող կառույցը՝ «Խան Շարիք» ժամանցային կենտրոնը, քաղաքի գլխավոր խորհրդանիշը՝ «Բայրերեկ աշտարակը», որը ներկայացնում է թյուրքական առասպելաբանության կենսաց ծառը, և նրա վրա գտնվող երջանկության սրբազան թռչնի՝ Սամուրկի հյուսած թույնը, մյուսը՝ Ղազախստանի հանդուրժողականության սիմվոլն է՝ «Խաղաղության և համերաշխության պալատը» (թուրզը)²⁰:

Նշենք նաև, որ ժողովրդագրական խնդիր լուծելով՝ կարճ տևողության ժամանակաշրջանում ազգային նոր ինքնություն և քաղաքաբնակ հասարակություն դժվար է ձևավորել, քանի որ այն պետք է անցնի այնպիսի գիտակարգերի միջով, ինչպիսիք են երաժշտությունը, գրականությունը, կինոմատոգրաֆիան, թատրոնը և կրթությունը: Այսպիսով՝ Աստանայի կառուցումը հիմնված է արևմտյան մոդելի վրա, որը, լինելով քաղաքակրթական, նորարարական, ինչպես նաև ուսուցիկ նախաձեռնություն, Ղազախստանին հնարավորություն է տալու գտնվելու աշխարհի հետ հարաբերությունների մեջ:

Պեզական խորհրդանիշերի դերը

Բազմամշակութայնության պայմաններում Ղազախստանը միաժամանակ ընդգծում է Ա էթնիկ, Ա քաղաքացիական ազգաշինության գործընթացների կարևորությունը: Հարկավ, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային յուրաքանչյուր հաջող քաղաքականության համար կարևոր է երկրի ներսում ունենալ կայուն իրավիճակ: Իսկ այդ կայունության համար կարևոր է երկրի տարբեր հասարակական խմբերի միջև ձևավորել կոլեկտիվ ինքնության գզացողություն: Այս երևույթը հատկապես առանձ-

¹⁶ Noursultan Nazarbaev, *The Kazakhstan Way*, Stacey International, 2008, p. 303.

¹⁷ Noursultan Nazarbaev, նշվ. աշխ., էջ 310:

¹⁸ Noursultan Nazarbaev, նշվ. աշխ., էջ 299:

¹⁹ Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, London: Yale Univ. Press, 2006, p. 72.

²⁰ Ազգաշինության գործընթացում քաղաքային ճարտարապետական միջավայրի ազդեցության մասին առավել խորքային պատկերացում կազմելու համար տես՝ Narek Mikrtchyan, "Astana: A New Post Soviet Text", *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 4 No., 2014:

նահատուկ է Ղազախստանում, երբ էթնո-ազգայնության և բազմաէթնիկության պայմաններում վարչակարգը փորձում է ձևավորել համաղազախստանյան ինքնության զգացողություն: Սույն նպատակին հետամուտ Ղազախստանը ձեռնամուխ եղավ մի շարք համակարգային վերափոխումների ներկի, որոնք ուղեկցվեցին կառավարման նոր ինստիտուտների ձևավորումից մինչև պետական խորհրդանիշների՝ հիմնի, դրոշի և գերբի փոփոխությունը:

Ղազախստանի դրոշի կապույտ գույնը լինելով թյուրքական մշակույթի խորհրդանիշներից մեկը, ազգային ոսկեգույն զարդանախշերի, արևի և տափաստանային ճախրող արձվի խորհրդանիշերի հետ միասին միտում ունեն ղազախների շրջանում ձևավորել նոր էթնիկ ինքնագիտակցություն: Նշենք նաև, որ Ղազախստանում դրոշի կապույտ գույնը պաշտոնապես ներկայացվում է իբրև խաղաղության, բարգավաճման և միության խորհրդանիշ²¹ խթանելու համար էթնիկ խմբերի միջև ներդաշնակ համակցության գաղափարը: Չնայած Ղազախստանի դրոշի գույնի միջոցով թյուրքական ինքնության նոր հարազույցի ձևավորումը փոքր-ինչ ուտոպիական է, այնուամենայնիվ նրա խորհրդանշական ուժն իրատեսական է: Եթե դրոշի պարագայում էթնիկությունն ուներ հստակ շեշտադրումներ, ապա պետական մյուս խորհրդանիշը՝ հիմնը, հնարավորություն է տալիս տարբեր էթնիկ խմբերի շրջանում ձևավորել համաղազախստանյան ազգային և քաղաքացիական ինքնություն: Անկախության հաստատումից ի վեր Ղազախստանում ընդունվել է երկու պետական հիմներ՝ 1992 թ. և 2006 թ.: Առաջին ընդունված հիմնը առավել նման էր հետգաղութային տեքստի, որտեղ անցյալի ղեկավարությունների հաղթահարման և «պայծառ ապագայի» տեսլականը կարևոր էթնիկ տարբերակիչի (մարկերի)՝ մայրենի լեզվի ժառանգության մեջ է²²: Սակայն հաշվի առնելով Ղազախստանի բազմաէթնիկ հասարակության շրջանում պետական խորհրդանիշների նկատմամբ ինքնանույնացման գործընթացների անհրաժեշտությունը՝ 2006 թ. 2. Նաժմիեդենովի «Իմ Ղազախստանը» երգի հիման վրա Ղազախստանը խմբագրեց և ընդունեց նոր հիմնը²³: Լրամշակված տարբերակում արդեն նկատելի են

քաղաքացիական արտահայտություններ, ինչպես, օրինակ, «իմ ղազախական ժողովուրդը ամուր» կամ «իմ հայրենիք, իմ Ղազախստան»²⁴: Այս հիմնը միտված է միավորելու բոլոր էթնիկ խմբերին իրենց հայրենիքի՝ Ղազախստանի հովանու ներքո:

Ինչպես էրիկ Հոբսբաունն է նկատում պետական գերբը համարվում է այն առանցքային խորհրդանիշներից մեկը, որը վկայում է պետության անկախությունն ու ինքնիշխանությունը²⁵: Ղազախստանի պետական գերբը, ըստ էության, պետական կարևորագույն գաղափարների արտացոլում է: Գերբն ունի կապույտով և ոսկեգույն արևի ճառագայթներով պարուրված շրջանի տեսք՝ շարինակի (ղազախական ավանդական յուրի գմբեթ) պատկերով, որի աջ և ձախ կողմերում ղփչաղական առասպելաբանության թևավոր ձիերն են²⁶: Կարելի է պնդել, որ գերբի պարագայում հստակորեն ներառված են ղազախական ազգային և ավանդական սիմվոլներ: Հարկավ, սա հոգեբանական բավարարվածության հնարավորություն էր տալու տիտղոսային ազգի ներկայացուցիչներին: Սակայն նշենք նաև, որ գերբում ակնհայտ է ռուսականության առկայությունը. գերբի ստորին հատվածում սլավոնական կիրիլիցա այբուբենով գրված է Ղազախստան բառը²⁷: Ի մի բերելով ղազախական պետական խորհրդանիշների ըննարկումը՝ կարելի է գալ այն եզրահանգման, որ առկա է ոչ միայն ազգային, այլև քաղաքացիական խորհրդանիշների ներմուծման միտում, որոնց ազդեցությամբ ռուսը, գերմանացին կամ կորեացին կինքնանույնացվեն Ղազախստան պետության հետ:

Միջէթնիկ հարաբերությունների կառավարումը

Պետք է փաստել, որ քաղաքացիական ազգաշինության գործընթացը չէր սահմանափակվում բացառապես խորհրդանշ-

²¹ Официальный Сайт Президента Республики Казахстан, Государственный Флаг Республики Казахстан, http://www.akorda.kz/en/category/kazakhstan_flag

²² Kazakhstan Discovery, <<Kazakhstan National Anthem, 1992-2006>>, http://www.kazakhstan-discovery.com/kazakhstan-national-anthem.html#.UXKiyal_s9A (հոկտեմբեր, 10, 2013):

²³ Официальный Сайт Президента Республики Казахстан, Государственный Гимн Республики Казахстан http://www.akorda.kz/ru/category/kazakhstan_gimn

²⁴ Государственный Гимн Республики Казахстан.

²⁵ Eric Hobsbawum, The Invention of Tradition. Cambridge University Press, 1992, p. 11.

²⁶ Официальный Сайт Президента Республики Казахстан, Государственный Герб Республики Казахстан, http://www.akorda.kz/ru/category/kazakhstan_gerb Ի հավելումն, նշենք, որ ծիարությունը համարվում էր Կենտրոնական Ասիայի ժողովուրդների հասարակական, տնտեսական և քրեական մշակույթի անբաժան մասը, որի արդյունքում ծին վերածվեց իբրև շքեղության, ազնվականության և հզորության խորհրդանիշի: Sbiu Alibiy Mukhamejanov, Natural life and the manmade habitat in Central Asia, In History Of Civilizations Of Central Asia, Vol. 4, Part 2, Bosworth, C. E., Asimov, M. S. (Eds.), UNESCO publishing, 2003, p. 286-287.

²⁷ Официальный Сайт Президента Республики Казахстан, Государственный Герб Республики Казахстан, http://www.akorda.kz/ru/category/kazakhstan_gerb

շային տիրույթում: Էթնիկ խմբերի միջև ներհանրութենական համաձայնության ձեռք բերման գործում հստակ ներգործություն ունեն պետական կառույցները, մասնավորապես՝ էթնիկ հարաբերությունների կառավարման մշակութային և քաղաքական կառույցները, հանրային կառավարման կառույցը, բանակը և նախագահի խարիզմատիկ իշխանությունը: Բազմաէթնիկ Ղազախստանի պարագայում ազգաշինության գաղափարը էականորեն տարբերվում է Նորմանի սահմանաց ազգաշինության կատեգորիայից՝ *ազգաշինություն՝ ի հաշիվ էթնիկ փորձամասնությունների ազգայնացման*²⁸: Ղազախստանի կողմից պետական կառույցների օգտագործումը բնավ նպատակ չունի ապակառուցելու էթնիկ խմբերի էթնոմշակութային և լեզվական պատկանելությունները, այլև ընդհակառակը՝ խրախուսել և վերահսկել նրանց ներկայացուցչությունը տվյալ կառույցներում: Ի տարբերություն նախկին խորհրդային այնպիսի պետությունների՝ ինչպիսիք են Լատվիան և Էստոնիան՝ Ղազախստանը չսահմանափակեց ոչ տիտղոսային էթնիկ փոքրամասնությունների քաղաքացիության իրավունքները և ավելին՝ նրանց համար հիմնեց կառավարության կողմից հովանավորվող նոր ազգային-մշակութային կենտրոններ:

1995 թ. միջէթնիկ հարաբերությունների կարգավորման և էթնիկ խմբերի շահերի արտահայտման նպատակով ստեղծվեց Ղազախստանի *ժողովուրդների* ասամբլեան²⁹: Վերջինս, լինելով նախագահին առընթեր խորհրդակցական կառույց, լիազորված է Մեջլիսում՝ խորհրդարանի ստորին պալատում ներկայացնելու 9-հոգանոց պատգամավորական խումբ, որը զբաղվելու է էթնիկ խմբերի իրավունքների պաշտպանության, մշակութային և պատմության զարգացման հարցերով³⁰: Վերջիններիս իրականացման ճանապարհին գործուն մասնակցություն են ցուցաբերում մշակութային, հասարակական և կրթական կառույցները. հատկապես ասամբլեայի հովանու ներքո գործող մոտ 500 ազգային-մշակութային կենտրոնները, որոնք էթնիկ խմբերի հնարավորություններ են ընձեռում հրատարակելու իրենց լրատվական և մշակութային պարբերականները, հեռարձակելու իրենց

լեզուներով ռադիո և հեռուստատեսային հաղորդաշարեր³¹: Շնորհիվ ասամբլեայի՝ Ղազախստանում գործում է 6 ազգային թատրոն (ղազախական, ռուսական, կորեական, ուզբեկական, գերմանական և ույգուրական), ինչպես նաև 100 ազգային և 170 կիրակնօրյա դպրոց, որտեղ դասավանդում են 23 այլազգի լեզուներով³²: Անշուշտ, այս քաղաքականության ենթատեքստում կարելի է գտնել նաև ռուսական լեզվական գերիշխանության հակազդման միտումներ: Նազարբաևի վարչակարգի քաղաքականության կենտրոնում է տարբեր էթնոսների ներկայացուցիչների շրջանում դազախստանցու տեսակի ձևավորումը: Համաձայն Նազարբաևի 2002 թ. Ղազախստանի ժողովուրդների ասամբլեայի նոր ռազմավարության հրամանագրի՝ ասամբլեան պարտավորվում է իր գործողությունները կենտրոնացնել դազախական ինքնության, հայրենասիրության, մշակույթի, պատմության, պատմական ժառանգության և ազգային ավանդույթների հետագա զարգացմամբ բազմաէթնիկ հասարակության հոգևոր միասնության շուրջ³³:

Վերջինիս էր միտված նաև 2007 թ. սահմանադրական վերափոխումները, որոնց արդյունքում Ղազախստանի *ժողովուրդների* ասամբլեան վերանվանվեց Ղազախստանի *ժողովուրդի* ասամբլեա³⁴: Այսպիսով՝ քաղաքացիական ազգաշինության համապատկերում Ղազախստանը տարբեր էթնիկ խմբերի համար՝ մեղիա, մշակութային, հասարակական և քաղաքական ոլորտներում ներկայանալու հնարավորություն է ստեղծում:

Ամփոփում

Անկախությունից ի վեր Ղազախստանը թևակոխեց ազգային ինքնագիտակցության զարգացման նոր շրջափուլ: Աս, ըստ էության, դազախների համար քաղաքակրթական նոր տեսակի և ազգային ինքնության նոր հարացույցի ձևավորման ժամանակաշրջան է, որի շարժիչ ուժը նախագահ Նազարբաևի խարիզ-

²⁸ Wayne Norman, *Negotiating Nationalism: Nation-building, Federalism, and Secession in the Multinational State*, New York: Oxford Univ. Press, 2006, p. 39.

²⁹ Ассамблея Народа Казахстана, Деятельность Ассамблеи Народа Казахстана, <http://www.Assembly.Kz/50/>, (հիլունմբեր, 2, 2013):

³⁰ Ariel Cohen, "Kazakhstan: The Road to Independence, Energy Policy and the Birth of a Nation", Singapore: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2008, p. 24.

³¹ Исмаил Азизов, Казахстан на пути к межнациональной гармонии, Ярослав Бутанов, Дмитрий Верхогуров, Путь к лидерству: социально-экономические и политические реформы в Казахстане, Боснен, 2007, стр. 124.

³² Official Internet-Resource of Almaty City Mayorality, "Summary of Information on Kazakhstan People Assembly", http://www.almaty.kz/page.php?page_id=1698&lang=2 (մարտ, 22, 2013):

³³ Sifu Ariel Cohen, նշված աշխ., էջ 24:

³⁴ Ustina Markus, DidarKassymova, Zhanat Kundakbayeva, *Historical Dictionary of Kazakhstan*, Scarecrow Press, 2012, p. 35.

մատիկ իշխանությունն է: Այսպիսով՝ Նազարբաևի վարչակարգի լեզվական, էթնոմշակութային և նորարարական քաղաքականությունները, հիմնված լինելով էթնիկ և քաղաքացիական ազգաշինության սկզբունքների վրա, նպատակ ունեն հաղթահարելու ռուսականության ժառանգության դրսևորումները և ձևավորելու նոր հետխորհրդային ազգային ինքնություն: Այս գործընթացում անհրաժեշտություն է դառնում ազգային լեզվի զարգացումն ու հանրայնացումը: Պետք է ընդունել, որ ռուսերենի արմատները բավականին խորն են, և Նազարբաևի լեզվաքաղաքականությունը միայն կարելի է համարել երկար տևողության «գերիշխանական հակազդման պայքարի» սկիզբը, որը դեռևս պարզ չէ, թե ինչպես կավարտվի:

ԱՐՇՐՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՌԱԶՄԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՆՈՐ ԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՍԻԱՅՈՒՄ ԵՎ ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՆՈՐ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Համաշխարհային գլոբալ զարգացումների համատեքստում ակնհայտ է, որ այլևս աշխարհի ուժային հավասարակշռությունը Արևմուտքից տեղափոխվում է Եվրասիա, ռազմական ուժի տեսանկյունից փոխվում է մոտ 100-ամյա իրողությունը: Անգամ սառը պարերազմի տարիներին Վարշավայի պայմանագրի պետությունները միասին վերցրած ռազմական ներուժով զիջում էին ՆԱՏՕ-ին, հատկապես ռազմավարական սպառազինությունների հզորությամբ: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո մոտ 15 տարի այդ առավելությունը, չնայած արևմտյան շատ երկրների շեշտակի կրճատումներին, ակնհայտորեն պատկանում էր դեռ Արևմուտքին: Այդ ամենը, իհարկե, նախ և առաջ գերազանցապես իրականացվում էր թիվ մեկ գերտերության՝ ԱՄՆ-ի միջոցով, որն իր ռազմատեխնիկական գերազանցությամբ հետ է թողնում մնացած երկրներին: Այսօր, սակայն, ռազմական ոլորտում կան հետաքրքիր զարգացումներ:

Վերջին 5-10 տարիների ընթացքում բավական մեծացել է ասիական այն երկրների թիվը, որոնք ակտիվորեն մեծացնում են իրենց զինված ուժերը, սպառազինության քանակը, արդիականացնում դրանք, ձեռք բերում ավելի ու ավելի գերժամանակակից տեխնիկական միջոցներ: Բացի ՌԴ-ից և արդեն գերտերություններ դարձած Չինաստանից ու Հնդկաստանից՝ աշխարհի հզորագույն բանակների շարքին են պատկանում Պակիստանի, Հարավային Կորեայի, Ինդոնեզիայի, Իրանի, Թուրքիայի բանակները: Օրինակ՝ վերջինի զինված ուժերի կատարելագործման ու արդիականացման միտումներն աննախադեպ են՝ Հզորանում են արաբական երկրների բա-

¹ Մանրամասն տե՛ս Հովսեփյան Լ., Թուրքիայի զինված ուժերի արդիականացումն ու ռազմարդյունաբերությունը, եր., 2010:

նակները, որոնք մշտապես նոր ու թանկարժեք զինտեխնիկան են գնում: Ներկայում Արաբական Միացյալ Էմիրությունների բանակը ամենաշատ նորագույն հարձակողական հեռահար զինատեսակներ ձեռք բերող բանակն է Եվրասիա մայրցամաքում: Բավական է միայն նշել, որ վերջին պայմանագրից մեկով ԱՄԷ-ն ԱՄՆ-ից ձեռք է բերում ավելի քան 11 մլրդ դոլար ընդհանուր արժողությամբ ավելի քան 2000 միավոր օպերատիվ հեռահարության խոցման միջոցներ և բազում այլ սպառազինություն²: Մինչ այդ կնքվել էր նաև հակահրթիռային համալիրների մեծ քանակի ձեռքբերման պայմանագիր, որն ամենամեծն էր աշխարհում: Աշխարհի ավանդական հզորների շարքին է պատկանում Իսրայելի ՑԱՀԱԼԸ, որը, չնայած որոշակի կրճատումներին, ձեռք է բերում նորանոր հարձակողական գերժամանակակից միջոցներ և այլ սպառազինություն: Այս առումով հատկապես հետաքրքիր են երբեմնի բանակ չունեցող Ճապոնիայի քայլերը: Այս պահին արդեն Ճապոնիայի նավատորմն իր ներուժով երկրորդն է հաղաղ օվկիանոսում և իր հիմնական նավատեսակների որակով կարող է մրցել աշխարհում ընդհանրապես երկրորդը լինելու համար: Ճապոնական նավատորմն ունի գերժամանակակից ականակիր դասի ավելի շատ նավեր, որոնք, ի դեպ, այսօր դառնում են վերջրյա հիմնական նավերը ողջ աշխարհում, քան բրիտանական և ֆրանսիական նավատորմերը³: Ճապոնական նավերը նաև զինված են ավելի ժամանակակից հարձակողական և պաշտպանողական հրթիռային համակարգերով, քան թվարկված երկրները: Ծագող արևի երկիրն իր նավատորմում մեծ տեղ է հատկացրել նաև դեսանտային նավերին, ինչպես նաև որոշակի թռչող սարքեր կրողներին: Ճապոնական նավատորմն այսօր արդեն իր հնարավորություններով գերազանցում է ռուսական նավատորմին հաղաղ օվկիանոսում: Հզոր են նաև Ճապոնիայի այլ զորատեսակներ, որոնց ներուժը ևս արագ է աճում: Ճապոնիան վերջինն է աշխարհում ստեղծել նոր սերնդի հրասայլ, հստակ քայլեր է ձեռնարկում նոր սերնդի կործանիչների ստեղծման կամ դրանց մեծաքանակ ձեռքբերման

գործում⁴: Ճապոնական նավատորմն ի վիճակի է իրականացնելու նաև մարտավարական ծովային ու օդային համատեղված դեսանտ և նման գործում լայնորեն համագործակցում է ամերիկյան ուժերի հետ ու մարզվում: Այս առումով նշանակալի է վարչապետ Սինձո Աբեյի ներդրումը⁵: 2014 թ. արդեն Ճապոնիայի ռազմական ծախսերն աշխարհում վեցերորդ տեղից կարող են հասնել միանգամից չորրորդ տեղը: Ներկայումս Ճապոնիան ստեղծում է սեփական ծովային հետևակ, որոնք սպառազինված են լինելու ամենաժամանակակից ամերիկյան սարքավորումներով, նրանք արդեն ունենին հիանալի ծովային փոխադրամիջոցներ այս գործի համար: Ինչպես հայտնի է, այս զորատեսակը հիմնականում հարձակողական խնդիրներ է լուծում: Այս քայլի դեմ արդեն բողոքել է Չինաստանը: Նմանատիպ բանակով Ճապոնիան կարող է ոչ միայն վարել ժամանակակից պատերազմներ, այլև կունենա հզոր ու ճկուն քաղաքական գործիք:

Ասիական նշված երկրների զգալի մասը ներկայում ակտիվորեն զարգացնում է սեփական ռազմաարդյունաբերական համալիրը: Եթե 1990-ականների կեսերին անգամ Չինաստանը և Հնդկաստանը զինված էին բավականին հին զինտեխնիկայով և մեծապես կախված էին արտասահմանյան սպառազինության ներկրումներից, ապա այսօր իրավիճակը կտրուկ փոխվել է: Այդ և նշված այլ երկրներ հիմնականում զինվել են ժամանակակից զենքերով, իսկ ինքնուրույնության մակարդակը կտրուկ բարձրացվել է ու շարունակում է բարձրանալ: Սպառազինման հարցը նախ և առաջ վերաբերում է սովորական զենքերին՝ հրթիռներ, ինքնաթիռներ, հրասայլեր, հրետանի և այլն:

Խաղաղության խնդիրների ուսումնասիրության Ստոկհոլմի միջազգային ինստիտուտի (SIPRI) տվյալների համաձայն՝ 2005-2009 թթ. աշխարհում վաճառված մարտական ինքնաթիռների քանակն ավելացել է. դրանք հիմնականում թանկարժեք չորրորդ սերնդի կործանիչներ են, որոնց դերակատարությունը օր օրի մեծանում է: Ինքնաթիռների հիմնական գնորդներն են Հնդկաստանը, ԱՄԷ-ն և Իսրայելը: Նման ինքնաթիռներ արտադրում են 11 պետություններ, իսկ որպես գնորդներ հանդես են գալիս 44 երկրներ: Այս վաճառքները կազմում են նույն ժամա-

² Саудовская Аравия и ОАЭ заказали американского оружия на 11 миллиардов долларов, <http://lenta.ru/news/2013/10/16/weaps/>.

³ Вооружённые силы зарубежных стран. Япония // "Зарубежное военное обозрение", № 7, 2007, С. 95, <http://www.mod.go.jp/msdf/formal/english/index.html>

⁴ Fisher R., Japanese Jr., Military Technology Advances, http://www.strategycenter.net/research/publD.173/pub_detail.asp

⁵ Борзяков С., Япония готовится к войне, <http://www.vz.ru/world/2013/12/18/665038.html>

նակահատվածում վաճառված համաշխարհային ողջ սպառազինության մեկ երրորդը: Արանք հիմնականում բազմագործառույթ ինքնաթիռներ են, որոնք լուծում են և կաշտպանողական, և հարձակողական խնդիրներ: Նշված ինքնաթիռները, որոնք, ի դեպ, հիմնականում կործանիչներ են, նախ հարձակման միջոցներ են, ավելին, դրանք որդյան օդային հարձակման միջոցներ (ՕՎՄ-ներ) շատ ճկուն են և կարող են գործել բավական մեծ խորությունների վրա: Փաստը հիմնավորվում է նրանով, որ ՕՎՄ-ներն իրենց գերակայող դերն են գտնում նաև ասիական երկրներում: Արևմտյան այս մոտեցումն իր հաստատուն տեղն է գտնում նաև ասիական զարգացող երկրներում, այսինքն՝ ասիական բանակները ևս դառնում են ժամանակակից՝ իրենց սպառազինությամբ և կազմակերպչական շատ լուծումներով: Մինչև վերջերս ժամանակակից կործանիչներ հիմնականում ստեղծում էր երկու եվրոպական և մեկ ասիական երկիր, իսկ այժմ իրադրությունը փոխվում է: Այս պատվավոր ակումբին են միանում նաև Չինաստանը և Հնդկաստանը, Ճապոնիան վաղուց է պատրաստ ստեղծել նման ինքնաթիռ, եթե չլինեն ամերիկյան սահմանափակումները և ճնշումները: ԱՄՆ-ը վաղուց է ամեն գնով Ճապոնիային գերծ պահում սեփական կործանիչ արտադրելու հնարավորությունից: Նման ինքնաթիռներ են գնում նաև Ինդոնեզիան, Մալայզիան և այլն: Դրանց դիմաց ժամանակակից կործանիչներով զինվում են նաև Ավստրալիան, Ճապոնիան, Հարավային Կորեան և այլն: Այդ երկրները հավակնում են գնել ամերիկյան հինգերորդ սերնդի Նորագույն կործանիչներ, ինչով տարածաշրջանում սպառազինությունների մրցավազքն ավելի կթեմանա:

Հետաքրքիր կարգավիճակ է նաև տարատեսակ հրթիռների առումով: Բազմատեսակ հրթիռների ստեղծումն արդեն չի զարմացնում շատերին՝ հակատանկային հրթիռներ, տարբեր հրետանահրթիռային համալիրներ, մարտավարական հրթիռներ և այլն: Իրանը, Իսրայելը, Պակիստանը, Հյուսիսային Կորեան, Չինաստանը, Հնդկաստանը արդեն ստեղծել են ավելի քան 2000 կմ հեռահարությամբ բալիստիկ հրթիռներ և աշխատում են ավելի հզորների ու հեռահարների ստեղծման ուղղությամբ, իսկ շատ այլ երկրներ արդեն ունեն մինչև 1000 կմ հեռահարությամբ հրթիռներ⁶: Այդ հրթիռային տեխնոլոգիա-

ները շատ ժամանակ մեկը մյուսին կրկնում են, սակայն տարածվում են մեծ արագությամբ: Եվրասիայում է տեղակայված մարտավարական և օպերատիվ-մարտավարական հրթիռների համաշխարհային բանակի մոտ 65-70 տոկոսը, համաշխարհային գրահատելնիկայի 70-75 տոկոսը, օդուժի 50-60 տոկոսը և այլն⁷: Այդ բանակությունը օր օրի ավելի ժամանակակից և արդիական է դառնում:

Ասիական այդ երկրներից շատերը իրար հետ որոշակի տարածքային խնդիրներ ունեն, կան ստեղծված հակամարտություններ, ինչպես, օրինակ, չին-թայվանյան հակամարտությունը, Չինաստանի, Ճապոնիայի և Թայվանի հակամարտությունը Սենկակու կղզիների համար և այլն: Երկու Կորեաների հիմնախնդիրը, Հնդկաստանի և Պակիստանի հակամարտությունը, Կուրդիյան կղզիների հարցը, բազում արևելյան չլուծված հիմնախնդիրներ: Ակնհայտ է ամերիկա-ավստրալական նոր, խորացված ռազմական համագործակցությունը, որը նախ և առաջ ուղղված է չինական գերակայության դեմ⁸: Այդ համագործակցությանը միանալու միտումներ կան նաև Ֆիլիպինների կողմից: Մրանք դեռ բոլորը չեն, կան նաև լարման այլ օջախներ: Այսինքն՝ տարածաշրջանում մեծ կուտակում և լարում կառաջանա, որի նախապատրաստությունը բոլոր կողմերից ընթանում է մեծ տեմպերով:

Չինաստանի օրեցօր աճող տնտեսական ներուժը, բնականաբար, ուղղակի ազդեցություն ունի ռազմական բաղադրիչի վրա, և պատահական չէ, որ մասնագիտական քննարկումները ողողված են այն հարցերով, թե Չինաստանը, երբ կարող է ուղղակի հակադրվել ամերիկյան ռազմական գերակայությանը: Շատ փորձագետներ փորձում են ուղղակի կռահել, թե այդ արդեն փաստացի կյանք ունեցող հակամարտությունը որ ուղղությամբ կընթանա, ինչ թատերաբեմներում կարող են առճակատվել կամ մրցակցել ամերիկյան և չինական ռազմական մեքենաները: Հիմնական ուղղություն նշվում է Համաշխարհային օվկիանոսը: Այլ մասնագետներ խոսում են չինական ռազմական մեքենայի գործածության այլ ուղղության մասին՝ դեպի հյուսիս կամ հյուսիս-արևմուտք՝ ՌԴ, Ղազախստան, չի բացառվում նաև դեպի հարավ-արմուտք ուղղությունը՝ Հնդկաստան:

⁶ "Iran-bound Mystery Freighter Carried Parts for Missiles", The Washington Times, 16, July 1992, p. A3; Gertz, Bill, "U.S.: Iran Fired Ballistic Missile," The Washington Times, 24, May 1991, p. A5.

⁷ Հաշվարկը կատարված է The Military Balance 2011, 2012 և Зарубежное военное обозрение 2010, 2011, 2012 հրատարակությունների տվյալներով:

⁸ Игнатченко И., Антикитайская стратегия Вашингтона. Баррель нефти правит миром. 2012-04-27/ http://nvo.ng.ru/wars/2012-04-27/10_antichina.html

Չինաստանը զարգացնում է իր ՋՌԻ-ի բոլոր զորատեսակները, և շեշտադրումը կատարվում է ցամաքային զորքերի վրա, որոնք, բնականաբար, նախատեսված են հենց վերջին երկրների հետ հանրավոր պատերազմներին համար:

Նշված ուղղությունները կախված են չինական զաղեցության տարածման, արտաքին քաղաքականության և տնտեսական շատ հարցերից: Չինական տնտեսության սնուցումը հիմնականում կախված է ոչ արևելյան ուղղությունից, սակայն մյուս կողմից էլ՝ այդ սնուցմանը խանգարող հիմնական գործոնը Չինաստանից արևելք գտնվող առայժմ աշխարհի ամենահզոր տերությունն է՝ ԱՄՆ-ը: Մասնագիտական շրջանակներում գնալով ավելի շատ է խոսվում այն մասին, որ ԱՄՆ-ը իր հիմնական ուշադրությունը սևեռում է խաղաղօվկիանոսյան ավազանին և ասիական թատերաբեմին:

Չինաստանը տարածքային խնդիրներ ունի իր հարևանների՝ Հնդկաստանի, ՌԴ-ի, Վիետնամի և այլ երկրների հետ: Չինաստանը սպառազինվում և բանակը կատարելագործում է արագ տեմպերով: Չինված ուժերի թվաքանակը մոտավորապես 2-3 մլն է, ռազմական բյուջեն պաշտոնապես ավելի քան 70 մլրդ դոլար է, ինչն ավելի է ռուսական ռազմական բյուջեից: Ոմանք պնդում են, որ անգամ այս թիվը շատ քիչ է իրականից: Մեծ տեղ է հատկացվում մինչև 1000 կմ հեռահարությամբ գործող հրթիռներին, որոնց քանակն արդեն հասնում է 1000-ի: Ներկայում չինական բանակի սպառազինության մեջ են մտնում ժամանակակից հրետանային միջոցներ, աշխարհի ամենահեռահար և հզոր համազարկային հրթիռային համալիրները՝ «WS-2D», նոր հետևակի մարտական մեքենաներ ու աշխարհում ամենավերջինը ստեղծված հրասայլերից մեկը՝ «Type 99», որոնց քանակը շատ արագ աճում է՝ հասնելով մոտ 2000 միավորի⁹: Դրանցից բացի՝ կան նաև մոտ 6000 ավելի հին նմուշներ: Դրանով ներկայումս չինական բանակը ամենաշատ հրասայլեր ունեցող բանակն է աշխարհում: Արագորեն աճում է բոլոր զինատեսակների քանակը, որոնցից շատերը համարվում են նորագույն¹⁰:

Չինական բանակն արագորեն կատարելագործում է իր ղեկավարման համակարգերը, համառորեն փորձում է ստեղծել

սեփական արբանյակային ղեկավարման համակարգ: Երկրի կենտրոնական շրջանում տեղակայված 38-րդ բանակը ժամանակակից զինտեխնիկայի, կառավարման և այլ ցուցանիշներով համարվում է չինական բանակի «խայեխն»: Չինական բանակի հետ շփված մասնագետների պնդմամբ¹¹ այս բանակի բարձրակարգ հրետանին իր կրակի դիպուկությամբ զիջում է միայն ամերիկյան բանակին¹²:

Չինաստանի օպերատիվ մարտավարական հրթիռային ուժերը, որոնք ամենամեծն են աշխարհում և իրենց քանակով աշխարհում երկրորդ ծովային հետևակը, կենտրոնացված են Թայվանի սահմանի մոտակայքում, այդ հատվածում է նաև օդուժի ժամանակակից միավորների զգալի մասը: Չորքերի այս տեսակն ու դասավորությունը նշված քանակով փաստում է կղզի ներխուժելու չինական բանակի անթաքույց ցանկությանը, որը նրանք երբեք չեն թաքցրել և միշտ նշել են, որ միայն ամերիկյան գործոնն է նրանց խանգարում այդ գործում: Չորքերի տեղաբաշխման և դրանցում որոշակի ուժերի կենտրոնացման առումով ամենահետաքրքիրը, սակայն, այն է, որ իր յոթ ռազմական օկրուգներից երեքն են հատկապես հագեցած հրասայլերով, հրետանիով և մոտոհետևակով: Ռուսական սահմաններին հարակից այդ երեք ռազմական շրջաններում տեղակայված են չինական բանակի ինը տանկային դիվիզիաներից հինգը և մեկ բրիգադ՝ վեցը մեքենայացված, այսինքն՝ առավել շարժունակ, դիվիզիաներից չորսը: Հիմնական պահեստային ուժերը ևս այս հատվածի համար են¹³: Այսինքն՝ այդ բոլոր ուժերը, որոնք փաստորեն ողջ չինական բանակի հիմնական միջուկն են, նախատեսված են գործելու ՌԴ-ի և Ղազախստանի դեմ: Այդ օկրուգներում են նաև հիմնականում նոր հրասայլերը: Հնդկական սահմանի մոտ են տեղակայված ամենաթույլ ուժերը, որոնց կազմում չկա անգամ տանկային դիվիզիա, որն ինչ-որ առումով քնական է, քանի որ միջակայքում բարձրադիր լեռնային գոտի է: Հնդկաստանի հատվածի չորքերը նաև կատարելագործվելու առումով են զիջում մնացած հատվածի չորքերին: Ահա այսպիսին է չինական

¹¹ Այդ թվում նաև տողերի հեղինակի անձնական շփումները չինական բանակի սպաների հետ:

¹² Эксперт: Китай нападет на Россию с вероятностью 95%-99% Это лишь вопрос времени, <http://www.nr2.ru/moscow/331405.html>

¹³ Храмчихин А., Пекинский тигр изготовился к прыжку. Китай не собирает обороняться. Он собирается нападать, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1245988620>

⁹ Храмчихин А., Феномен китайской военной мощи пока еще недооценен, http://nvo.ng.ru/forces/2011-12-30/1_china.html

¹⁰ Annual report to congress. Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2013, Office of the Secretary of Defense. Washington, p. 29-45.

բանակի հիմնական ուժերի դասավորությունը: Չինական բանակի զորատեսակների զարգացումից և դասավորությունից կարող ենք եզրակացնել, որ ներկայումս չինական բանակի երկու նախնական խնդիրներն են.

- ցամաքային մասսայական ներխուժում դեպի Սիբիր և /կամ Ղազախստան,
- հզոր հրթիռային հարվածից հետո ծովային դեսանտ դեպի Թայվան:

Սրանով հանդերձ չինական բանակն ավելի մեծ ու հատկապես ճկուն աշխարհաքաղաքական գործիքի վերածվելու հնարավորություն քիչ ունի: Վաղուց հայտնի է, որ նման գործիք կարող են դառնալ միայն օդուժը և նավատորմը, մանավանդ երկուսի միացությունը, այսինքն՝ ավիակիրներն իրենց աջակցող խմբերով: Ահա այստեղ է, որ չինական բանակաշինության մոդելը, որը ռազմավարական առումով տիպիկ խորհրդային է, այնքան էլ արդյունավետ չի կարող լինել:

Չինական ռազմաօդային ուժերն (ՌՕՈՒ) իրենց սպառազինության մեջ ունեն մոտ 2000 մարտական ինքնաթիռ, որից միայն 500-ը կարելի է համարել ժամանակակից: Դրանք հիմնականում ռուսական «Cy-27»-«Cy-30» շարքի մեքենաներն են, ինչպես նաև մասամբ այդպիսին կարելի է համարել չինական արտադրության «J-10» կործանիչները, որոնք ստեղծված են խորհրդային և իսրայելական տեխնոլոգիաների սինթեզմամբ: Չինական կործանիչները կարող են տեղակայվել միայն ավիամերձ օդանավակայաններում, քանի որ խորքում ավելի առաջավոր ռազմաքաղաքներ չկան, հետո էլ սահմանափակ են օդում վերայիցավորվելու հնարավորությունները: Չինական օդուժն ունի օդային լիցքավորման տեխնիկական խնդիրներ, ժամանակակից ղեկավարվող հրթիռների և էլեկտրոնային կառավարման համակարգերի կիրառության խնդիրներ: Վերջնական չի հաջողվում գործարկել սեփական արբանյակային կառավարման համակարգը:

Չինական նավատորմը ներկայումս հիմնականում ավիամերձ շրջաններում գործելու ներքո ունեցող զորատեսակ է: Նախ նավատորմը չունի ավիակիրներ. միակ, դեռ ոչ լիովին գործարկող օրինակը դեռ բավարար չէ¹⁴, բազմաքանակ սուզանավերը հիմնականում հին են և որպես ռազմաքաղաքական գործիքներ

այնքան էլ արդյունավետ չեն: Վերջոյա նավերից չինական նավատորմը հիմնականում սպառազինված է ականակիրներով և ֆրեգատներով՝ ընդհանուր մոտ 100 միավոր¹⁵: Դրանցից մի քանիսն են, որ ունեն նավարկության մեծ հնարավորություն և համեմատաբար նոր սպառազինություն: Հիմնական նավերի միայն 20-25 տոկոսը կարող է գործել հեռավոր ծովերում և օվկիանոսներում: Բոլոր տեսակի նավերի նույնքան տոկոսն է համարվում նորակառույց: Չինական նավատորմը խորհրդային նավատորմի նմանությամբ հիմնականում սպառազինված է հականավային սպառազինությամբ, իսկ հակասուզանավային և ՀՕՊ հնարավորությունները սահմանափակ են:

Չինական ողջ ծովային ափերը 500-700 կմ հեռավորությամբ փակված են կորեական, ճապոնական, ֆիլիպինյան և այլ կղզիների ու թերակղզիների շարքով՝ Օկինավա, Բատան, Թայվան և այլն: Նախ դրանցից գրեթե բոլորի վրա կան ամերիկյան ռազմաքաղաքներ, սակայն դրանք դեռ ամբողջը չեն: Սրանք, այսպես կոչված, առաջին օղակող սահմանն են չինական նավատորմի ազատ գործողությունների համար: 500-1000 կմ հեռավորության վրա կա ևս մեկ օղակ՝ Կարոլինյան, Մարիանյան և այլ կղզիախմբերը, որոնց վրա տեղակայված են ավելի մեծ ամերիկյան ռազմաքաղաքներ: Ահա թե ինչու չինական բանակն ակտիվ արտաքին քաղաքականության գործիք չի կարող լինել՝ բացի անմիջական ցամաքային հարևանների վրա ազդելուց: Ներկայում, երբ օրեցօր լարվում են Ճապոնիայի և Չինաստանի հարաբերությունները, Արևելաչինական ծովում նավատորմերի բախման հարցն ավելի արդիական է դառնում: Ահա այստեղ է, որ համեմատելով ճապոնական և չինական նավատորմերը՝ ակնհայտորեն կարելի է ասել, որ վերջինս շեշտակի զիջում է ճապոնական նավատորմին: Ճապոնական նավատորմի հիմքը կազմում են բազմատեսակ գերժամանակակից ամերիկյան և սեփական արտադրության ականակիր նավերը, որոնք զինվածության մակարդակով հավասար են ամերիկյան նավերին՝ գերժամանակակից բազմատեսակ հրթիռներ, հակահրթիռային «Aegis» համակարգերով¹⁶: Բացի դրանից՝ ճապոնական նավատորմն ունի նաև ուղղաթիռակիրներ

¹⁵ Ведиников Ю.В., Китайские Эсминцы: общие и частные аспекты эволюции, http://abirus.ru/user/files/Military/DDG_China.pdf

¹⁶ Toppin A., Hiraio K., World Navies Today: Japan. 23 March 2002, <http://www.hazegray.org/worldnav/>

¹⁴ Annual report to congress. Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2013, Office of the Secretary of Defense. Washington, p. 29-45.

և բավականին արդիական սուզանավեր¹⁷: Այդ բոլոր նավերի տեխնիկական մակարդակը և ինքնուրույնությունը զգալիորեն բարձր են չինական նավերից¹⁸: Ճապոնական բանակը, բացի հզոր նավատորմից, կարող է նաև օդուժով այդ ուղղությամբ կենտրոնացնել նաև 100-ից ավելի ժամանակակից կործանիչներ և ունի լավ պատրաստված ենթակառուցվածքներ՝ ընդամենը 300-500 կմ հեռավորության վրա:

Ասիական տարածաշրջանում հետաքրքիր է նաև կորեական թերակղզին, որտեղ ավելի քան 60 տարի է՝ գոյություն ունի նույն ազգի միջև ընթացող հակամարտություն: Հյուսիսային Կորեան վարուց համարվում է փակ երկիր, որի ռազմականացումը կրում է անկանոն ու հախտոն բնույթ: Այդ երկիրը, չնայած նրան, որ աշխատում է միջուկային զենքի ստեղծման ուղղությամբ, դեռ բազում խնդիրներ ունի տեխնիկական մակարդակի հետ: Նախ այդպես էլ չի ստեղծվում այդ միջուկային մարտազլխիկն իր նպատակին հասցնող հեռահար միջոցը՝ բալիստիկ հրթիռը, փորձերի զգալի մասը դատապարտվում է անհաջողության¹⁹: Այստեղ ավելի շատ քաղաքական շահարկումներ են, քան կոնկրետ գործ: Իսկ զինված ուժերի սովորական սպառազինությունը բավական հնացել է, որի կիրառությունը ժամանակակից պատերազմում քիչ հավանական է:

Հարավային Կորեայի դեպքում ամեն ինչ այլ է. երկիրը զարգանում է մեծ տեմպերով. արդյունաբերությունը աշխարհի առաջատարներից է, և զինված ուժերը ևս համապատասխան կերպով արտացոլում են իրականությունը: Կորեական բանակն ունի ամերիկյան մոդել, ռազմարդյունաբերությունը մեծապես ինտեգրված է ամերիկյանին, տեխնիկայից լավ զինված է և հզոր: Կորեական արտադրության ռազմական տեխնոլոգիաները տարեցտարի ավելի մեծ ճանաչում և համբավ են ձեռք բերում և տարածվում են աշխարհում: Նավատորմը և օդուժը ևս մարտունակ ու ժամանակակից են, տարածաշրջանում համարվում են կարևոր ռազմական և քաղաքական գործոն: Կորեական նավատորմի հիմնական նավերն են էսկադրային ակնանակիրները, որոնք բավականին ժամանակակից են, զինված են արևմտյան

տեխնոլոգիաներով ու սպառազինությամբ²⁰: Նավատորմում կան նաև այլ նավեր, մասնավորապես փոքր սուզանավեր²¹: Օդուժն ունի ավելի քան 200 միավոր ժամանակակից կործանիչներ, որոնցից մոտ 55-ը «F-15» կործանիչներ են: Տարածաշրջանում հզոր բանակների են տիրապետում ԱՄՆ-ի մյուս դաշնակիցները՝ Ֆիլիպինները, Թայվանը և Ավստրալիան:

Հիշարժան է նաև Պակիստանի ռազմական ներուժը: Նախ թեկուզ միայն այն հանգամանքը, որ այս երկիրը միջուկային զինանոցի է տիրապետում, արդեն մեծ նշանակություն ունի: Պակիստանը, տիրապետելով բավականին հզոր ռազմական պոտենցիալի, ներքին անկայունության և արտաքին միջամտությունների պայմաններում բավական թուլացրել է իր դիրքերը և ազդեցությունը: Բավական է ասել, որ Պակիստանի ողջ տարածքում ամերիկյան ուժերն առանց թույլտվության անց են կացնում տարբեր տեսակի պատժիչ գործողություններ և հարվածներ²²: Պակիստանի բանակը, ունենալով բավականին հզոր հագեցվածություն, ներկայումս գրեթե մատնված է անգործության և մոռացության, միակ գործիքը մնում է միջուկային զինանոցը: Պակիստանին այդպես էլ չհաջողվեց բանակը լիովին զարգացնել արևմտյան մոդելով՝ չնայած ամերիկյան կողմից այդքան ահռելի ռազմական աջակցությանը: Պակիստանյան ուժերն աչքի չեն ընկնում ճկունությամբ, որը թույլ կտա բանակը որպես քաղաքական խաղաքարտ օգտագործել: Իսլամական ծայրահեղականության վտանգը մշտապես կանգնած է այս երկրի գլխին:

Սրան հակառակ՝ հնդկական բանակը զարգանում է առավելապես արևմտյան մոդելով²³: Մեծ տեղ է հատկացնում օդուժին. մոտավորապես 1000 մարտական ինքնաթիռներից գրեթե 300-ը ժամանակակից ֆրանսիական և ռուսական կործանիչներ են՝ «Cy-30» և «Mirage-2000», իսկ բոլորովին վերջերս կնքվել է ևս մոտ 130 միավոր նորագույն ֆրանսիական «Rafale C1»

²⁰ Thomas B., Naval B., Leadership in Korea: The First Six Months. Naval Historical Center, 2012. p. 7-48.

²¹ <http://www.navy.mil.kr/main/index/index.jsp?menuID=001>

²² Isikoff Michael, U.S. official acknowledges drone strikes, says civilian deaths 'exceedingly rare'. http://openchannel.msnbc.msn.com/_news/2012/04/30/11475659-us-official-acknowledges-drone-strikes-says-civilian-deaths-exceedingly-rare?lite; O. Носов. США ударили парк БПА Ринеп. ЗБО. 4.2010, стр. 81.

²³ Indo-US Army Exercise Yudh Abhyas. Defence.pk. 14 March 2012. Retrieved 1 June 2012. P 2-47.

¹⁷ Koda Y., "Jieikan no Genyu Seiryoku to Shyorai Tenbo" [The Present and Future of JMSDF Ships], in Sekai no Kansen (January 2009), p. 129.

¹⁸ Japanese security. Wide-mouthed frog The country launches its biggest warship since the second world war. Aug 10th 2013. <http://www.economist.com/news/asia/21583292>; DDH-183 Izumo 22DDH Class. <http://www.globalsecurity.org/military/world/japan/22ddh.htm>

¹⁹ Ванин В., Стратегический блеф. НВО, <http://nuclearno.ru/text.asp?10947>

կործանիչների ձեռքբերման պայմանագիր²⁴: Այդ գերպայմանագրի արժեքը մոտ 20 մլրդ դոլար է: Վերջերս հայտարարվեց նաև ամերիկյան «AH-64E» հարվածային ուղղաթիռների ձեռքբերման մասին²⁵: Հնդկական օդուժը հիանալի փորձ ունի ամերիկյան, իսրայելական, ֆրանսիական և այլ երկրների հետ համագործակցության գործում: Հնդկական ռազմարդյունաբերական համալիրը նորանոր հաջողություններ է գրանցում. ստեղծվում են նոր ու հեռահար հրթիռներ: Արդեն յուրացվում է միջմայրցամաքային հեռահարությունը: Հնդկական նավատորմն աշխարհում երրորդ երկիրն է, որն ունի մեկից ավել միջինից մեծ ավիակիր նավ²⁶: Դա կարող է նշանակել, որ Հնդկական օվկիանոսում հնդկական նավատորմը հստակ կարող է գերակայության պայքար մղել անգամ ամերիկյան նավատորմի դեմ: Իսկ ցանկացած այլ երկրի ուղղակի կարող է թույլ չտալ մտնել այդ օվկիանոս: Դրանցից բացի՝ ձեռք են բերվում ռուսական ժամանակակից՝ «K-152 Nerpa»²⁷, և ստեղծվում են ռազմավարական սեփական նախագծի սուզանավեր՝ «Arihant class»²⁸: Այսինքն՝ հնդկական զինված ուժերը ներկայում ասիական ամենաճկուն գործիքն են ռազմաքաղաքական դաշտում: Հնդկական տնտեսությունը ևս ներկայումս շեշտակի աճում է և քաղաքական ազդեցության տարածման համար ստեղծում լուրջ հիմքեր:

Ռուսական բանակն այս առումով բավական հետ է մնում, վաղուց արդեն ռուսական բանակը ճկուն գործիք չէ, որը կարելի է ծառայցնել քաղաքականության: Ռուսական քաղաքական դեկալայրության համար վարդյոջ հիմնական քաղաքական գործիք է դարձել միջուկային զինանոցը, որը թերևս միակն է, որը դեռ ազդեցություն թողնում է որոշակի հարցերում: Պատահական չէ, որ ներկայումս ցանկացած խոշոր քաղաքական հարցադրումների ժամանակ ռուսական ռազմավարական օդանավերը և հրթիռները օդ են բարձրացվում: Հենց միջուկային զինանոցն

է ասիական նոր գերտերությունների քաղաքականության հիմնական գործիքը, իսկ սովորական զինված ուժերն իրականում դրանց աճանցյալն են, նախատեսված են սահմանափակ, զուտ ռազմական խնդիրներ լուծելու համար:

Շատ երկրներ, ստեղծելով միջուկային սպառազինություն, վստահ են, որ իրենց ապահովագրում են որևէ հարվածից: Փորձագետներից շատերի պնդմամբ հենց նման սպառազինությունն է տվյալ երկրներին վերջնական ապահովագրում որևէ մի գերտերության հարվածներից: Որպես վառ օրինակ է Հյուսիսային Կորեան: Առաջին հայացքից սա շատ խելամուտ է, քանի որ վերջին 20 տարում ԱՄՆ-ի հակառակորդներից, որոնք հայտնվել են հարվածի տակ, ոչ մեկը չի ունեցել միջուկային սպառազինություն: Արևմուտքում ընդհանրապես չեն պատկերացնում մեծ զոհերով որևէ պատերազմ. դա կարող է քայքայել ցանկացած պետական համակարգ և առաջացնել հեղափոխություններ: Այդ պատճառով, քնականաբար, նրանք կխուսափեն միջուկային զինանոց ունեցող երկրների հետ պատերազմել: Վերջին պատերազմները Արևմուտքը վարում է ավելի ու ավելի հեռահար՝ նվազագույնի հասցնելով զինվորների մասնակցությունը: Ներկայում շրջանառության մեջ է դրվում այլոց արյունով պատերազմներ վարելու տեսությունը, ինչպես եղավ Աֆղանստանում և Լիբիայում:

Ահա ընդհանուր այս դատողության մեջ նայելով իրերին՝ տեսնում ենք, որ կա մի էական նրբություն: ԱՄՆ-ը փորձում է շտկել նաև այս իրավիճակը, որպեսզի ոչ մի երկրի միջուկային զինանոց իրեն չապահովագրի: Նախ պետք է հասկանալ, թե ինչով է աշխարհի ամենահզոր բանակը գոնե տեսնիկապես տարբերվում «վառողի տակառի» վերածվող ասիական երկրների բանակներից:

ԱՄՆ բանակը ներկայում միակն է, որն ի վիճակի է առանց միջուկային զինանոցի լուծելու քաղաքական-ռազմավարական խնդիրներ: Ասել է թե ամերիկյան բանակն առանց միջուկային սպառազինության կարող է լուծել նաև ռազմավարական խնդիրներ: Հենց այս առարկայական տարբերությունն է, որ ԱՄՆ-ին հնարավորություն է տալիս քաղաքական հարթության մեջ, շնորհիվ բանակի, ունենալու բոլորովին այլ գործիք: Փորձեք մանրամասն ներկայացնել սա և հասկանալ, թե ինչումն է խնդիրը, ինչպես ստացվեց այնպես, որ ԱՄՆ-ին հաջողվեց, միջուկային սպառազինությունից բացի, ստեղծել նաև լրացուցիչ և ավելի

²⁴ Индия купит французские истребители Rafale на \$20 млрд. "Коммерсантъ-Online", 01.02.2012. <http://www.kommersant.ru/doc/1863220/print>

²⁵ МО Индии хочет закупить 22 вертолета AH64D "Longbow Apache", <http://www.warandpeace.ru/russia/news/view/72232/>

²⁶ Справочные данные. Вооружённые силы зарубежных стран. Индия // Зарубежное военное обозрение. - № 7, 2007, с. 70.

²⁷ АПЛ "Нерпа" передана представителям ВМС Индии, <http://lenta.ru/news/2012/01/23/nerpa/>

²⁸ Arihant - Advanced Technology Vessel (ATV), <http://www.globalsecurity.org/military/world/india/atv.htm>

ճկուն ռազմական-ռազմավարական գործիք, որի կիրառությունն ավելի արդյունավետ է: Ամերիկյան զինված ուժերը շնորհիվ իրենց տեխնիկական գերազանցության, ռազմաբազաների լայն ցանցի, հզոր օդուժի և ծովուժի կարողանում են մոլորակի ցանկացած կետում կարճ ժամանակում (24-48 ժամ) կենտրոնացնել ռազմական այնպիսի ներուժ, որը գերազանցում է սովորաբար արդեն քաղաքական մեկուսացման մեջ հայտնված ցանկացած երկրի ներուժին: Սա կոչվում է զուտ արագ կուտակում, ինչը բացի զուտ ռազմական նշանակությունից ունի նաև քաղաքական ազդեցություն: Արևմտյան դաշնակիցները սովորաբար արդեն վարում են նոր՝ հինգերորդ սերնդի, գերտեխնիկականացված պատերազմ, որը դեռ լիովին չի յուրացվում ոչ մի այլ ասիական երկրի կողմից, իսկ տարբեր սերունդների պատերազմներում, անշուշտ, հաղթում է ավելի զարգացած նորը: Այս զուտ ռազմական բաղադրիչներին պետք է զուտարենք նաև քաղաքական դաշնակիցների մեծ բանակը, տվյալ երկրի տեղեկատվական, քաղաքական ու տնտեսական մեկուսացումը և այլն: Այս ամբողջ արդյունավետ փաթեթում կա առաջին հայացքից փոքրիկ մեկ առանձնահատկություն, որը, սակայն, առանցքային դեր է խաղում: Այդ հինգերորդ սերնդի պատերազմներում ամերիկյան զինված ուժերն առաջին և անպայման ավելի արագ հարվածը հասցնում են գերճշգրիտ զենքերով: Նման զենքերի մասսայական կիրառությունը, որը ներկայումս միայն իրենք կարող են իրենց թույլ տալ, անխուսափելիորեն հանգեցնում է գոնե տեխնիկական հաղթանակի, որն էլ խելամտորեն զուգորդվում է այլ բաղադրիչներով, ու վերածվում ռազմաքաղաքական հաղթանակի: Գերճշգրիտ զենքերի այդ ճնշող գերակայությունը տեխնիկական այլ առավելությունների հետ միասին նրանց թույլ է տալիս միշտ հարվածը հասցնել առաջինը և գերծ մնալ պատասխան հզոր հարվածից: Ահա այս պարզ իրողությունն է, որ տարբերում է ամերիկյան զինված ուժերն ամբողջ աշխարհի զինված ուժերից, և սա է, որ նրանց հնարավորություն է տալիս առանց միջուկային զինանոցի ավելի ճկուն գործելու և ավելի ազդեցիկ լինելու: Փաստորեն ամերիկյան ռազմական մեքենան ներկայումս կարող է ցանկացած երկրի ռազմուժին առանց միջուկային սպառազինության հասցնել կործանարար հարված և շարքից հանել անգամ միջուկային զինանոցը: Հենց դրա մասին էին ահազանգում նաև

որոշ ռուս փորձագետներ²⁹: Իհարկե այս մոդելն արդեն մի քանի անգամ փորձարկվել է, ոչ ոք չի կարողացել հակահարված տալ և դիմակայել: Սակայն տվյալ իրավիճակում, երբ դրված է միջուկային զինանոցի հարցը, նրանց հարկավոր է բացառել անգամ մեկ փոքր հակահարվածի հնարավորությունը:

Ահա այս տեսանկյունից է հարկավոր ընենել ամերիկյան նոր հայեցակարգը և համընդհանուր հակահրթիռային պաշտպանության խնդիրը:

Տվյալ պահին այդ պաշտպանությունը դեռ գործում է սահմանափակ հնարավորություններով և լիարժեք գործարկման կարող է հասնել ոչ շուտ, սակայն պլանների համաձայն՝ վերջում այն պետք է կարողանա ապահովել ԱՄՆ-ի և դաշնակիցների լիարժեք պաշտպանությունը բալիստիկ հրթիռների հարվածներից: Լիարժեք համակարգն իր մեջ պետք է ներառի հսկողության լայն ցանց, բազում տեսակի հակահրթիռներ, որոնք կարող են տեղակայվել աշխարհի տարբեր հատվածներում: Դրանք կարող են լինել մինչև մի քանի հազար հակահրթիռներ, որոնց մի մասը կունենա ցամաքային, մնացած մասը՝ ծովային տեղակայում: Այստեղ հատկապես հետաքրքիր է հենց ծովային տեղակայումը, որը կարող է միանգամից լուծել մի քանի խնդիրներ: Ծովային բաղադրիչը կարևոր է նրանով, որ նավերը կարող են շարժվել ջրերով, ուր կամենան, և միաժամանակ կունեն նաև այլ խնդիրներ՝ Համաշխարհային օվկիանոսում ծովային գերակայության հաստատման համար: Ըստ պլանի՝ մի քանի տարի անց ծովային պաշտպանության «Aegis» համակարգով կարող են զինված լինել ավելի քան 100 միայն ամերիկյան հաճանավոր ու ականակիրներ՝ չհաշված դաշնակիցների նավերը: Յուրաքանչյուր նման նավ կարող է կրել մինչև 90-100 միավոր հակահրթիռ³⁰: Եթե Համաշխարհային օվկիանոսում միաժամանակ լինեն մոտ 100 նման նավեր, որոնց ընդհանուր համագարկի պաշարը կազմի մոտ 10 000 հակահրթիռ, նշանակում է՝ Ասիայից պետք է արձակվի առնվազն 5000-ից ավելի մեծ հեռահարության բալիստիկ հրթիռ, որպեսզի գոնե մեկը հնարավորություն ունենա հասնելու ԱՄՆ-ի տարածք: Եվ սա այն դեպքում, եթե չենք հաշվում ամերիկյան ցամաքային տեղակայման այլ համալիրների

²⁹ Криницкий Ю.В., Тикшаев В.Н., Проблемы организации ПВО подвижных объектов государственного значения. Военная Мысль, 6/2010, с. 41-46.

³⁰ Navy Aegis Ballistic Missile Defense Program. Background and Issues for Congress. Congressional Research Service. Washington, April 19, 2011, p. 2.

հակահրթիռները: Ցամաքային բաղադրիչների (հակահրթիռներ, ռադիոտեղորոշման կայաններ և այլն) տեղակայման աշխարհագրությունը խոսում է միայն այն մասին, որ այդ համակարգը նախատեսված է ասիական ողջ տարածաշրջանից արձակված հրթիռների խոցման համար: Դրանք բոլոր տեղակայվում են ասիական խոշոր երկրների շրջակայքում, օվկիանոսներում և վտանգավոր այլ ուղղություններում: Առաջին հայացքից մասսայական հրթիռարձակումների դեպքում ոչ մի հակահրթիռային համակարգ չի կարող արդյունավետ գործել, դա հին աքսիոմ է: Ընթացիկ շուրջ բանակցությունների ժամանակ ամերիկյան կողմը ևս պնդում է և փորձում ներկայացնել, որ այդ համակարգը, օրինակ, նախատեսված չէ ռուսական կամ չինական հրթիռների խոցման համար: Նրանք ևս պնդում են, որ իրենց համակարգը չի կարող մասսայական հրթիռների արձակման դեպքում արդյունավետ գործել: Սակայն, ինչպես նշեցինք, ամբողջ նրբությունն այն է, որ ամերիկյաներն ունեն իրենց թակարոջը. նման հրթիռների մասսայական արձակումներին նախորդում է ամերիկյան ՕՀՄ-ների մասսայական ու գերճշգրիտ հարվածները, որոնցից հետո կփրկվեն բալիստիկ հրթիռների նշված քանակի 10-20 տոկոսը: Հենց այդ քանակին էլ հակահրթիռային պաշտպանությունը կարող է չեզոքացնել: Վերը նշվածը հենց այն մասին էր, որ առաջին իսկ հարվածով ամերիկյան ՕՀՄ-ները կարող են շարքից հանել այդ 5000 հրթիռների մինչև 90 տոկոսը: ԱՄՆ-ը այսօր արդեն ի վիճակի է մեկ հարվածով արձակելու ավելի քան 10 000 գերճշգրիտ հրթիռներ: Կրկնակի հարվածների դեպքում դրանք կարող են լինել մինչև 20-30 հազար: Միայն 2013 թ. Վաշինգտոնը պատվիրել է ավելի քան 10 000 միավոր գերճշգրիտ հարվածային միջոցներ՝ ավելի քան 10 մլրդ դոլար արժողությամբ³¹: Որպես համեմատություն նշենք, որ 2003 թ. Իրաքյան պատերազմում ամերիկյան ՕՀՄ-ները ընդհանուր արձակել են մոտ 20 000 գերճշգրիտ հարվածային միջոց³²:

Բոլոր ասիական երկրների բանակները, միասին վերցրած, չունեն 2000-3000 կմ և ավելի հեռահարության 5000 միավոր

հրթիռներ, որոնք ի վիճակի են հասնելու ԱՄՆ կամ նրա բազաներին: Նման հրթիռների քանակի ավելացումն էլ այնքան դյուրին գործ չէ, և արագորեն հնարավոր չէ դրանք արտադրել: Իսկ, ինչպես նշեցինք, հակահրթիռային պաշտպանությունը կարող է ունենալ ավելի քան 10 000 հակահրթիռ:

ՕՀՄ-ների մասսայական հարվածից հետո ասիական երկրների ունեցած անգամ 5000 հրթիռներից կարող են փրկվել ոչ ավելի քան 1000-ը: Իսկ ամերիկյան հակահրթիռային լիարժեք գործարկված համակարգը արդեն կարող է չեզոքացնել այդ 1000-ին, որոնք որպես պատասխան կարձակվեն դեպի ԱՄՆ կամ նրա դաշնակիցների ուղղությամբ: Ամերիկյան լիարժեք հակահրթիռային պաշտպանությունը նույնիսկ կարող է չեզոքացնել այդ 1000 հրթիռների մարտագլխիկները, չնայած ամերիկյան նավերի վրա տեղակայված համակարգերը վտանգավոր են հենց նրանով, որ այդ 1000 հրթիռներին կարող են խոցել մինչև մարտագլխիկների անջատումը: Սա այն դեպքում, եթե անգամ չհաշվենք.

- ՕՀՄ-ների կրկնակի հարվածների գործոնը, երբ արդեն չեն մնա 1000, այլ ավելի քիչ,
- արդեն ԱՄՆ-ի տարածքի պաշտպանությունը, որը կարող է խոցել անկում ապրող մարտագլխիկներին,
- տիեզերական նախագծերը, որոնք մարտագլխիկներին կարող են խոցել տիեզերքում և այլն:

Ահա և առանց ամերիկյան միջուկային պոտենցիալի ասիական միջուկային պոտենցիալի չեզոքացման բանաձևը: Բնականաբար իրական կյանքում ՕՀՄ-ներով մասսայական հարվածը լավագույն դեպքում կիրառվելու է մեկ երկու պետության նկատմամբ, որի դեպքում պատկերը ավելի տխուր կարող է լինել: Ողջ ասիական տարածքը միաժամանակ չի պատերազմելու ԱՄՆ-ի դեմ, իսկ այդ տարածքում նրանք միշտ էլ դաշնակիցներ կունենան:

Վերջ շարդրվածը նշանակում է, որ ասիական գերուզմականացումը շարունակվում է. այն ցանկացած պահի կարող է վերածել պատերազմի տարածաշրջանում: Սակայն այդ ռազմական ներուժը մեծ հաշվով մրցակից չէ Արևմուտքի համար, որը դեռ պահում է հատկապես տեխնիկական գերակայությունը: Համաշխարհային օվկիանոսի և օդատիեզերական հարթության հսկողության դեպքում Արևմուտքը շարունակելու է ապահովել իր համաշխարհային ռազմական գերակայու-

³¹ Washington Beef up the Gulf States with 10,000 Strike Weapons Worth US\$10 Billion, OCTOBER 17, 2013BY. http://defense-update.com/20131017_gulf_states_strike_weapons.html

³² Белкин В., Мухаметжанова А., Является ли высокая точность оружия «Абсолютной»? Вестник Воздушного Флота. май-июнь. 2003, стр. 58-61; Сидорин А.Н. и др. ВС Зарубежных государств. М., 2009, с. 93.

թյունը: Իսկ այդ հարթություններում գերակայության ապահովումն ընթացքի մեջ է: ԱՄՆ-ը ողջ Ասիայի շրջակայքում ստեղծում է հարյուրավոր նոր ռազմակայաններ, Չինաստանի շրջակայքում ամենուր ծովային և օդային ռազմաբազաներ են, անգամ վերադառնում են Վիետնամ: Օդային գերակայությունը առհասարակ բացառիկ է: ամերիկացիները ստեղծում են կրկնակի օդային գերակայություն՝ անօդաչուների և հիմնական³³: Անօդաչուների միջոցով ստեղծված օդային գերակայությունը նոր երևույթ է ընդհանրապես: Դրանց միջոցով ամերիկացիները ողջ աշխարհում ստեղծել են հետախուզադիվերսիոն գործողությունների մի համընդհանուր դաշտ, որը կիրառելի է աշխարհի երկրների գերակշիռ մասի նկատմամբ: Երբ, որտեղ հարկավոր է, մեկ հարվածով ոչնչացնում են անցանկալի անձանց և թույլ չեն տալիս կոնֆլիկտների ավելի մեծ հասունացում: Այսինքն՝ անարյուն պատերազմները դառնում են կիրառելի: Ասիական երկրների համար միջուկային սպառազինությունը, մնալով որպես անգերազանցելի զինատեսակ, այնուամենայնիվ կորցնում է իր բացարձակ գերք լինելու հնարավորությունը և չի ապահովում ո՛չ անպարտելիություն, ո՛չ պաշտպանվածություն նոր ամերիկյան համակարգի դեմ:

³³ Այս եզրույթները զուտ ռազմական բացատրություն ունեն և դուրս են տվյալ նյութի քննարկման թեմայից:

ԿՈՎԿԱՍ

ՎԱՀՐԱՄ ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՅՈՒՄԻ-ՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ: ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿ

The North Caucasus remains one of the volatile regions of the Russian Federation. Political, ethnic, sectarian and social divisions define the reality on the ground. According to the population census of 2010, there are 1.2 mln Armenians who live in the Russian Federation and more than 630.000 Armenians live in the region which is largely referred as the North Caucasus although, in administrative terms, the region is divided into two Federal okrugs, republics, regions and krais. From time to time, the security issues of Armenian population make the local and Armenian headlines. The article addresses a set of urgent questions dealing with political, social and ethnic complexities of Armenians living the region. It also brings up a few challenges which require both vigilance and actions.

Հյուսիսային Կովկասը եղել և շարունակում է մնալ ՌԴ-ի կարևորագույն նշանակություն ունեցող տարածաշրջաններից մեկը, և այնտեղ տեղի ունեցող ցանկացած խորքային զարգացում ունենում է համառուսաստանյան հետևանքներ: Հս. կովկասյան հանրապետությունները և վարչատարածքային միավորները (երկրամասեր, շրջաններ) կառավարչական նպատակով ներառված են ՌԴ-ի Հյուսիսկովկասյան և Հարավային դաշնային օկրուգներում:

Հյուսիսային Կովկասում տեղի ունեցող քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և դավանաբանական գործընթացներն իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև այդ տարածաշրջանում ապրող հայության վրա: 2010 թ. համառուսաստանյան մարդահամարի տվյալներով նշված դաշնային օկրուգներում (Դերբենդից Ռուստով և Աստրախանից Մոզի) ապրում է առավել քան 630.000 հայ¹, և սա այն դեպքում, երբ մարդահամարի մասնակիցները, ռուսաստանյան օրենսդրության համաձայն, ազգային պատկանելիությունը նշել են ըստ ցանկության: Ոչ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ սակայն այդ թիվը հարկ է առնվազն կրկնապատկել, հետևաբար իրական թվաքանակի վերաբերյալ մեր պատկերացումները բավական մոտավոր են: Եթե անզամ ուղղորդվենք 2010 թ. մարդահամարի տվյալներով, ապա խնդրոք առարկա տարածաշրջանում բնակվում են Ռուսաստանում ապրող հայության կեսից ավելին²: Ավելին, Կրասնոդարի և Ստավրոպոլի երկրամասերում հայերը բնակության քանակով ռուսներից հետո երկրորդն են (համապատասխանաբար՝ 281.680 և 161.324 բնակիչ), Ռուստովի շրջանում՝ երրորդը՝ 110.727-ով, Հւ. Օսիայում՝ չորրորդը՝ 16.235-ով, Վոլգոգրադում՝ հինգերորդը՝ ավելի քան 27.000 բնակչությամբ: Մինչդեռ Չեչնիայում, Ինգուշեթիայում և Կալմիկիայում հայերի թվաքանակի մասին ոչ մի նշում չկա³:

Տարբերվում է նաև հայերի սոցիալական ինտեգրման աստիճանը: Ավելին, որոշ ռուսմոսսիորդներ առանձնացնում են 5 խումբ հայերի: Առաջինը Հայաստանից մեկնած հայերն են, որոնք պահպանում են հայրենիքի հետ կապը, դրա շնորհիվ՝ նաև լեզուն և ավանդույթները, արդյունքում այս խումբն առանձնանում է մյուս խմբերից, ինչպես ընդունված է կոչել՝ «մյուս հայերից»: Երկրորդ խումբը, որն ընդունված է կոչել «բաքվեցի հայեր», ներառում է Ադրբեջանի տարածքից բռնագաղթածներին, որոշ դեպքերում այս խմբի հետ են ինքնանույնականացվում նաև ԱՂԻՄ-ի տարածքից բռնագաղթածները, անզամ Վրաստանից և Հյուսիսային Կովկասի այլ հանրապետություններից

տեղափոխվածները: Այս խմբի բնութագրական կողմերից են հայերենի ոչ բավարար իմացությունը, գերազանցապես ռուսերենով շփումը, ավելի խորքային ինտեգրումը, անզամ ձուլումը տեղական սոցիումին, թեև Գանձակի (Կիրովաբադի), Գետաշենի հայությունն առավելապես բնակվում է համատեղ: Երրորդ խումբը «միջինասիական հայերն» են, որոնք գերազանցապես տեղափոխվել են Ղազախստանից, Թուրքմենստանից և Տաջիկստանից: Այս խմբի անդամների մոտ հայ ինքնության հետ ինքնանույնականացումը թույլ է արտահայտված. նրանք բավական արագ են ինտեգրվել Ռուսաստանի հարավային տարածքների բազմաէթնիկ իրականության մեջ: Չորրորդ խումբը «ռուսահայերն» են, որոնք նախնիներն այս տարածաշրջանում հաստատվել են 18-19 դդ., և շատ հաճախ ներկայանում են որպես այդ տարածքների տեղաբնակներ: Նրանք խորությամբ ներթափանցած են ռուսական մշակույթի մեջ, և որոնց մոտ երկար ժամանակ հայկական ինքնությունը դեռ չի խաղացել: Վերջին շրջանում, սակայն, այս խմբին պատկանող ընտանիքներում նկատվում է վերադարձ դեպի ինքնության ակունքներին, որն արտահայտվում է հայոց լեզվի և մշակույթի նկատմամբ հետաքրքրության տեսանելի աճով: Վերջին՝ հինգերորդ խումբը, «աշխատանքային ներգաղթյալներն» են, որոնք նպատակ չունեն այս կամ այն կերպ ինտեգրվելու տեղական գործընթացների մեջ, նրանք ներկայությունը ժամանակավոր բնույթ է կրում, սակայն թվաքանակի կեծույթները թույլ չի տալիս այս խմբին անտեսել⁴:

Տարածաշրջանում հայտնի են մի շարք գյուղեր, որոնք գերազանցապես հայկական են. օրինակ՝ Ստավրոպոլի երկրամասի հայկական Եդեսիա, Կոչքիշու, Լիսոգոսկայա, Նեզլորնայա, Կրասնոկունսկայա և Շահումյան գյուղերը: Մի շարք քաղաքներում կան հայկական թաղամասեր (Պյատիգորսկ, Կիսլովոդսկ): Որոշ դեպքերում էլ, ապրելով գերազանցապես իսլամադավան հասարակություններում և համայնքներում, անզամ գերազանցապես ռուսաբնակ երկրամասերում, հայերը դեմ հանդիման են կանգնում կրոնական, էթնիկական և քաղաքական բնույթ ունեցող բախումների, խնդիրների:

Հյուսիսային Կովկասում ապրող հայերի անվտանգության

¹ Информационные материалы об окончательных итогах Всероссийской переписи населения 2010 года, Федеральная Служба Государственной статистики, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm

² Счит 2010 թ. մարդահամարի տվյալների՝ ՌԴ-ում ապրում է 1.184 մլն հայ:

³ Информационные материалы об окончательных итогах Всероссийской переписи населения 2010 года, Федеральная Служба Государственной статистики, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi1612.htm

⁴ Армяне Юга России: Опыт Социологического Исследования, ред. Волков Ю. Г., 2011, Ростов-на-Дону-Москва, Социально-гуманитарные науки, с. 17-20.

խնդիրները ժամանակ առ ժամանակ սրվում են՝ կապված ազգամիջյան և դավանաբանական հարաբերություններում լարվածության ալիքների և տազնապային տրամադրությունների հետ: Թեև հայերի նկատմամբ խտրականության և բռնության դրսևորումների առումներով իրավիճակն այժմ ընդհանուր առմամբ կայուն է, սակայն, հաշվի առնելով իսլամական ծայրահեղականության վերելքի համառուսաստանյան ընդգրկումը, կազակական շարժումների ժամանակ առ ժամանակ ակտիվացումը, ապա Հյուսիսային Կովկասում ապրող հայության անվտանգության ապահովման մեխանիզմների շուրջ անհրաժեշտ են գործուն բանաձևերի մշակում: Ավելին, Լիբանանյան պատերազմը, Սիրիայում շարունակվող ճգնաժամը ցույց տվեցին, որ իսլամադավան հասարակություններում ապրող հայությունը չափազանց խոցելի է, ուստի, հետագայում նմանատիպ զարգացումներից խուսափելու և համապատասխան հետևություններ անելու նպատակով անհրաժեշտություն կա վերլուծելու Հյուսիսային Կովկասում ապրող հայերին առնչվող անվտանգության որոշ խնդիրներ և առաջարկելու գործողությունների ծրագիր: Ավելին, Հյուսիսային Կովկասով (Հւ. Օսեթիա) են անցնում Հայաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող մայրուղիները (ռազմավարական, ռազմասուական ճանապարհները), որոնք պահանջում են տարածաշրջանին հատկացնել հավելյալ ուշադրություն:

2014 թ. փետրվարին Սոչիի օլիմպիական խաղերը և այդ նպատակով տարածաշրջանում կատարված ներդրումները ևս որոշակի լարվածություն են հաղորդել, որոնք, քաղաքական ու տնտեսական ազդեցությունների բաժանման հարցերից բացի, առաջ են բերել նաև անվտանգության և հարակից բնույթի փոխյրացնող խնդիրներ: Գոյացած հակասությունները կարող են մերթ ընդ մերթ Նոր սրությանը դրսևորվել անգամ օլիմպիական խաղերի ավարտից հետո՝ տնտեսական և ազդեցության գոտիների բաժանումների հետ կապված:

Մարտահրավերներ

Էթն-քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական առումներով Հյուսիսային Կովկասը ՌԴ-ի ամենաբարդ տարածաշրջաններից մեկն է: Սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական լարվածության ավելանում են նաև կառավարման մեխանիզմների

անարդյունավետ կիրառման խնդիրները, կոռուպցիան, ինչպես նաև հակասահաբեկչական գործողություններին հատկացվող դաշնային բյուջետային հատկացումները, որոնք ոչ միայն սոցիալական լարվածության պատճառ են դառնում, այլև ազդում տարածաշրջանում բարոյահոգեբանական մթնոլորտի ձևափոխումների վրա:

Վերջին տարիներին Հյուսիսային Կովկասում սկիզբ են առել մի շարք այլ պատմագաղափարախոսական բնույթի գործընթացներ, որոնք ունեն արտաքին ուղղորդում և միտված են Հյուսիսային Կովկասի ժողովուրդների համակեցության խաթարմանը⁵: Մի շարք երկրներ (ԱՄՆ, Թուրքիա, Սաուդյան Արաբիա, Քաթար), միջազգային կազմակերպություններ, հիմնադրամներ տարածաշրջանում սկիզբ են դրել պատմության վերանայման գործընթացների, որոնք նպատակ են հետապնդում վեր հանելու վիճելի պատմաքաղաքական պատմություններ (ուբիխական հարց, ադիգեյների ցեղասպանություն և այլն) և ստեղծել կոնֆլիկտածին իրավիճակներ: Այս քննարկումների արդյունքում սրվել են Հյուսիսային Կովկասում ապրող ռուսների և տեղաբնակ այլ էթնիկ միավորումների միջև հակասությունները: Որպես հետևանք՝ նկատվում է ռուս ազգաբնակչության արտագաղթ, իսկ լեռնաբնակ բնակչությունը բնակություն է հաստատում քաղաքային և հարթավայրային շրջաններում:

Հաճախակի են դարձել միջէթնիկական բնույթի բախումները՝ չեչենների, թուրք-մեսխեթների, ջրդերի, ադրբեջանցիների, հույների, ռուսների (կազակներ, սըինսեդներ) և հայերի մասնակցությամբ: Նմանատիպ բախումները ժամանակ առ ժամանակ տեղի են ունենում Հյուսիսային Կովկասի վարչատարածքային միավորների քաղաքներում (Կիսլովոդսկ, Եսենտուկի, Պյատիգորսկ):

Այսպիսով՝ Հյուսիսային Կովկասում կարող ենք առանձնացնել կոնֆլիկտների կամ կոնֆլիկտածին իրավիճակների մի քանի մակարդակ՝ ա) կրոնական-դավանաբանական (իսլամադավաններ ընդդեմ քրիստոնեաների, որոնք երկուսն էլ իրենց հերթին բաժանվում են տարաբնույթ կրոնադավանա-

⁵ Матишов Г. Г., Батиев Л. В., Пашенко И. В., Атлас социально-политических проблем, угроз и рисков юга России, Том 4: Специальный Выпуск. Причины и обстоятельства роста напряженности, поиск путей стабилизации на Северном Кавказе, РАН Южный научный центр, Ростов-на-Дону, 2010, с. 34-36.

բանական շերտերի՝ սուննի-շիա, սալաֆիական-վահաբիական և այլն, իսկ քրիստոնեության պարագայում՝ ուղղափառ և առաքելական, բ) սոցիալ-տնտեսական (Սոցիի օլիմպիական խաղերի պատճառով տարածաշրջանում ոչ միայն լարվածության օջախներ ստեղծվեցին, այլև սկսվեցին ժողովրդագրական բնույթի տեղաշարժեր դեպի Հս. Կովկասի արևելյան հատված, գ) էթնիկական, դ) ազգային, ե) աշխարհաքաղաքական և այլն:

Իսլամական ծայրահեղականության վերելքը

Թեև ՌԴ-ի իշխանությունները հավաստիացնում են, որ Հյուսիսային Կովկասում ահաբեկչությունն ամբողջությամբ արմատախիլ է արված, սակայն իրականությունն այլ է: Իսլամական ծայրահեղական շարժումները շարունակում են անարգել գործել ու ընդլայնվել Հյուսիսային Կովկասի հանրապետություններում: Դադստանը շարունակում է մնալ ահաբեկչությունների էպիկենտրոնը, ավելի նվազ թվով ահաբեկչություններ տեղի են ունենում Չեչնիայում, ապա Ինգուշեթիայում, Կաբարդինո-Բալկարիայում, Հս. Օսիայում, Ստավրոպոլի երկրամասում, Կարաչաևո-Չերկեսիայում: Միայն 2011 թ. Հս. Կովկասում տարվող գործողությունների, որը բնութագրվում է նաև զինված հակամարտություն, հետևանքով 750 մարդ սպանվել է, 628-ը վիրավորվել: 2012 թ. զոհվել է 700 մարդ (404-ը՝ ահաբեկչական խմբավորումների մասնակիցներ, 209-ը՝ իրավապահներ, 87-ը՝ խաղաղ բնակիչներ)⁶, 2013 թ. վեց ամիսների ընթացքում՝ 242-ը: Ծայրահեղ սալաֆիական ուղղությունը վերջին տարիներին մեծ ներուժ է կուտակել՝ մարդկային և ֆինանսական մեծածավալ ռեսուրսներ, որն իր հերթին հանգեցրել է հանրային վայրերում կրոնական կենսակերպի, կրոնական բնույթի հավաքների, ցույցերի և ծիսակարգերի տեսանելի աճի⁷:

Հարկ է նշել, որ միայն Հս. կովկասյան հանրապետություններում չէ, որ տեղի են ունենում ահաբեկչական գործողություններ, դրանք ստեպ-ստեպ տեղ են գտնում նաև Հյուսիսային Կովկասի, առավելապես, «ռուսական» երկրամասերում և համայնքներում՝ Ստավրոպոլ, Դոնի Ռոստով, Կրասնոդար,

Վոլգոգրադ և այլն: Այս հանգամանքը նպաստում է Մոսկվայի երբեմն անհամաչափ, երբեմն՝ անհամապատասխան արձագանքին: Հյուսիսային Կովկասում տեղի ունեցած ցանկացած լայնամասշտաբ ահաբեկչական գործողությունից հետո ուղքի է հանվում Մոսկվայի և ՌԴ-ի այլ մեծ քաղաքների ամբողջ իրավապահ համակարգը, որն իր հերթին հասարակության շրջանում հանգեցնում է «հակակովկասյան» տրամադրությունների հերթական ալիքին:

2014 թ. փետրվարին Սոչիում նախատեսվում են օլիմպիական խաղերի անցկացումը, որը, սոցիալ-տնտեսական ու էկոլոգիական խնդիրներից բացի, տարածաշրջանում արդեն ստեղծել է բավական լարված միջէթնիկ մթնոլորտ: Հայտնի է, որ ինքնահռչակ «Կովկասյան էմիրության» ղեկավարը՝ էմիր Դուկու Ումարովը, կոչ է արել վերսկսելու ահաբեկչությունների շարքը Ռուսաստանում՝ օլիմպիական խաղերին վնասելու կամ դրանց նախապատրաստման ընթացքը խաթարելու նպատակով⁸: Թեև ՌԴ-ի իշխանություններն առանձնահատուկ ուշադրություն են հատկացնում հակաահաբեկչական միջոցառումներին, սակայն թեկուզ և մեկ նման գործողություն կարող է բացասական ալիքի պատճառ դառնալ:

Սոչիում և օլիմպիական տարածքներում ապրող և աշխատող մեծաթիվ հայ քնակչության շրջանում կարող են խորանալ խունապային տրամադրությունները: 2010-12 թթ. ընթացքում լարվածություն պատճառ դարձավ Սոչիի բնակիչների և Հյուսիսային Կովկասի այլ հանրապետություններից ժամանած աշխատանքային ներգաղթյալների միջև ծագած բախումները, որոնք ոչ միայն չնվազեցին, այլև սկսեցին առավել լայն ընդգրկում ստանալ: Այս տարի գարնանը հայերի և տեղաբնակ կամ Հյուսիսային Կովկասի արևելյան հանրապետություններից ժամանածների միջև տեղի ունեցած բախումների հետևանքով տեղի ոստիկանությունը ձերբակալեց շուրջ 200 հայ երիտասարդի, որոնց թվում էին նաև մարմնամարզիկներ և համայնքի ազդեցիկ անդամներ⁹: Ձերբակալված հայերից մի քանիսը հետագայում դատապարտվեցին ազատազրկման:

⁶ В ходе вооруженного конфликта на Северном Кавказе в 2012 году погибли и были ранены 1225 человек, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/218940/>
⁷ Ավելի մանրամասն տե՛ս Матвишов Г. Г., նշվ. աշխ., էջ 94-96:

⁸ Доку Умаров угрожает терактами во время Олимпиады в Сочи: Террорист призвал к срыву «сатанинских» игр, <http://www.kommersant.ru/doc/2369628>, 16.12.2013
⁹ Кто разжигает конфликт между армянами и дагестанцами в Сочи?, http://www.miacum.am/gazeta/2012/05/28/draka_v_sochi

ՌԴ-ի հայկական շրջանակներում աճում է դժգոհությունը նաև Ռուսաստանի հայերի միության նկատմամբ: Վերջինիս ղեկավարությունը քննադատվում է իշխող «Միացյալ Ռուսաստան» կուսակցության հետ սերտաճելու, հայությանը, հատկապես Հյուսիսային Կովկասում ապրող հայերին հուզող խնդիրներին նկատմամբ անտարբերություն ցուցաբերելու համար:

Հայադաստի դրսևորումները

Հյուսիսային Կովկասում տեղի ունեցող իրադարձությունների խորապատկերին առանձնանում են այլատյացության և անհանդուրժողականության դրսևորումներն ընդդեմ տեղաբնակ, ոչ տեղաբնակ և ոչ իսլամադավան ժողովուրդների: Արդյունքում, մեծ թիվ է կազմում ներքին տեղահանվածները, որոնք լքել են մշտական բնակության վայրերը՝ տեղի տալով անվտանգության սպառնալիքներին: Հյուսիսային Կովկասում ապրող հայության համար այս խնդիրն առավել էական է, քանի որ առկա է օտար և վտանգավոր տարր ընկալվելու նախադեպերի կրկնությունը: Օրինակ՝ 2000-ականներին բազմաթիվ էին դեպքերը, երբ հայերը հարձակումների ենթարկվեցին հանցագործ խմբավորումների, անձանց և տխրահոջակ «սքինհեդներին» կողմից: Քիչ չէին նաև պատերի վրա գրված հակահայկական կարգախոսները, հայկական գերեզմանների, խաչքարերի, մշակութային օջախների անարգման դեպքերը: Հարկ է փաստել, որ երկրամասից երկրամաս, հանրապետությունից հանրապետություն, քաղաքից քաղաք հայության անվտանգության և էթնիկ համակեցության իրավիճակները տարբեր են: Եթե Ռուստովի շրջանում և Ստավրոպոլում միջէթնիկական բախումները, կենցաղային բնույթի հակասությունները լայն ընդգրկում չունեն, ապա Կրասնոդարի երկրամասը ժամանակ առ ժամանակ աչքի է ընկնում ամենատարբեր հակասություններով, հայության դեմ ուղղված կոչերով, հայտարարություններով և ինֆորմացիոն հարձակումներով¹⁰:

Վերջին անգամ 2012 թ. օգոստոսին այլատյացություն սերմանող հայտարարությամբ հանդես եկավ Կրասնոդարի երկրամասի ղեկավար Ա. Տկաչովը: Նա կոչ արեց վտարելու կովկասյան հանրապետությունների քաղաքացիներին և, ձևավորելով «կա-

զակական գորագնդեր», երկրամասում կարգ ու կանոն հաստատել¹¹: Այս հայտարարությունն առաջ բերեց հակազդեցություն հայերի և տեղաբնակ այլ ժողովուրդների կողմից: Կրասնոդարի երկրամասի Հայկական համակարգող խորհուրդն անգամ հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ դատապարտելով Տկաչովի հակասահմանադրական նախաձեռնությունը:

Վերջին շրջանում ՌԴ-ում մեծ ընդգրկում է ստացել փախստականների դեմ բացասական տրամադրությունների տարածումը, որոնք հիմնականում սկիզբ են առնում Մոսկվայից և հատկապես՝ քաղաքապետ Սոբյանինի հայտարարություններից: Հասկանալիորեն Սոբյանինը արտացոլում է ՌԴ-ի քաղաքական վերնախավի առնվազն մի հատվածի տրամադրությունները, և այդ հայտարարությունները հիմնականում դրական արձագանք են ստանում հասարակության կողմից: Պետության քաղաքական կենտրոնում առկա նման տրամադրությունների այլընտրանքային մեկնաբանությունները շրջաններում շատ ավելի արմատական ու ապակառուցողական դրսևորումներ կարող են ստանալ (և ստանում են), որոնցից կարող են տուժել մեր հայրենակիցները: Քաղաքական գործիչներից հետ չեն մնում նաև հրապարակախոսները և լրագրողները, օրինակ՝ 2012 թ. ընթացքում նմանատիպ քայլերով աչքի ընկավ քաղաքական մեկնաբան, լրագրող Մակսիմ Շևչենկոն, որի հասցեին հենցեցին մեղադրանքներ՝ կազակներին հայերի դեմ հանելու, Հյուսիսային Կովկասի պատմությունը խեղաթյուրելու և միջէթնիկական բախումներ հրահրելու:

Անկեայտ է, որ Հյուսիսային Կովկասում հնարավոր խորքային ցնցումների հետևանքով հայությունը կամ կհեռանա դեպի ավելի հյուսիս, կամ կվերադառնա Հայաստան. անհնար է բացառել նաև կորուստների կամ այլ հնարավոր բացասական գործընթացների ցեղասարները: Նման մեծածավալ արտագաղթ արդեն առկա է Դերբենդից, որտեղ հայության թիվն էապես նվազել է: Այս առումով հարկ է իիշել, որ 2010 թ. հոկտեմբերին Ստեփանակերտում անցկացված լրագրողների համահայկական 5-րդ համաժողովի ընթացքում համաձայնություն է ձեռք բերվել առավել հետևողական լինել Հյուսիսային Կովկասում տեղի ունեցող գործընթացների վերաբերյալ ու առավել հաճախ արձագանքել

¹⁰ Армяне Юга России: Опыт Социологического Исследования, №2, աշխ., էջ 47-52:

¹¹ Качев фильтрует Кубань, http://www.gazeta.ru/politics/2012/08/03_a_4709217.shtml

ընթացիկ գործընթացներին: Հյուսիսային Կովկասից ժամանած հայազգի լրագրողներն անգամ զուգահեռներ անցկացրին 1975-90 թթ. Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմի, դրա պատճառով դատարկված հայկական համայնքի և Հյուսիսային Կովկասում աճող իսլամական ծայրահեղականության հնարավոր հետևանքների միջև¹²:

Հնարավոր զարգացումներ

Կրասնոդարի և Ստավրոպոլի երկրամասերում, Ռոստովի շրջանում, ինչպես նաև Հս. Կովկասյան հանրապետություններից յուրաքանչյուրում առկա խնդիրները տարբերվում են մյուսներից: Ավելին, համայնքից համայնք, երկրամասից երկրամաս, հանրապետությունից հանրապետություն տարբեր է թե՛ հայության ինքնատույնականացումը, թե՛ հայության տարբեր խմբերի միջև հարաբերությունները, թե՛ հայության ընկալումը տեղաբնիկների և ներգաղթյալ այլ էթնիկ խմբերի կողմից, թե՛ հայության հարաբերությունները տեղաբնիկ և ոչ տեղաբնիկ էթնիկ միավորների հետ: Ուստի, մեկ բանաձևի մշակումն անկարող է լուծել առկա խնդիրները: Անհրաժեշտություն կա հետևողականորեն մշակելու և իրականացնելու այնպիսի ռազմավարական ծրագրեր, որոնք ունենան միջնաժամկետ և երկարաժամկետ բաղադրիչներ և պարունակեն արդյունավետության ստուգման չափորոշիչներ:

Խնդրո առարկա տարածաշրջանում գործում են ՀՀ երկու հյուպատոսություններ Սոչիում և Ռոստովում: Նպատակահարմար է ՀՀ դիվանագիտական կամ պետական ներկայացուցչության ինչ-որ ձև գտնել նաև Հյուսիսային Օսիայում, որը կապահովի ՀՀ քաղաքացիների կապը և տրանսպորտային միջոցների անխափան աշխատանքը: Այդ ներկայացուցչությունն աշխարհագրական առումով առավել մոտ կլինի Հս. Կովկասի արևելյան հանրապետություններում տեղի ունեցող իրադարձություններին և հնարավոր կլինի առավել օպերատիվ կերպով արձագանքել զարգացումներին: Հյուսիսային Օսիայում նման ներկայացուցչության առկայությունը հնարավորության կտա նաև աշխարհագրորեն առավել մոտ գտնվելու ՀՀ Օսիային և դրա շերտիիվ տեղում ինտենսիվ (տեսանելի կամ ոչ այնքան) աշխատանքներ տանելու պաշտոնական Ցիսինվալու հետ:

¹² Հյուսիսային Կովկասի հայության խնդիրները մշտապես ուշադրության կենտրոնում պետք է լինեն, <http://www.panarmenian.net/arm/world/details/55347/>

Համագործակցության ուղիներից կարող է լինել կապերի հաստատումը Հյուսիսային Օսիայի և ՀՀ պետական մարմինների միջև, կառավարական այցելությունները և ակտիվ շփումները: Դա բարենպաստ ֆոն կստեղծի նաև տեղի հայության համար: ՀՀ-ի կողմից նման քայլերի ձեռնարկումը, բարոյական աջակցությունը մեծապես կդյուրացնեն մի շարք նախաձեռնությունների ընթացքը և կամրապնդեն համայնքի հեղինակությունը:

Նպատակահարմար է նաև նպաստել հայերի մասնակցությանը այն տեղական ինքնակառավարման մարմիններում և ընտրովի պաշտոններում, որտեղ այն առաջ չի բերի դժգոհություն համայնքների ոչ հայ բնակիչների կողմից: Միևնույն ժամանակ հայության մասնակցությունը քաղաքական գործընթացներին կամ անդամակցությունը ընդդիմադիր կուսակցություններին պետք է տարվեն հնարավորինս հմուտ և ուղղորդված կերպով:

Էական խնդիր է նաև Հայաստանից մեկնող հայերի (թե՛ սեզոնային, թե՛ աշխատանքային, թե՛ մշտական) սոցիալական խնդիրների լուծումը, որոնք շատ դեպքերում հայտնվում են մարզինալացված սոցիալական կարգավիճակում, չեն կարողանում ձեռք բերել «սոցիալական լեգիտիմություն»: Այդ խնդրի լուծման ուղղությամբ հարկավոր է շոշափելիորեն բարձրացնել հանրային իրազեկվածություն երկրի ներսում:

Տարածաշրջանի մի շարք մշակութային հուշարձանների անվտանգությանը պետք է զբաղվեն պետական մարմինները՝ թույլ չտալու համար նրանց անարգման դեպքերի կրկնությունը: ՀՀ մշակույթի նախարարությունը կարող է այս հարցում լինել առավել հետևողական և ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների օգնությամբ կարող է համակարգել այդ հարցի առաջնորդումը: Ընդ որում՝ առաջ քաշելով փուլավոր կամ վերանորոգման կարիք ունեցող եկեղեցիների (Սբ. Կարապետը՝ Նեպլիտայում, Սբ. Գևորգը՝ Սուլթան-Սալիում և այլն) կամ մշակութային այլ կոթողների հարցը՝ հնարավոր կլինի տրամադրությունների և ընկալումների փոփոխություն կատարել տեղի և դաշնային իշխանությունների մոտեցումներում:

Տեղական մարզպետարաններում և վարչական կենտրոններում կարող են գործել տեղեկատվական կենտրոններ (օր.՝ American Corners) հայության տեղեկատվությունը ավելացնելու նպատակով: Հետապնդելով նույնատիպ նպատակ՝ Հայաստա-

նում գործող «Ռուսաստանի մշակույթի տան» օրինակով Հս. Կովկասի մի քանի հայաիոծ բնակավայրերում կարող են գործել «Հայաստանի մշակույթի տներ»:

Հայաստանի բուհական և հետբուհական համակարգը, գիտական և ակադեմիական շրջանակները կարող են փոխգործակցության եզրեր գտնել Հս. Կովկասում ապրող ժողովուրդների հետ ուսումնասիրությունների իրականացման նպատակով: Այն նպատակով ՀՀ ԳԱԱ ինստիտուտներում կարող են տարեկան 1-2 գիտահետազոտական թեմա հաստատել, որոնք նվիրված են Հս. Կովկասում հայության խնդիրներին: Սույն ուսումնասիրությամբ զբաղվողները հնարավորություն կստանան առավել խոր ծանոթանալու Հս. Կովկասում ապրող հայությանը հուզող խնդիրներին:

ՆԱՐԵԿ ԳԱՍՏՅԱՆ

**ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՇԻՔԵՐՆ ՈՒ ԱՈՒՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ներածություն

Թեև Եվրոպական միությունը (ԵՄ) համեմատաբար երիտասարդ արտաքին քաղաքական դերակատար է, դրա արտաքին քաղաքականության առանձնահատկությունները տարբեր ակադեմիական-փորձագիտական շրջանակների ուշադրության կենտրոնում են: Այս համատեքստում ԵՄ-ն հաճախ բնորոշվում է «փափուկ ուժ», «փոխակերպող ուժ» և «նորմատիվային դերակատար» արտահայտություններով՝ հիմք ընդունելով դրա արտաքին քաղաքականության ոճային և բովանդակային որոշ առանձնահատկություններ: Միաժամանակ, հիմք ընդունելով վերջին շրջանում Կասպյան-սևծովյան մեծ-տարածաշրջանում ԵՄ-ի ակտիվության աճը, խնդիր է առաջանում պարզել, թե որքանով են նշյալ բնորոշումները կիրառելի այս տարածաշրջանում և, մասնավորապես, դրանում կամրջող նշանակություն ունեցող Հարավային Կովկասում ԵՄ-ի քաղաքականության բնութագրման համար:

Եվրոպական միությունը՝ որպես «փափուկ ուժ» և «նորմատիվային» դերակատար

Հարևան երկրների ու տարածաշրջանների հետ փոխհարաբերություններում ԵՄ-ն բնութագրվում է առավելապես որպես «փափուկ ուժ», որը, ըստ Ջ. Նայի, ենթադրում է, որ այդ դերակատարի գործողությունները հենվում են երեք «գրավչություն-

ների» վրա՝ նրա մշակութիւնը, քաղաքական արժեքները և գործընկերների կողմից լեգիտիմ ընկալվող արտաքին քաղաքականությունը¹: Գործնականում սա դրսևորվում է նրանում, որ, մի կողմից, ԵՄ-ի «ներքին կյանքի» հիմքում ընկած են որոշակի նորմեր և սկզբունքներ, որոնց շնորհիվ ԵՄ-ն ընկալվում է որպես «անվտանգության ընկերակցության», խաղաղության և բարեկեցության տարածություն, իսկ, մյուս կողմից, իր արտաքին հարաբերություններում ԵՄ-ն չի կիրառում «կոշտ ուժին» բնորոշ գործիքներ և խուսափում է ուժի կիրառումից կամ դրա սպառնալիքից²: Փոխարենը ԵՄ-ն ձգտում է «համոզել», «գայթակղել» իր գործընկերներին՝ գործել որոշակի ձևով: Այդ նպատակով որպես հիմնական գործիք ԵՄ-ն կիրառում է երկու մեթոդների համակցություն՝ փոխալսականությունը՝ պետական իշխանության ինստիտուտներին առաջարկելով ֆինանսատնտեսական և տեխնիկական «քաղցրահաց» որոշակի նորմատիվ-իրավական և ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների դիմաց, և սոցիալականացումը՝ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների միջոցով հասարակության ներսում խթանելով որոշակի սոցիոմշակութային փոփոխություններ³:

Վերոնշյալի համատեքստում ԵՄ-ն դիտարկվում է նաև որպես «նորմատիվային դերակատար», այսինքն՝ ԵՄ-ն առավելապես նորմատիվային, այլ ոչ թե ռացիոնալ արտաքին քաղաքական դերակատար է: Ըստ այդմ, ԵՄ-ի հիմքում ընկած են անդամ-երկրների համար ընդհանրական արժեքներ ու նորմեր (խաղի կանոններ), և այդ ներքին նորմատիվային էությունն արտացոլվում է նաև ԵՄ-ի արտաքին քաղաքականության մեջ³:

Հարկ է հիշատակել արտաքին քաղաքականության տիպավորման մի մոտեցում՝ հիմնված միջազգային դերակատարների արտաքին քաղաքական նպատակների ու դրանց իրագործման

համար կիրառվող միջոցների հարաբերակցության վրա (տե՛ս աղյուսակ):

Նորմատիվային արտաքին քաղաքական տիպը ենթադրում է նորմատիվային արտաքին քաղաքական նպատակի և դրա իրագործման նորմատիվային միջոցների առկայություն, իսկ դերակատարի քաղաքականությունն, ըստ այդմ, ուղղված կլինի միջազգային իրավունքի ու ինստիտուտների ամրապնդմանը:

Արտաքին քաղաքականության տիպերը⁴

		Արտաքին քաղաքական նպատակներ	
		Նորմատիվային	Միջոցային
Արտաքին քաղաքականության միջոցներ	Նորմատիվային	Նորմատիվային	Ստատուս քվո
	Միջոցային	Կայսերական	Քաղաքական
		<i>Արտաքին քաղաքականության տիպ</i>	

Realpolitik տիպի դեպքում դերակատարն իր արտաքին քաղաքական նպատակներին հասնելու համար օգտագործում է ողջ «զինանոցը», ներառյալ՝ հարկադրանքի մեթոդները: *Կայսերական* տիպի դեպքում դերակատարն իր հանդես է գալիս նորմատիվային նպատակներով, սակայն դրանցով չի սահմանափակվում և միջազգային նորմերի փոխարեն օգտագործում է իր արտաքին քաղաքական ողջ «զինանոցը» նորմեր ներմուծելու համար, եթե անգամ դա հակասում է միջազգային իրավունքին: *Սպարտուս քվո* տիպի դեպքում դերակատարը գործում է առկա միջազգային համակարգի շրջանակներում, իրականացնում իր ներքին և միջազգային պարտավորություններին համապատասխան քաղաքականություն: Նա չունի նորմատիվային արտաքին քաղաքական նպատակներ, այլ ընդամենը պահպանում է առկա միջազգային ստատուս քվոն: Սակայն հեղինակները նկատում են, որ արդյունավետ նորմատիվային արտաքին քաղաքականության համար նպատակի ու միջոցների համապատասխանությունը դեռ բավարար չէ, և դերակատարը պետք է նաև ունենա որոշակի նորմատիվային ազդեցություն: Վերջինս պետք է լինի *ակնկալվող*, իսկ հակառակ դեպքում՝ քաղաքականության արդյունքները կլինեն *չակնկալված*⁵:

¹ Ståle Nye, J. S. The Future of Power. New York: Public Affairs, 2011, p. 84:
² Այս հանգամանքը չի կարելի ընկալել որպես ԵՄ-ի «բարի կամքի» դրսևորում, քանի որ նրա մի շարք անդամներ հաճախ են ներգրավված լինում ուժի կիրառում և սպառնալիք ներառող միջազգային ռազմական օպերացիաներում: Սա կարող է նշանակել, որ ԵՄ-ն կամ պարզապես նախընտրում է այլ կերպ գործել, կամ էլ, ինչ-ինչ ներքին ու արտաքին գործոնների պատճառով, ի վիճակի չէ գործելու «կոշտ ուժի» նման:
³ Ståle Schimmelfennig F., Sedelmeier U. (Eds.), The Europeanization of Central and Eastern Europe, pp. 1-28:
⁴ Ståle, օրինակ, Manners I. The normative power of the European Union in a Globalised World, in Laidi Z. (Ed.), EU Foreign Policy in a Globalized World Normative power and social preferences, Routledge, 2008, pp. 23-28:

⁴ Աղյուսակն ըստ՝ Tocci N. (Ed.), Who is a Normative Foreign Policy Actor? The European Union and its Global Partners, CEPS, Brussels, 2008, p. 12:
⁵ Tocci N. (Ed.), նշվ. աշխ., էջ 5-8:

Նկատելի է, որ ԵՄ-ի արտաքին քաղաքականության մեջ գնալով մեծ նշանակություն են ստանում որոշակի նորմերի արտահանումն ու միջազգայնացումը: Անգամ տարբերում են արտահանման «փափուկ» և «կոշտ» տեսակները: Առաջին դեպքում ԵՄ-ն առաջարկում է վարքի այլընտրանք, որն այնքան հրապուրիչ է, որ այլ դերակատարներ որոշում են ընդօրինակել այն, իսկ երկրորդը ենթադրում է ունակություն՝ խթանելու նորմատիվային փոփոխություններ՝ օգտագործելով միջազգային հարաբերությունների ավանդական մեթոդները, ներառյալ՝ ուժի կամ դրա սպառնալիքի կիրառումը⁶: Այնպես է, որ ԵՄ-ն առավել արդյունավետ է նորմերի «փափուկ» արտահանման հարցում, որն արտահայտվում է անդամակցության թեկնածու, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև գործընկեր պետությունների նորմատիվային փոխակերպման՝ եվրոպականացման գործում: Այս համատեքստում էլ հենց ԵՄ-ն դիտարկվում է նաև որպես իր անդամ և հատկապես թեկնածու պետությունների քաղաքականությունը («վարք») փոփոխելու ունակ «փոխակերպող ուժ»⁷:

ԵՄ-ի՝ որպես «նորմատիվային դերակատարի» դիտարկման քննադատները նկատում են, որ միջերկրծովյան տարածաշրջանում ԵՄ-ի ժողովրդավարացման ու ազատականացման ձգտումներն իրականում ուղղված են ընդամենը տեղի ավտորիտար վարչակարգերի «զսպմանն» ու դրանց տարածաշրջանում ԵՄ-ի աշխարհատեսական քաղաքականության վրա հնարավոր բացասական ազդեցությունը սահմանափակելուն⁸: Որոշ հեղինակներ էլ նկատում են, որ ԵՄ-ի պետությունները բոլոր-

վին էլ չեն հրաժարվել իրենց ազգային արտաքին քաղաքականությունից, իսկ ԵՄ-ի ընդհանուր արտաքին և անվտանգության քաղաքականությունը շարունակում է մնալ միջկառավարական համագործակցության հարթակ: Այս իմաստով ԵՄ-ն ոչ նորմատիվային և ոչ էլ տնտեսական դերակատար չէ, այլ, ավելի շուտ, ոչ տիպիկ դերակատար է, որը ծառայում է անդամ պետությունների հավաքական (հաճախ՝ հակասական) շահերի առաջխաղացմանը⁹:

Բնականաբար, նշյալ արտաքին քաղաքականության տիպերն իդեալական են, և իրականում կարելի է խոսել միայն դերակատարի վարքում այս կամ այն տիպի գերակայության մասին: Ավելին, նորմատիվային քաղաքիչի վրա շեշտադրումը դեռ չի խոսում դերակատարի հզորության մասին. այդպիսի տիպը կարող է լինել նաև ներքին սահմանափակումների, հարաբերական թուլության արդյունք, կամ էլ այդ քաղաքականության անբավարար արդյունավետությունը կարող է լինել «անբարենպաստ միջավայրի» հետևանք (օրինակ՝ ազդեցիկ այլ դերակատարների հետ մրցակցությունը կամ անկառավարելի տարածաշրջանային իրադրությունը):

ԵՄ-ի հարավկովկասյան քաղաքականության պարճառականները և հակասականությունը

Փորձենք պարզել՝ ԵՄ-ի վերոնշյալ բնութագրումները որքանով են կիրառելի Հարավային Կովկասում նրա քաղաքականության համատեքստում: Անշուշտ, այս տարածաշրջանի նշանակությունը ԵՄ-ի արտաքին և անվտանգային քաղաքականության մեջ գնալով աճում է, ինչի մասին վկայում են տարածաշրջանի երկրների հետ երկկողմ և բազմակողմ համաձայնագրերի քանակական աճն ու բովանդակային ընդլայնումը: Դրանցից հատկապես նշանակալի են եվրոպական հարևանության քաղաքականություն (ԵՀՔ) իր «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրով, «Հարավային զազային միջանցքը», ինչպես նաև Սևծովյան սինեքրիս: Հարավային Կովկասը՝ որպես կամուրջ տարածաշրջան, հատուկ դերակատարում ունի նաև ԵՄ-ի կենտրոնաստիճանային ռազմավարության, ինչպես նաև խոշոր էներգետիկ-հարողակցային ծրագրերի՝ ԻՆՕԳեՅԻԹ-ի և ՏՐՆԱԿ-ԵՄ-Կ-ի իրականացման գործում:

⁹ Sion Adrian H.-P. «Normative» Power Europe: a Realist Critique. Journal of European Public Policy, 13.2, March 2006, pp. 220, 231:

⁶ Sion, օրինակ, Cavatorta F., Tonra B. Normative Foundations in the EU Foreign, Security and Defence Policy. The Case of the Middle East Peace Process: A View from the Field, School of Law and Government, Dublin City University, Glasnevin, Dublin 9, Ireland, 2007, pp. 4-5:

⁷ Sion, օրինակ, Grabbe H., The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe, Palgrave Studies in European Union Politics, 2006, p. 231, Leonard M., Europe's transformative power, 01 February 2005 <http://www.cer.org.uk/publications/archive/bulletin-article/2005/europes-transformative-power>

Որոշ հեղինակներ էլ ուշադրությունը կենտրոնացնում են եվրոպականացման սահմանների ու սահմանափակումների վրա: Sion, օրինակ, Börzel T.A., The Transformative Power of Europe Reloaded. The Limits of External Europeanization, KFG Working Paper Series, No. 11, February 2010, Kolleg-Forscherguppe (KFG), «The Transformative Power of Europe», Freie Universität Berlin; Popescu N., The limits of EU's transformative power, <http://blogs.euobserver.com/popescu/2009/07/23/on-eus-transformative-power/>

⁸ Sion մասնակրապես՝ Samir A., Kenz A. E. Europe and the Arab World: Patterns and Prospects for the New Relationship. New York, NY: Zed Books, 2005:

ԵՄ-ն մեծ կարևորություն է տալիս հարևան տարածաշրջաններում էներգետիկ-հաղորդակցային ծրագրերի ներդրմանն ու անխափան աշխատանքին, տարածաշրջանային կայունության և համագործակցության ապահովմանը, միգրացիոն հոսքերի կառավարմանն ու ներպետական բարեփոխումների իրականացմանը: Անվտանգության այդ չափումներն ամրագրված են նաև 2003 թ. ընդունված Եվրոպական անվտանգության ռազմավարության (ԵԱՌ)¹⁰ մեջ, և վերը հիշատակված ծրագրերն ուղղակիորեն կամ միջնորդված կերպով ուղղված են ռազմավարության մեջ նշված անվտանգային սպառնալիքների (ահաբեկչություն, միջազգային կազմակերպված հանցավորություն, ՁՈՁ տարածում, տարածաշրջանային հակամարտություններ, «չկայացած պետություններ») հաղթահարմանը: Ըստ այդ փաստաթղթի՝ ԵՄ-ի գլխավոր խնդիրներից մեկը միության շուրջ անվտանգության ապահովումն է՝ անվտանգ հարևանության կառուցումը: Իսկ դրան հասնելու համար ԵՄ-ը պետք է նպաստի, «որպեսզի ԵՄ-ից արևելք և Միջերկրական ծովում նրա սահմանների երկայնքով գոյություն ունենա լավ կառավարվող պետությունների գոտի»¹¹:

Արդեն իսկ ԵՀԲ տարածությունում ԵՄ-ի գործունեության մեջ հստակ երևում է ԵԱՌ-ի գլխավոր նպատակադրությունը՝ «բարեկանների գոտու» ստեղծումը, որն արտացոլված է և ԵՀԲ ռազմավարական փաստաթղթում, և Բարսելոնայի հռչակագրում, և «Արևելյան գործընկերության» մեկնարկային զագաթնաժողովի համատեղ հայտարարության մեջ¹²: Այստեղ, ըստ էության, ԵՀԲ-ն հանդես է գալիս որպես «շինիրապարակ» հարավային և արևելյան տարածաշրջաններում ԵՄ-ի անվտանգության քաղաքականության համար, որի վրա հետագայում կառուցվեցին

«Միջերկրծովյան միությունը»՝ հարավային, և «Արևելյան գործընկերությունը»՝ արևելյան ուղղություններով¹³:

Սակայն ԵՄ-ի հարավկովկասյան քաղաքականության համատեքստում տեսանելի է նաև որոշակի հակասություն՝ հայտարարված նորմատիվային արժեք-նպատակների և դրանց ուղղված գործնական քաղաքականության միջև: Արևելյան չափմամբ ԵՄ-ի առանցքային ծրագրերում (ԵՀԲ, ԱԳ, Հարավային միջանցք, Սևծովյան սիներգիա) նկատելի է երեք փոխկապակցված և ծրագրերից յուրաքանչյուրում տարբեր աստիճանակարգություն ունեցող նպատակների առկայություն՝ էներգետիկ համագործակցություն, տարածաշրջանային կայունություն ու համագործակցություն, արդյունավետ պետության կառուցում: Սրանք կարելի է դիտարկել որպես ԵՄ-ի հարավկովկասյան քաղաքականության *պարզառականներ*: Մասնավորապես, Եվրոպան կասպյան և կենտրոնասիական էներգետիկ տարածաշրջաններին կապակցող Հարավային Կովկասում ԵՄ-ի առաջնահերթություններից են 1. անդրատածաշրջանային էներգետիկ և հաղորդակցային ուղիների կառուցումը, 2. դրանց անխափան գործառնության համար անհրաժեշտ է ապահովել *տարածաշրջանային կայունություն և համագործակցություն*, 3. իսկ դրան կարելի է հասնել տարածաշրջանի երկրների ու նրանց փոխհարաբերությունների *եվրոպականացման* միջոցով՝ ենթադրելով, որ այդ տնտեսաքաղաքական արդիանալիզման ուղղությամբ կատարված ցանկացած քայլ կնվազեցնի տարածաշրջանային լարվածությունն ու ռազմական բախման հավանականությունը:

Սակայն այս հարցում ԵՄ-ի հարավկովկասյան քաղաքականությունը դրսևորում է ներքին հակասականություն: ԵՄ-ի էներգետիկ աշխարհաքաղաքականությունն իրականացվում է առավելապես **Real Politik**-ի, այլ ոչ թե նորմատիվային սկզբունքով: Տարածաշրջանային կայունության և համագործակցության խթանումը ևս հեռու է նորմատիվայնությունից և գերազանցապես կառուցված է **ստատուս քվոյի** սկզբունքի վրա. այս հարցում ԵՄ-ը նախընտրում է գործել առկա միջազգային-իրավական շրջանակներում, քան փոխակերպել տարածաշրջանի

¹⁰ Stū A Secure Europe in a Better World - European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003.

^{*} ԵԱՌ ներդրումից հինգ տարի անց ներկայացվեց նաև դրա հաշվետվությունը, որում սպառնալիքների ցուցակին ավելացվել էին նաև էներգետիկ և կիրառական գոյության ապահովումն ու կլիմայի փոփոխությունը: Stū Report on the Implementation of the European Security Strategy, Brussels, 11 December 2008, S407/08, p. 5

¹¹ Stū A Secure Europe in a Better World, նշվ. աշխ., էջ 7-8:

¹² Stū Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, Brussels, 11.3.2003, COM(2003) 104 final, Barcelona Declaration and Euro-Mediterranean partnership http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15001_en.htm, Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009

¹³ ԵՄ-ի արտաքին անվտանգության քաղաքականության առանձնահատկությունների վերաբերյալ եղիկակի դիտարկումների մասին տես Գալստյան Ն. Ս., Դեթերմինանտы и особенности политики Европейского союза на Южном Кавказе. Доклад. Международная конференция “Восточное партнерство: цели – практика – вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах, включенных в программу”, Краков, Польша, 19 ноября, 2013 г., с. 2-5 <http://www.academia.edu/5176299/> :

աշխարհաքաղաքական իրողությունները: Եվ միայն երրորդ՝ պետական կառավարման բարեփոխումների ոլորտում է ԵՄ-ն հանդես գալիս իսկապես որպես **նորմատիվային** դերակատար: Սակայն այդ ուղղությամբ էլ ԵՄ-ի ջանքերը կարելի է արդյունավետ համարել տարածաշրջանի ոչ բոլոր երկրներում:

Ակնհայտ է, որ առաջին երկու պատճառականների հարցում ԵՄ-ն Հարավային Կովկասում չի իրականացնում «նորմատիվային առաքելություն»: Ավելին, ԵՄ-ի՝ առավելապես ռացիոնալ-ռեալիստական էներգետիկ աշխարհաքաղաքականությունը՝ զուգորդված տարածաշրջանային կայունության ապահովման հարցում փաստացի ստատուս քվո դիրքորոշմամբ, հակասում է իր իսկ հռչակած նորմատիվային նպատակներին: Մասնավորապես, Ադրբեյջանին ռազմավարական գործընկերոջ կարգավիճակ տալը, նրա հետ էներգետիկ համագործակցության ընդլայնումն այն դեպքում, երբ դրանից ստացվող եկամուտներն Ադրբեյջանն օգտագործում է իր սպառազինական ներուժն ավելացնելու համար, հակառակ ազդեցություն ունեն տարածաշրջանային կայունության վրա: Իսկ այդ համագործակցության խորացումը «Սաֆարովի դեպքի» և այդ երկրում եվրոպակա-նացման անհաջողության ֆոնի վրա նշանակալիորեն վնասում է ԵՄ-ի՝ «ազնիվ միջնորդի» և «փափուկ ուժի» համբավը: Այստեղ հարկ է հիշատակել նաև ԵՄ-ի կողմից նրան անդամակցության թեկնածու և 1995 թ-ից նույն մաքսային միության մեջ մտնող Թուրքիայի՝ Հայաստանի նկատմամբ քաղաքականությունն ու մոտեցումը փոխակերպելու անկարողությունը, ինչպես նաև վրացական հակամարտությունների գոտում ԵՄ-ի իրականացրած վերակառուցման ու ֆինանսատնտեսական աջակցության ֆոնին¹⁴ արցախյան հակամարտության տարածքում նմանատիպ ծրագրերի բացակայությունը:

¹⁴ ԵՄ-ն ֆինանսավորել է Հարավային Օսիայի և Աբխազիայի հետպայտերագմական վերականգնման ու բարեփոխումների աշխատանքները: Ընդհանուր առմամբ, 1997-2006 թթ. ընթացքում ԵՄ-ը տրամադրել է մոտ 33 մլն եվրոյի աջակցություն: Տե՛ս Summary on EU-Georgia Relations http://eeas.europa.eu/georgia/eu_georgia_summary/index_en.htm

Եզրակացություն

Կարծում ենք՝ պետք չէ ոչ իդեալականացնել, ոչ էլ թերագնահատել ԵՄ-ի նորմատիվ ունակությունը: Իրականում ԵՄ-ի նորմատիվային ուժը՝ եվրոպականացման ունակություններն ունեն իրենց սահմաններն ու սահմանափակումները, և եթե այն բավական արդյունավետ է անդամ ու թեկնածու-երկրների դեպքում, ապա անդամակցության հեռանկար չունեցող գործընկեր-երկրների համար այդ էֆեկտը բավական սահմանափակ է: Ավելին, կախված ԵՄ-ի տարածաշրջանային քաղաքականության նպատակներից՝ կոնկրետ տարածաշրջանի երկրների ու նրանց փոխհարաբերությունների եվրոպականացումը կարող է ծառայել այլ՝ առավել ռացիոնալ կամ պրագմատիկ շահերի:

Կարելի է արձանագրել, որ ԵՄ-ի «նորմատիվային աշխարհաքաղաքականությունն» արևելյան ուղղությամբ ունի մի շարք ներքին և արտաքին սահմանափակումներ: Մասնավորապես

- Այն առավել արդյունավետ է թեկնածու և, այսպես կոչված, «եվրոպական հեռանկար» ունեցող երկրների դեպքում, մինչդեռ այդպիսի նպատակ կամ հեռանկար չունեցող պետությունների դեպքում եվրոպականացման արդյունքներն անկանխատեսելի են: Ավելին, եվրոպականացման էֆեկտն անհամեմատ թույլ կամ բացակայում է այն երկրների դեպքում, որոնք դրանում քիչ շահագրգռված են, իսկ փոխարենը ԵՄ-ն ինքն ունի այդ երկրներից կախվածություն:

- ԵՄ-ի «նորմատիվային աշխարհաքաղաքականությունը» ներսից թուլացնում են նաև կոնկրետ տարածաշրջաններում անդամ-պետությունների ունեցած գերակայությունների, մոտեցումների տարբերություններն ու նրանց շահերի մրցակցությունը¹⁵:

- Լուրջ սահմանափակող դեր ունի նաև այն հանգամանքը, որ արևելյան ուղղության վրա ակտիվ խաղացողներ են նաև այնպիսի տարածաշրջանային ու արտաքին դերակատարներ, ինչպիսիք են ԱՄՆ-ը, ՌԴ-ն, Թուրքիան, Իրանը:

¹⁵ ԵՄ-ի անդամ պետությունների արտաքին քաղաքական նախապատվությունների, ինչպես նաև Հարավային Կովկասի ընկալման տարբերությունների մասին տնս մասնավորապես Eapczynski M., The European Union's Eastern Partnership - Chances and perspectives, CRIA, VOL. 3 (2) - Spring, 2009, pp. 144-146, Ghazinyan A. (Ed.), EU's Foreign and Security Policy in the South Caucasus, Interdisciplinary Research, CELI, 2010, pp. 44-47, 54-56, Hahn I., Schuch G. (Ed.), German Foreign Policy and Eastern Partnership, Position Paper of the Eastern Partnership Task Force, DGAPstandpunkt Februar 2012 N° 1, p. 2:

• Իրենց ազդեցություն են թողնում նաև տարածաշրջանի «փոքր» խաղաղոջների արտաքին քաղաքական և տարածաշրջանային միմյանցից տարբերվող նախապատվությունները:

Քանի որ ԵՄ-ին հեռանկարային անդամակցությունը՝ որպես գլխավոր «քաղցրահաց», այդքան էլ կիրառելի չէ Հարավային Կովկասի համար, ԵՄ-ն պետք է կարողանա առավել արդյունավետ օգտագործել համագործակցության առկա ծրագրերը՝ դրանք դարձնելով ոչ պակաս հրապուրիչ ու շահեկան: Ակնհայտ է, որ ԵՄ-ի ներկայիս էներգետիկ աշխարհաքաղաքականությունը և տարածաշրջանային կայունության ապահովման հրամայականն այսօր հակասության մեջ են: Բացի դրանից՝ աճող կախվածությունը տարածաշրջանի տարանցիկ ուղիներին ու պաշարներից նվազեցնում է ԵՄ-ի կարողությունը՝ նորմատիվային «ճնշում» գործադրել տարանցիկ երկրների վրա և փոխակերպել ոչ միայն տեղի երկրների տնտեսաքաղաքական համակարգերը, այլև նրանց ներկայիս հակամարտային հարաբերությունները:

Հակամարտությունների հարցում ԵՄ-ն պետք է հրաժարվի «անատամ» հայտարարությունների և պարիտետի պահպանման քաղաքականությունից՝ քննադատությունը ոչ միայն դարձնելով հասցեական, այլև դրանք զուգորդելով կոնկրետ գործողություններով:

Հաշվի առնելով տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական իրողությունները՝ ԵՄ-ն պետք է գտնի իր գործընկեր-երկրների ու նրանց խնդիրների նկատմամբ անհատական և տարածաշրջանային մոտեցումների միջև ճիշտ բալանս՝ մի կողմից, արձագանքելով այդ երկրների անհատական պահանջմունքներին, մյուս կողմից՝ նրանց ներգրավելով տարածաշրջանային փոխգործակցության մեջ: Դրա համար կարող են հարթակ ծառայել ինչպես տարածաշրջանային նպատակային նոր ծրագրերը, այնպես էլ մերձսահմանային համագործակցության խթանումը: Չուզահեռաբար ԵՄ-ն պետք է շարունակի շեշտադրել վարչական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները գործընկեր երկրներում՝ այդպես նպաստելով նաև ներպետական ժողովրդավարացման էֆեկտի մեծացմանը նրանց միջպետական հարաբերություններում:

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Արաքս Փաշայան, պ. գ. թ., դոցենտ

Այնպես էլ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի արաբական երկրների բաժնում՝ որպես ավագ գիտաշխատող: Զբաղվում է արաբական երկրների ներքին և արտաքին հիմնախնդիրների, «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպության, ինչպես նաև «քաղաքական իսլամի» ուսումնասիրությամբ:

Վահրամ Պետրոսյան պ. գ. թ., դոցենտ

Երևանի պետական համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի դոցենտ է: Չուզահեռաբար վարում է ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի հայ-քրդական առնչությունների բաժնի վարիչի պաշտոնը: Զբաղվում է քրդագիտական հիմնախնդիրներով, Թուրքիայի և ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքական խնդիրների ուսումնասիրությամբ:

Նատալյա Սլարոյան պ. գ. թ.

Տ. Շևչենկոյի անվան Կիևի ազգային ինստիտուտի ռազմական և միջազգային հումանիտար իրավունքի խնդիրների գիտահետազոտական բաժնի ավագ գիտաշխատող է: Զբաղվում է մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ԱՄՆ և Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականության գործիքակազմի ուսումնասիրությամբ, ինչպես նաև զրբալացման պայմաններում Պարսից ծոցի երկրների ներքին և արտաքին խնդիրների հետազոտությամբ:

Աղավնի Հարությունյան, պ. գ. թ.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Արևելյան Ասիայի երկրների բաժնի ավագ գիտաշխատող է: Զբաղվում է Մերձավոր Արևելքի և Եվրասիական և ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջաններում Չինաստանի ժողովրդական Հանրապետության քաղաքականության հիմնահարցերի ուսումնասիրությամբ:

Նարեկ Մկրտչյան

Երևանի պետական համալսարանի համաշխարհային պատմության ամբիոնի ասպիրանտ է: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը ներառում է Միջին Ասիայի՝ մասնավորապես Ղազախստանի,

հետխորհրդային ազգաշինության և արդիականացման գործընթացների համեմատական ուսումնասիրությունը:

Արծրուն Հովհաննիսյան

ՀՀ ՊՆ մամուլի քարտուղար, ռազմական վերլուծաբան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի հայցորդ, զբաղվում է ռազմարվեստի պատմության և տեսության, սպառազինությունների զարգացման հարցերով, ինչպես նաև տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական զարգացումների ուսումնասիրությամբ:

Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, պ. գ. թ.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանային միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության բաժնի ավագ գիտաշխատող է: Զբաղվում է Թուրքիայի նորագույն պատմության և տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրներով:

Նարեկ Գալստյան ք. գ. թ., դոցենտ

ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի դոցենտ է: Մասնագիտական հետաքրքրությունների շրջանակը ներառում է եվրոպական ինտեգրման ռազմական և քաղաքական ասպեկտները, եվրոպականացումը, տարածաշրջանայնությունը, ՀՀ և ԵՄ-ի արտաքին և անվտանգային քաղաքականությունը:

AUTHORS

Araks Pashayan (PhD), assoc. prof.

Senior Research Fellow at the Department of Arab Countries at the Institute of Oriental Studies NAS RA. Main fields of her research include domestic and foreign political issues of Arab Countries, Organisation of Islamic Cooperation, as well as “political Islam”.

Vahram Petrosyan (PhD)

Associate Professor of the Department of International Relations and Diplomacy of the Faculty of International Relations of the Yerevan State University (YSU). He is also the head of the Department of Armenian-Kurdish Relations at the Institute of Armenian Studies, YSU. Main fields of his research include the problems of Kurdish studies and the Turkish and U.S. foreign policy issues.

Natalia Slobodyan (PhD)

Senior Research Fellow at the Department of the problems of Military and International Humanitarian Law at the Military Institute of T. Shevchenko, National University of Kiev. Main fields of her research include the study of U.S. and Russia foreign policy instruments in the Middle East region as well as the domestic and foreign policy issues of Persian Gulf countries in the context of globalization.

Aghavni Harutyunyan (PhD)

Senior Research Fellow at the Department of Eastern Asian Studies at the Institute of Oriental Studies, NAS RA. Main areas of her research include China's foreign policy in the Middle Eastern, Eurasian and Asia-Pacific regions.

Narek Mkrtchyan

PhD student at YSU, Department of World History. The scope of his research refers to the comparative analysis of Post-Soviet nation building of Inner Asia and especially that of Kazakhstan.

Artsrun Hovhannisyan

Press Secretary of MoD of RA, defense analyst. The main fields of his research include the warfare and defense theories, armament technologies, regional military-political issues.

Department for Regional International
East at the Institute of Oriental Studies,
which include the modern history of Turkey

of Political institutions and processes of
tions of YSU. His professional interests
tical aspects of European integration,
Design and Security policy of RA and EU.

АВТОРЫ

Аракс Пашаян к.и.н., доцент

Старший научный сотрудник отдела Арабских стран Института востоковедения НАН РА. Занимается внутренними и внешнеполитическими проблемами арабских стран, изучением вопросов организации "Исламского сотрудничества" и политического ислама.

Ваграм Петросян к. и. н.

Доцент кафедры международных отношений и дипломатии Факультета международных отношений Ереванский государственный университет (ЕГУ). Заведующий отдела армяно-курдских отношений Института Армяноведческих исследований ЕГУ. Занимается изучением проблем курдоведения, а также внешней политики Турции и США.

Наталья Слободян к.и.н.

Старший научный сотрудник, научно-исследовательского отдела проблем военного и международного гуманитарного права, Военный институт Киевского национального университета им. Т. Шевченко. Занимается изучение инструментов внешней политики США и России в ближневосточном регионе, исследует внутренние и внешнеполитические проблемы стран Персидского залива в условиях глобализации.

Агавни Арутюнян, к. и. н.

Старший научный сотрудник отдела Стран Восточной Азии Института востоковедения НАН РА. Изучает вопросы политики КНР в ближневосточном, евразийском и азиатско-тихоокеанском регионах.

Нарек Мкртчян

Аспирант ЕГУ, кафедры всеобщей истории. Сфера его исследований включает сравнительный анализ постсоветского государственного строительства Центральной Азии, в особенности Казахстана.

Арцрун Оганесян

Пресс Секретарь МО РА, военный аналитик. Занимается вопросами военного искусства, военной теории и развития военной техники, изучает региональные военно-политические процессы.

Yahram Ter-Matevosyan (PhD)

Senior Research Fellow of the Department for Regional International Relations Studies of the Middle East at the Institute of Oriental Studies, NAS RA. Main fields of his research include the modern history of Turkey and regional security issues.

Narek Galstyan (PhD)

Associate Professor at the Chair of Political institutions and processes of the Faculty of International Relations of YSU. His professional interests include political and military-political aspects of European integration, Europeanization, Regionalism, Foreign and Security policy of RA and EU.

АВТОРЫ**Аракс Пашаян к.и.н., доцент**

Старший научный сотрудник отдела Арабских стран Института востоковедения НАН РА. Занимается внутренними и внешнеполитическими проблемами арабских стран, изучением вопросов организации "Исламского сотрудничества" и политического ислама.

Ваграм Петросян к. и. н.

Доцент кафедры международных отношений и дипломатии Факультета международных отношений Ереванский государственный университет (ЕГУ). Заведующий отдела армяно-курдских отношений Института Армяноведческих исследований ЕГУ. Занимается изучением проблем курдоведения, а также внешней политики Турции и США.

Наталья Слободян к.и.н.

Старший научный сотрудник, научно-исследовательского отдела проблем военного и международного гуманитарного права, Военный институт Киевского национального университета им. Т. Шевченко. Занимается изучение инструментов внешней политики США и России в ближневосточном регионе, исследует внутренние и внешнеполитические проблемы стран Персидского залива в условиях глобализации.

Агавни Арутюнян, к. и. н.

Старший научный сотрудник отдела Стран Восточной Азии Института востоковедения НАН РА. Изучает вопросы политики КНР в ближневосточном, евразийском и азиатско-тихоокеанском регионах.

Нарек Мкртчян

Аспирант ЕГУ, кафедры всеобщей истории. Сфера его исследований включает сравнительный анализ постсоветского государственного строительства Центральной Азии, в особенности Казахстана.

Арцрун Оганесян

Пресс Секретарь МО РА, военный аналитик. Занимается вопросами военного искусства, военной теории и развития военной техники, изучает региональные военно-политические процессы.

Ваграм Тер-Матевосян, к. и. н.

Старший научный сотрудник отдела Исследований региональных международных отношений Ближнего Востока Института востоковедения НАН РА. Занимается изучением новейшей истории Турции и вопросами региональной безопасности.

Нарек Галстян к.п.н.

Доцент кафедры Политических институтов и процессов факультета Международных отношений ЕГУ. Профессиональные интересы включают политические и военно-политические аспекты европейской интеграции, европеизацию, регионализм, внешнюю политику и политику безопасности РА и ЕС.

ԺԱՍԱՆԱԿԱԿԻՑ ԵՎՐԱՍԻԱ

ԵՎՐԱՍԻԱԿԱՆ ԽԱՉՍԵՐՈՒԿՆԵՐ.
ՆՈՐ ՄԱՐՏԱԿՐԱՎԵՐՆԵՐ

ՀԱՏՈՐ II (2)

Ուրեմ Սաֆրասյանի խմբագրությամբ

Տպագրությունը՝ օֆսեր՝ Չափեր՝ 60x100 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեր՝ Նազալը՝ 8 տպ. մամուլ:

0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հին.՝ (+37410) 23 25 28
Հեռագրատճեն՝ (+37410) 23 25 95, էլ. փոստ՝ info@zangak.am
Էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am, www.dasagirq.am